

Vodní mlýny VII

Sborník referátů z celostátního sympozia
konaného ve dnech 14. – 16. října 2019
Městské muzeum v Ústí nad Orlicí

Ústí nad Orlicí 2021

© Rudolf Šimek – Roman Tykal (eds.)

ISBN: 978-80-907-184-1-8

Obsah

Úvod	4
Šest ročníků odborných seminářů o vodních mlýnech pořádaných Regionálním muzeem ve Vysokém Mýtě <i>Magda Křivanová</i>	6
Důležitost spolku je přece do očí bijící <i>Šárka Mašková Janotová</i>	16
Oheň a voda – obávané katastrofy mlýnů <i>Jan Škoda</i>	22
Specifický problém mlynářů pod Benešovem v průmyslovém období <i>Michal Horáček</i>	33
Historie mlynářského rodu Báhnerů <i>Jan Doubek</i>	42
Mlýnské zajímavosti na Novoborsku <i>Miroslav Kolka</i>	47
Jak jsme (ne)zachránili mlýn aneb návrh rekonstrukce a využití areálu vodního mlýna s uměleckým složením čp. 37 ve Žďárci u Skutče <i>Magda Křivanová</i>	65
Obnova a nové využití Winternitzových automatických mlýnů v Pardubicích <i>Magda Křivanová</i>	73
Využití geoinformačních technologií pro detekci náhonů v krajině <i>Jan Unucka</i>	79
Krátká zpráva o 15. mezinárodním molinologickém symposiu <i>Rudolf Šimek</i>	85

ÚVOD

Celostátní symposium *Vodní mlýny 2019* se konalo ve dnech 14. – 16. října 2019 v Městském muzeu v Ústí nad Orlicí.

První přednáškový blok zahájila úvodním referátem *Vodní mlýny 2002 až 2017* PhDr. Magda Křivanová (Národní muzeum v přírodě, Muzeum v přírodě Vysočina). Podala v něm přehled všech referátů z celostátních seminářů věnovaných významnému venkovskému fenoménu – vodním mlýnům, které v letech 2002, 2005, 2008, 2011, 2014 a 2017 pořádalo Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě a jejich hlavním iniciátorem a organizátorem byl PhDr. Radim Urbánek, bývalý odborný pracovník a později zastupující ředitel Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě.

Michal Severa (Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli) se v referátu *Co jsme neznali o lomech na mlecí kameny v Horních Raškovících*, věnoval této lokalitě u Svinčan na okrese Pardubice. Mgr. Šárka Mašková Janotová (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy a Státní okresní archiv Benešov) referátem *Důležitost spolku je přece do očí bijící* popsala přechod od cechovního zřízení k povinným mlynářským a smíšeným společenstvům, důvody jejich vzniku, činnost a vývoj odborných mlynářských společenstev v druhé polovině 19. a v první polovině 20. století. Roman Tykal z České národopisné společnosti v referátu *Dokumentace vodních mlýnů v pozůstalosti Václava Mencla*, upozornil na materiál uložený v Archivu Národního muzea, fond Dobroslava a Václava Menclovi. Ačkoliv se jedná pouze o zlomek dokumentace, její význam spočívá v tom, že ji Václav Mencl pořídil v létě roku 1926, ještě v době svých studií na Vysoké škole architektury a pozemního stavitelství při Českém vysokém učení technickém v Praze, při exkurzi do Pojizeří pod vedením profesora Ing. arch. Karla Vávry. První blok referátů zakončil Mgr. Rudolf Šimek (Podbrdské muzeum v Rožmitále pod Třemšínem) zprávou o průběhu *15. Mezinárodního molinologického symposia v Berlíně*.

Druhý přednáškový blok byl věnován záměrům a realizacím záchrany vodních mlýnů. PhDr. Magda Křivanová referátem *Jak jsme (ne)zachránili mlýn aneb Návrh rekonstrukce a využití areálu vodního mlýna s uměleckým složením*, upozornila na problematiku kolem mlýna čp. 37 ve Žďárci u Skutče, který patří k nejhodnotnějším technickým stavbám tohoto druhu v rámci Pardubického kraje. Slovenské lokalitě u obce Kvačany v okrese Liptovský Mikuláš se v diskusním příspěvku *Horní mlýn v Oblazech* věnoval Ing. Martin Petráš (spolek Vodné mlyny Oblazy, n. o.). Druhý blok zakončila opět PhDr. Magda Křivanová příspěvkem *Prezentace návrhu nové podoby Winternitzových mlýnů v Pardubicích*. Tato výjimečná industriální stavba z roku 1910 podle architektonického návrhu Josefa Gočára byla v roce 2014 prohlášena národní kulturní památkou. Elektrifikaci vodních mlýnů se věnoval Jiří V. Svatoš v referátu *Obnova historického elektrozařízení ve mlýně čp. 241 v Opočně, okr. Rychnov nad Kněžnou*.

V bloku lidé a mlýny se PhDr. Martin Boštík (Regionální muzeum v Litomyšli) věnoval ***Osobnostem Ležákova mlýna v Horním Újezdu, okr. Svitavy***. Tento příspěvek publikoval již dříve v knize Fenomén Boštík, Regionální muzeum v Litomyšli, 2014). Ing. Jan Doubek (Sekce větrných mlýnů při Klubu přátel Technického muzea v Brně) se zabýval ***Historií mlynářských rodů Bahnerů a Žandovských*** a Mgr. Michal Horáček (Fakulta stavební ČVUT v Praze) ***Specifickými problémy mlynářů pod Benešovem v průmyslovém období***.

Ve dvou částech na téma průzkumy, výzkumy a dokumentace vodních mlýnů referovali – Ing. Libor Elleder (Český hydrometeorologický ústav, Praha) ***Mlýny a rybníky na Sánském kanálu***; PhDr. František Ledvinka a Tomáš Ledvinka (Národní muzeum v přírodě, Muzeum v přírodě Zubrnice) ***Výkazy mlynářů pro berní úřad***; Mgr. Miroslav Kolka (Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Liberci) ***Mlýnské zajímavosti na Novoborsku***; Martin Holota (Muzeum starých strojů) ***Mobilní vojenské mlýny***; PhDr. Jan Škoda (Archiv hlavního města Prahy) ***Oheň a voda – obávané katastrofy mlýnů***; Přemysl Špráchal (Vysoké nad Jizerou) ***Vodní mlýny s dvěma náhony v Krkonoších***; Mgr. Rudolf Šimek (Podbrdské muzeum v Rožmitále pod Třemšínem) ***Ganglofovy šindelky***, o těchto zařízeních se můžete dočíst v knize Karel Gangloff – Lesní Archimédés (Národní zemědělské muzeum, 2020).

Součástí symposia byl také hydrologický koutek s referátem doc. RNDr. Jana Unucky, Ph.D. (Český hydrometeorologický ústav, pobočka Ostrava) ***Využití geoinformačních technologií pro detekci starých náhonů v krajině***.

Ve sborníku ovšem nenajdete všechny referáty, protože někteří z přednášejících je nedodali především pro nedostatek času na jejich zpracování do tiskové podoby. Ostatním děkujeme jménem redakce sborníku za jejich dodání.

Roman Tykal

V Měčíně dne 20. srpna 2021

ŠEST ROČNÍKŮ ODBORNÝCH SEMINÁŘŮ O VODNÍCH MLÝNECH POŘÁDANÝCH REGIONÁLNÍM MUZEEM VE VYSOKÉM MÝTĚ

Magda Křivanová

V letech 2002, 2005, 2008, 2011, 2014 a 2017 pořádalo Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě celostátní semináře věnované významnému fenoménu českého venkova – vodním mlýnům. Hlavním iniciátorem a organizátorem byl PhDr. Radim Urbánek, bývalý odborný pracovník a později zastupující ředitel Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě.

I přes mimořádné postavení vodních mlýnů a s nimi spojených dalších staveb na vodní pohon v rámci českého venkova bylo toto téma až do konce 20. století stále poněkud na okraji zájmu širší odborné veřejnosti. Vycházely sice práce věnované mlýnům a mlynářství, ale jednalo se o lokální záležitosti věnované spíše jednotlivým mlýnům nebo jednotlivým technologiím. V rámci České republiky chybělo ucelené obecné pojednání o českých mlýnech vycházející ze studia archivních materiálů, terénního průzkumu a znalostí technologií. V roce 2002 byla vydána souborná publikace *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách. Historie a technika vodních a větrných mlýnů, hamrů, pil, valch, olejen, stoup*. Ta se stala jedním z impulsů pro konání celostátního setkání odborných pracovníků humanitních oborů – etnologů, historiků, archivářů, památkářů a architektů – s cílem navázat hlubší mezioborovou spolupráci vedoucí k všestrannému poznání mlýnů a dalších s nimi spojených technologických celků. Během následujících let se k tomuto oboru – molinologii – přihlásili i zástupci technických odvětví. Vzájemná spolupráce přinesla výsledky. Jedním z nich byla publikace *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II* z roku 2008, která navázala na předchozí knihu a poskytla mnoho rozšiřujících i nových poznatků. Velmi významným počinem bylo založení ojedinelé webové aplikace *vodnimlyny.cz*, která je rozsáhlou databází vodních mlýnů Čech, Moravy a Slezska. V roce 2019 obsahovala údaje k osmi tisícům mlýnů a na její tvorbě se podílejí desítky uživatelů. Neméně důležitou prací je tvorba *Slovníku starých českých mlýnů*, který utváří jednotné pojmosloví v oboru molinologie. Tyto semináře mají i praktický přínos v podobě zachráněných a obnovených soukromých mlýnů, jejichž majitelé se těchto odborných setkání rovněž účastní.

Iniciátory prvního semináře v roce 2002 byli již výše zmíněný Radim Urbánek společně s Luděkem Štěpánem, zakladatelem, bývalým ředitelem Souboru lidových staveb Vysočina (dnes Muzeum v přírodě Vysočina) a významným molinologem. Každý ze seminářů byl zaměřen na určité téma. První seminář se primárně věnoval metodologii výzkumu vodních mlýnů s využitím archivních pramenů a dále poznatkům získaným terénním stavebně historickým průzkumem a dokumentací vodních děl. Semináře se účastnili tehdy jediní sekerníci v Čechách Jiří Myška ze Studnic u Hlinska a František Mikyška z Kojetína u Sedlčan.

Seminář Vodní mlýny II se uskutečnil v roce 2005. V příspěvcích se již zúročilo tříleté období cíleného výzkumu a záchrany českých mlýnů. Stěžejní referáty byly věnovány novým poznatkům v historii a technologickém vývoji mlýnů na základě archivních a terénních průzkumů. Část příspěvků se zaměřila na neméně zajímavou oblast osudů lidí žijících a pracujících ve mlýnech, mezi nimiž se objevují i významné osobnosti české kultury a vědy (například botanik Jindřich Blažej Vávra, filolog Antonín Truhlář, politik František Ladislav Rieger, malíři Antonín Mánes, Václav Rabas, hudební skladatel Josef Mysliveček, básník Karel Hynek Mácha, spisovatelé Karel Čapek, Helena Šmahelová).

V roce 2008 se uskutečnil třetí celostátní seminář, tentokrát se stěžejním tématem věnovaným nejstarším českým mlýnům včetně archeologických výzkumů. Druhou obsáhlou oblastí byly průzkumy území a dokumentace jednotlivých vodních staveb. Přínosným a pozitivním faktorem každého z dalších seminářů po roce 2005 byly příspěvky referující o konkrétní opravě či rekonstrukci

určitého mlýna. V tomto roce se poprvé objevily následně velmi oblíbené dílny s molinologickou tematikou, a to jak teoretickou, tak praktickou.

Seminář Vodní mlýny IV v roce 2011 byl mezinárodní, pořádaný ve spolupráci s Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas za účasti odborných pracovníků z České republiky, Slovenska, Německa a Ukrajiny. Hlavní blok referátů byl věnován středověkým mlýnům a výsledkům archeologických výzkumů. Druhý okruh tvořily příspěvky týkající se průzkumů technologií a obnovy technologického vybavení vodních mlýnů.

Pátý celostátní seminář s podtitulem Mimořádné stavby českého venkova se konal v roce 2014 pod záštitou tehdejšího ministra zemědělství Mariana Jurečky. Tento ročník byl věnován především uměleckým mlýnům, mlecím kamenům a ikonografii. Přednášející také představili mlýny jako významné místo slovesného folkloru.

Poslední seminář v gesci Regionálního muzea Vysoké Mýto se konal v roce 2017. V rámci něho byl představen sborník s názvem *Mlynářská symbolika aneb 900 let mlynářského znaku*. Převážná část příspěvků se věnovala mlynářským institucím a firmám vyrábějícím technologické vybavení mlýnů, opravám, renovaci a konzervaci technologického vybavení mlýnů. Součástí semináře byla v rámci dílen mimo jiné praktická ukázka konvenčních a moderních metod měření průtoků v náhonu Panského mlýna ve Vysokém Mýtě, kterou prezentovali odborní pracovníci Českého hydrometeorologického ústavu.

Během let 2002–2017 zaznělo na seminářích ve Vysokém Mýtě celkem 152 příspěvků, které připravilo 93 autorů ze čtyř zemí – České republiky, Slovenska, Německa a Ukrajiny. Účastníci semináře měli možnost absolvovat třináct tematických dílen a také si prohlédnout město Vysoké Mýto formou komentovaných prohlídek. Součástí každého ze seminářů byla pečlivě zvolená exkurze s cílem poznat mlýny a další vodní díla nebo alespoň jejich fragmenty přímo v terénu. Pořadatelé seminářů připravili návštěvu patnácti východočeských mlýnů včetně Školního mlýna s pekařskými a cukrářskými dílnami a Winternitzových mlýnů v Pardubicích, sladovny s pivovarem v Uhersku, barokního areálu ve Vraclavi, pily s Francisovou turbínou i další zajímavé lokality.

PŘÍLOHA

Seznam autorů a příspěvků ze seminářů Vodní mlýny I–VI (2002–2017)

Petr **BÁRTA** – Tomáš **BÁRTA** (Ateliéry Bárta Hořice v Podkrkonoší)

Restaurování modelů mlýnů s obyčejným složením, 2014.

Mgr. Jan **BARTONÍČEK** – Mgr. Rudolf **ŠIMEK** (Jičín; Podbrdské muzeum Rožmitál pod Třemšínem)

Problematika obnovy historického vodního mlýna do funkčního stavu ve světle zachování autenticity torzálně dochovaného uměleckého složení, 2014.

PhDr. Martina **BEKOVÁ** (Muzeum a galerie Orlických hor Rychnov nad Kněžnou)

Středověký mlýn v Jahodově (RK) objevený při záchranném archeologickém výzkumu, 2005;

Lom na mlýnské kameny u Vamberka, okres Rychnov nad Kněžnou, 2008;

Dendrochronologická datace rybníka v Černíkovcích, 2014.

Mgr. Natálie **BELISOVÁ** (Správa Národního parku České Švýcarsko)

Dolský mlýn (obec Kamenická Stráž na Děčínsku) – historie, problém obnovy a prezentace, 2005;

Dolský mlýn (k. ú. Kamenická Stráž, okres Děčín), postup obnovy, 2008;

K problematice archivních rešerší, 2008.

Dr. Jens **BERTHOLD** (Kommunalarchäologie Schaumburger Landschaft, Bückeberg)

Archeologické stopy vrcholně středověkého vodního mlýna v Elfgenu (Porýní, Německo), 2011.

PhDr. Pavel **BUREŠ** (Národní památkový ústav – Generální ředitelství Praha)

Několik příkladů obnovy vodních mlýnů, 2002;

Švehlův a Chadimův mlýn – dvě mlynářské expozice na Jindřichohradecku, 2008;

Mlýny se opět navracejí do života, 2011.

Mgr. Martina **DAŠKOVÁ** (Univerzita Pardubice)

Vodní mlýny v díle Aloise Beera, 2014.

Ing. arch. Petr **DOSTÁL** (Praha)

Vodní mlýn z Radešic čp. 9 v Muzeu vesnických staveb na Vysokém Chlumci, 2011.

Ing. Jan **DOUBEK** (Sekce Větrných mlýnů při Klubu přátel Technického muzea v Brně)

Vodní mlýny na mapě Království českého z roku 1850, 2014.

Ing. arch. Eva **DVOŘÁKOVÁ** (Národní památkový ústav – Generální ředitelství Praha)

Úvodní slovo, 2005;

Vzpomínky na Rejnovský mlýn, 2005.

PhDr. Martin **EBEL**, Ph.D. (Národní technické muzeum Praha)

Projektová dokumentace k mlýnům, 2008;

Ing. Libor **ELLEDER** (Český hydrometeorologický ústav Praha)

České mlýny a doklady o historických povodních, 2005;

Historické povodně na Sázavě a vodní mlýny, 2008;

Vodní mlýny za katastrofální přívalové povodně Sázavy, Svratky, Loučné a Novohradky před 300 lety v červenci 1714, 2014.

Mgr. Petr **FREIWILLIG**, Ph.D. (Národní památkový ústav – Územní odborné pracoviště /dále jen NPÚ – ÚOP/ v Liberci)

Dřevěná industrializace. Přeměna vodních mlýnů a pil v textilní továrny na příkladu Frýdlantska, 2017.

Bc. Jan **FRUNDL** (NPÚ – ÚOP v Ústí nad Labem)

Skalní mlýn Štampach, 2008.

Hana **GABRIELOVÁ** (Muzeum středního Pootaví Strakonice)

K historii mlýna v Hoslovicích, okres Strakonice, 2008.

Mgr. Lucie **GALUSOVÁ**, Ph.D. (Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas an der Universität Leipzig)

Zaniklý vodní mlýn při obci Pořejov na Tachovsku, 2008;

Metoda, možnosti a úskalí nedestruktivní archeologie středověkých vodních mlýnů, 2011.

Mgr. Lucie **GALUSOVÁ**, Ph.D. – Přemysl **ŠPRÁCHAL** (NPÚ – ÚOP v Praze)

Pozůstatky předpokládaného náhonu pod hradem Nistějkou očima nedestruktivní archeologie, 2017.

Mgr. Lucie **GALUSOVÁ**, Ph.D. – Mgr. Rudolf **ŠIMEK** – Ondřej **PROTIVA** (NPÚ – ÚOP v Praze; Podbrdské muzeum Rožmitál pod Třemšínem; Praha)

Podoba a vybavení pozdně středověkého mlýna v Čechách, 2014.

Mgr. Petr **GAŠPÁREK** (Ostravská univerzita)

Vodní mlýn v Miňůvkách u Kroměříže, 2014.

Mgr. Hana **HÁCOVÁ** (Regionální muzeum v Litomyšli)

Fond mlynářského ústředí a jeho přínos pro poznání mlýnů, 2005;

Stav vodních mlýnů na Orlickoústecku a Žamberecku, 2005.

Ing. Lukáš **HEJNÝ** (Národní technické muzeum Praha)

Úvodní slovo.

Doc. Ing. Marie **HESKOVÁ**, CSc. – RNDr. Blažena **GEHINOVÁ** (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích)

Technické památky pro zpracování zemědělských produktů – možnosti využití mlýnů v produktech cestovního ruchu, 2005.

Mgr. Vendula **HNOJSKÁ** (Muzeum jižního Plzeňska v Blovicích)

Postavení mlynářů ve společnosti po roce 1948 na příkladech z řeky Úslavy, 2011.

Martin **HOLOTA**, (Žamberk)

Obnova parního stroje ve mlýně v Telči, okres Jihlava, 2008.

Bc. Jana **HORVÁTHOVÁ** – Bc. Jan **KONOPEK** (NPÚ-ÚOP v Lokti)

Funkční mlýn v Týništi u Verušiček, 2005.

- Mgr. et Mgr. Jiří **CHMELENSKÝ** (Univerzita J. E. Purkyně Ústí nad Labem, NPÚ-ÚOP v Praze)
Zaniklé mlýny na Chomutovsku nedestruktivní archeologií, 2014;
František Křížik a mlýny na Klatovsku, 2017.
- Mgr. Květa **JORDÁNOVÁ** (NPÚ-ÚOP v Liberci)
Dochované vodní mlýny na Hlučínsku a jejich budoucnost, 2011.
- Mgr. Petra **KALÁBOVÁ** (Národní ústav lidové kultury Strážnice)
Historie a technika malých vodních mlýnů na příkladu dvou odlišných lokalit, 2002;
Botanik a cestovatel Jindřich Blažej Vávra, 2005.
- Mgr. Martina **KARÁSKOVÁ** (NPÚ-ÚOP středních Čech)
Mlýn čp. 7 v Pustovětech, okres Rakovník, 2011.
- Mgr. Hana **KLIMEŠOVÁ** (Regionální muzeum v Litomyšli)
Dva zajímavé archivní prameny (dotazníky Státního obilního ústavu a Filipova evidence mlýnů 1946) a jejich užitečnost pro badatele mlýnů, 2008.
- Mgr. Miroslav **KOLKA** (NPÚ – ÚOP v Liberci)
Stručný nástin pramenů k dějinám mlýnů na Bělském potoce na příkladu Podzámeckého mlýna, 2005;
Vodní díla tesaná v pískovcovém podloží na okrese Česká Lípa, 2008.
- Mgr. Miroslav **KOLKA** – Mgr. Martin **OUHRABKA** – Mgr. Ivan **PEŘINA** (NPÚ – ÚOP v Liberci)
Mlýn č. p. 374 v Turnově, příspěvek ke vztahu stáří stavby a mlýnského zařízení, 2011.
- Mgr. Miroslav **KOLKA** – Mgr. Ivan **PEŘINA** – PhDr. Kamil **PODROUŽEK**, Ph.D. (NPÚ – ÚOP v Liberci; Univerzita J. E. Purkyně Ústí nad Labem)
Lom na mlecí kameny na Vysokém vrchu u Korců, 2014.
- Mgr. Miroslav **KOLKA** – Mgr. Ivan **PEŘINA** (NPÚ – ÚOP v Liberci)
Úvodní diskuze k posteru „Stavebně historický vývoj Podhlavického mlýna, okres Liberec“, 2017.
- Mgr. Lukáš **KOVÁŘ** (Státní okresní archiv Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem)
O původu kamenů – geologický exkurz do světa molinologie, 2014;
Evergreen: původ mlynářského znaku – krok další, 2017.
- Olena **KRUSHYNSKA**, Ph.D. (Kyjev, Ukrajina)
Vodní mlýny v Ukrajině – aktuální stav, problematika průzkumu a ochrany, 2011.
- PhDr. Magda **KŘIVANOVÁ** (Národní muzeum v přírodě /dále jen NMVP/, Muzeum v přírodě Vysočina)
Úvodní slovo, 2002;
Mlýny a mlynářství v historických pramenech, 2002;
Sekernické řemeslo, 2002;
Úvodní slovo – Luděk Štěpán – průkopník české molinologie (19. 8. 1932 – 12. 5. 2017), 2017.
- Mgr. Horymír **KUBÍČEK** (Národní technické muzeum Praha)
Úvodní slovo, 2008.

Ing. Josef **KYNCL** (Dendrochronologická laboratoř Josef Kyncl Brno)

Vodní mlýny z pohledu dendrochronologa, 2005.

PhDr. František **LEDVINKA** (NMVP, Muzeum v přírodě Zubrnice)

Mlýn čp. 27 Týniště, jako budoucí součást Muzea lidové architektury, 2002;

Původní plánová dokumentace náhonů mlýnů na Děčínsku, 2008;

K mlýnským kamenům – výroba a využití, 2011;

Větrný mlýn Světlík v Horním Podluží, 2017.

PhDr. František **LEDVINKA** – Tomáš **LEDVINKA** (NMVP, Muzeum v přírodě Zubrnice)

Mlýn Týniště čp. 28 s pilou a lisovnou oleje – nové objevy a příprava rekonstrukce, 2005.

Tomáš **LEDVINKA** (NMVP, Muzeum v přírodě Zubrnice)

Transfer uměleckého složení do mlýna v Týništi čp. 28, okres Ústí nad Labem, 2008;

Instalace uměleckého složení ve mlýně čp. 28 v Týništi, okres Ústí nad Labem, 2011;

Vodní kolo..., 2014.

Ing. Václav **MARTÍNEK** (Pardubice)

Nynější české mlynářství, 2014.

PhDr. Martina **MAŘÍKOVÁ** (Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas an der Universität Leipzig, Archiv hl. m. Prahy)

Počátky vodních mlýnů v českých zemích, 2008;

Přísežní mlynáři, 2011;

Mlýny na obtíž aneb mlýny na Čertovce a jejich sousedé v 19. století, 2014.

Mgr. Šárka **MAŠKOVÁ JANOTOVÁ** (Univerzita Karlova Praha)

Zápas o chléb aneb České mlynářství v průběhu první světové války, 2014.

Ing. Václav **MEDEK** (NPÚ – ÚOP v Pardubicích)

Český mlýn a jeho strojně-technologické vybavení koncem 19. a počátkem 20. století, 2002;

Strojní vybavení mlýna čp. 42 v Roztokách u Semil, 2005;

Pomocné pohony mlýnů, 2008;

Vývoj válcových mlecích strojů, 2011;

Válcové mlecí stroje – počátky jejich vývoje, 2014;

Historie českého mlynářského školství, 2017.

PhDr. Jiří **MERTA** – Mgr. Ondřej **MERTA** (Technické muzeum Brno)

K historii mlýna v Brně – Cacovicích, 2005.

Mgr. Ondřej **MERTA** (Technické muzeum Brno)

Národní kulturní památka vodní mlýn ve Slupi, 2002;

Mlýny na Staré Dyji, 2011.

PhDr. Václav **MICHALIČKA**, Ph.D. (Muzeum Novojičínka, pracoviště Muzeum v Příboře)

Malé vodní mlýny a šrotovnice v oblasti Moravskoslezských Beskyd, 2008.

František **MIKYŠKA** (Kojetín)

Využití vodních kol k výrobě elektrické energie, 2002.

Doc. PhDr. Ladislav **MLYNKA**, CSc. (Univerzita Komenského Bratislava)

Dokumentácia habánskeho mlyna v Košolnej a jeho obnova, 2008.

Ing. arch. Jiří **MRÁZEK** (NPÚ – ÚOP středních Čech v Praze)

Mlýn v Hoříně u Mělníka s pozoruhodnými nápisy, 2008.

Jiří **MYŠKA** (Studnice u Hlinska)

Sekernická praxe při obnově památek na vodní pohon, 2002.

Ing. arch. Jaroslav **NOVOSAD** (Dolní Bečva)

Mlýn Wesselsky – Odry (Loučky), 2002.

Mgr. Tereza **PAVLÍČKOVÁ** (Muzeum a galerie Orlických hor v Rychnově nad Kněžnou)

Mlýn a tkalcovna pod jednou střechou – příklady souběžného provozování mlýna a mechanické tkalcovny z Orlických hor, 2011.

Ing. arch. Jan **PEŠTA** (Rožmitál pod Třemšínem, České vysoké učení technické Praha)

Kalingerův mlýn u Středokluk, 2002.

Ing. arch. Jan **PEŠTA** – PhDr. Radim **URBÁNEK** (Rožmitál pod Třemšínem; Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě)

Mlýn v Nezabudicích, okres Rakovník, 2008.

Ing. arch. Jan **PEŠTA** – Mgr. Jarmila **HANSOVÁ** – PhDr. Radim **URBÁNEK** (Rožmitál pod Třemšínem; NPÚ – ÚOP v Českých Budějovicích; Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě)

Mlýn čp. 113 v Kunžaku, okres Jindřichův Hradec, 2011.

Ing. Martin **PETRÁŠ** (Oblazy, Slovensko)

Mlýny v Kvačanskej dolině – co bylo, je a bude, 2011;

Oblazy – zprovoznění kamenného mlecího složení na vodní pohon, 2014;

Oblazy – mletí obilí na vodní pohon, 2017.

Mgr. arch. Rastislav **PETROVIČ** (Krajský památkový úrad Trnava)

Vodné mlyny v zbierke pohľadníc Alexandra Urminského, 2005.

PhDr. Kamil **PODROUŽEK**, Ph.D. (NPÚ – ÚOP v Ústí nad Labem)

Mlýn Palác na Českolipsku, interpretace stavebních reliktnů v pískovcovém podloží, 2008;

Konradsmühle v Oparenském údolí – středisko environmentální a kulturní výchovy Asociace turistických oddílů mládeže ČR, 2014.

Tomáš **POCHOP** – Ing. arch. Jan **MACH** (Bohemia Public Relation Sychrov; Mjolk architekti)

Rekonstrukce – konverze Podhlavického mlýna a jeho využití do podnikatelského záměru butikového penzionu, 2017.

Mgr. Jiří **POKORNÝ** (Masarykova univerzita Brno, Muzeum regionu Boskovicka)

Vodní mlýn v Sychotíně č.p. 34, okres Blansko, 2008.

Mgr. Klára **POSEKANÁ** – Mgr. Rudolf **ŠIMEK** (Podbrdské muzeum Rožmitál pod Třemšínem)

Depot fragmentů pozdně barokních oděvů a obuvi z Panského mlýna ve Starosedlském Hrádku, 2017.

Zdeněk **PROCHÁZKA** (Nakladatelství Českého lesa v Domažlicích)
Cestami krajánků, 2017.

PhDr. Jan **PROSTŘEDNÍK**, Ph.D. (Muzeum Českého ráje Turnov)
Lom na mlýnské kameny na Kozákově, okres Semily, 2008.

PhDr. Jan **PROSTŘEDNÍK**, Ph.D. – PhDr. Petr **ŠÍDA** (Muzeum Českého ráje Turnov; Národní muzeum Praha)
Torzo vodního díla v Nebákově, okres Semily, 2008.

Ivan **ROUS** (Severočeské muzeum v Liberci)
Nejstarší lukášovské mlýny – logické modely výskytu vodních děl, 2002.

Ing. Jiří **SLAVÍK** (NPÚ – ÚOP v Josefově)
Náhon Alba (Častolovice – Třebechovice pod Orebem), 2002;
Mlýn v Bělovsi u Náchoda ve světle městských účtů z let 1599–1666, 2005;
Dvakrát mlecí kameny z fortifikace: Hrad Vizmburk a Štáflova bašta v opevnění Havlíčkova Brodu, 2017.

Mgr. Lubomír **SOCHOR** (NPÚ – ÚOP středních Čech v Praze)
Chystaná rekonstrukce objektu mlýna v areálu Horova mlýna čp. 301, Hlubočepy – Klukovice, Praha, 2002.

Ing. Milan **STAREC** (Dej bůh štěstí!, s. r. o., Kostelec nad Černými lesy)
Leopold Kašpar – výroba sladovnických a mlýnských strojů, 2017.

PhDr. Zdeněk **STEJSKAL** – Ing. Lumír **TEJMAR** (Ministerstvo kultury)
Narušená statika a nové poznatky o mlýnu Betlém v Zálší, okres Ústí nad Orlicí, 2008.

Jiří **SVATOŠ** (EMB Elektromotoren Beroun)
Výroba elektrické energie v mlýnských provozech (Grünhain), 2014;
Renovace elektrických strojů, 2017.

Bc. Martin **ŠÁMAL** (Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě)
Karlouš Richter – kapitoly ze života sároveckého mlynáře, 2005.

Mgr. Rudolf **ŠIMEK** (Podbrdské muzeum Rožmitál pod Třemšínem)
Mlýn č. 11 ve Starosedlském Hrádku, okres Příbram, 2008;
Pamětní kámen z Kroměříže, 2008;
Žejbro z mlýna ve Staré Vodě, okres Příbram, 2008;
Mlýn jako krajnotvorný prvek v barokní době, 2011;
Projekt www.vodnimlyny.cz – myšlenka, realizace, výsledky, 2014;
Objevená pozůstalost po firmě Appl, 2017;
Vitáčkův mlýn aneb jepičí život mlýna z roku 1888, 2017;
Novinky v databázi vodnimlyny.cz, 2017.

PhDr. Jan **ŠKODA** (Archiv hlavního města Prahy)
Ve městě, na vesnici i na samotě – úvahy o rozmístění mlýnů v české krajině, 2017.

Mgr. Jaroslava **ŠKUDRNOVÁ** (Historický ústav Akademie věd ČR a Městská knihovna v Praze)
Technologie a ekonomie raně novověkých vodních mlýnů, 2017.

PhDr. Miroslav **ŠPECIÁN** (Muzeum středního Pootaví Strakonice)

Rekonstrukce mlýna v Hoslovicích, okres Strakonice, 2008.

PhDr. Miroslav **ŠPECIÁN** – Jiří **URBÁNEK** (Městský úřad Strakonice)

Nejstarší dochovaný vodní mlýn v Hoslovicích (ST), počátky záchrany, 2005.

Luděk **ŠTĚPÁN** (Zaječice)

Vodní mlýny jako objekty průzkumů, 2002;

Některé další poznatky v historii a technologickém vývoji našich mlýnů, 2005;

Informace o novější literatuře k mlýnům a o zpřístupněných mlýnech, 2005;

Nové poznatky o nejstarších vodních mlýnech v Čechách, 2008;

První středověké mlýny poháněné na vrchní vodu a jejich mlecí kameny, 2011;

Dokumentování vodních děl likvidovaných stavbou přehrad, 2011;

Úvodní slovo, 2014;

Vyobrazení vodního kola na zámku Houska, 2014.

Ing. Lumír **TEJMAR** (Praha)

A přece klapou, 2014.

Roman **TYKAL** (Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení při ČNS)

Český mlýn na Národopisné výstavě československé, 2011;

Tragický příběh z jednoho šumavského mlýna, 2014;

Lnářský mlýn v Podhajčí a stříbrná socha sv. Jana Nepomuckého, 2017.

Doc. RNDr. Jan **UNUCKA**, Ph.D. – Mgr. Jan **ŠREJBER** (Český hydrometeorologický ústav, pobočka Ostrava)

Hydrologické a environmentální aspekty významu náhonů vodních mlýnů a příbuzných historických vodních děl v krajině, 2017.

PhDr. Radim **URBÁNEK** (Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě, nyní Městské muzeum v Ústí nad Orlicí)

Vodní mlýny v českých vesnicích v rumunském Banátu, 2002;

Vývoj technologického zařízení mlýna Sárovice ve Vysokém Mýtě za Karlouse Richtera, 2005;

Nejstarší umělecká složení, 2008;

Kamenné části mlýnské hranice, 2011;

Druhotné využití mlecích kamenů, 2014;

Krupníky, 2017.

MgA. František R. **VÁCLAVÍK** (Třebosice)

Winternitzovy mlýny v Pardubicích, 2014.

David **VEVERKA** (Libušín)

Vzácné a unikátně dochované stroje českých mlýnů, 2011;

Vzácné strojní zařízení mlýnů v dochovaných příkladech, 2014;

Renovace vodní turbíny a transferované převodové výstroje vodního mlýna (Světce), 2017;

Další vzácně dochované strojní zařízení mlýnů, 2017.

PaedDr. Irena **VEVERKOVÁ** (Státní okresní archiv Kladno)

Místo narození – mlýn, 2005.

Mgr. Tereza **VINTEROVÁ** (Muzeum a galerie Orlických hor Rychnov nad Kněžnou)
Nerealizovaný pokus o zřízení parního uměleckého mlýna v Solnici v roce 1842, 2017.

PhDr. Ilona **VOJANCOVÁ** (NMVP, Muzeum v přírodě Vysočina)
Mlýny – mimořádná místa slovesného folkloru, 2014.

RNDr. Karel **ŽÁK**, CSc. – Mgr. Radoslava **SCHMELZOVÁ** (Geologický ústav Akademie věd ČR;
NPÚ – ÚOP středních Čech v Praze)
Koda čp. 4 – unikátní mlýn Českého krasu, 2008.

Mgr. Ludmila **ŽLÁBKOVÁ** (Hradec Králové)
Filolog Antonín Truhlář, rodák z ličenského mlýna, 2005.

DŮLEŽITOST SPOLKU JE PŘECE DO OČÍ BIJÍCÍ

Šárka Mašková Janotová

Až do 18. století, kdy začalo docházet k rozvolňování cechovního zřízení, se veškerý život řemesníků řídil cechovními pravidly. Nejinak tomu bylo u mlynářů. Cechy byly zrušeny roku 1859 vznikem živnostenského zákona. Mnohé cechovní principy zůstaly nadále zachovány ve společenstvech, která vystřídala cechy. Živnostenský řád nahrazoval pravidla fungování cechů, jimiž se museli řídit příslušníci cechu, a vyžadoval, aby v rámci jednotlivých okresů vznikla oborová, v případě potřeby smíšená regionální společenstva, jako povinné organizace, do nichž museli vstoupit všichni živnostníci téhož řemesla. Vedle povinných živnostenských společenstev začala v 70. let 19. století vznikat celá řada profesních mlynářských organizací, které se více či méně úspěšně snažily zasahovat do politického, hospodářského a sociálního vývoje svého oboru.

Úkolem předkládaného příspěvku je nastínit přechod od cechovního zřízení k povinným mlynářským a smíšeným společenstvům a stručně popsat důvody vzniku, činnost a vývoj odborných mlynářských společenstev v druhé polovině 19. a na začátku 20. století. Článek vychází z disertační práce autorky na Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.¹ Jedná se tak spíše o obecné shrnutí, nikoliv kvalitativní sondou do problematiky jednotlivých společenstev.

Cechy

Nemá smysl zde představovat povahu a fungování mlynářských cechů, neboť ty již byly v minulosti popsány na jiných místech.² V příspěvku budou připomenuty pouze aspekty patrné také u společenstev, případně naopak diskontinuální faktory přechodu cechů ve společenstva.

S prvními cechy na území Českého království se lze setkat minimálně od 14. století. Obecně je přijímáno, že cechy dosahovaly nejvyššího postavení a kompetenci v rámci městských i venkovských společenstev v 15. a 16. století. Na konci 16. století se však již začíná projevovat úpadek cechů. Jejich ochranná povaha do jisté míry brzdila technický i hospodářský pokrok jednotlivých výrobních oborů. Přesto svou uzavřenost ve větší míře cechy ztratily až v průběhu 18. století. Jednotlivé regionální či městské cechy kontrolovaly povahu surovin, výrobní proces a kvalitu výsledného produktu, a to s ohledem na stanovené ceny a další hospodářské vazby. Na cechovní samosprávu dohlížela městská rada a vrchnost. Fungování cechů a chování jeho členů podléhalo stanoveným artikulím cechu, které postupně získaly jednotnou formu, a to dle generálních cechovních artikulí z roku 1739. Ty měly sjednotit dosavadní různost fungování jednotlivých cechů. Starší artikule konkrétních cechů byly sice často přejímány dle určitého vzoru, nejčastěji po vzoru královských měst, přesto mnohdy obsahovaly zvláštní ustanovení.

Peníze mlynářské cechy získávaly z pravidelných i výjimečných poplatků. Nahromaděné jmění pak sloužilo k zajištění výdajů, které se vztahovaly k úředním poplatkům a společenským akcím, kde jednotlivé cechy prezentovaly svou sociální prestiž, ale i k dalšímu hospodaření cechu, či naopak financování složitých sociálních událostí v životě rodin členů cechů, tedy i podpora vdov a sirotek. Mezi hlavní úkoly mlynářských cechů, stejně jako v případě dalších oborů, patřilo zajištění celého učebního procesu zájemců o mlynářské řemeslo, pochopitelně především z řad příslušných rodin.

Centry cechů byla města, městečka, případně i větší obce s širší působností zaštitěnou vrchností. V případě mlýnů lze v torzovitých archivních pramenech jednotlivých cechů pracovat s počtem mlynářských mistrů jakožto ukazatelem počtu samotných mlýnů v určitých obdobích. Mlynáři byli velmi často sloučeni ve společný cech spolu s pekaři a dalšími řemeslníky příbuzných oborů. Mlynářství spolu s pekařstvím patřilo mezi potravinářská řemesla řadící se mezi nejpočetnější vůbec. Přesto byly zájmy obou sloučených skupin, tedy mlynářů a pekařů, často protichůdné. Vzájemné spory týkající se pečení černého chleba, pecnářství, ve mlýnech se nesly až do 20. století.

V 18. století začala být práva cechů významně omezována. Z nařízení, která okleštila pravomoci cechů a jejich vliv na společnost můžeme jmenovat generální cechovní patent ze dne 16. listopadu 1731, který rozvolnil přijímání tovaryšů či již zmíněné generální cechovní artikule ze dne 5. ledna 1739. Na jejich základě docházelo ke confirmaci cechovních artikulí. Následovala celá řada opatření, která v 19. století nevyhnutelně vyústila spolu s hospodářským a politickým vývojem v zrušení již přežitého cechovního zřízení.

Živnostenský zákon a povinná společenstva

Cechovní zřízení bylo pro české země a převážnou většinu monarchie zrušeno Císařským patentem č. 227/1859 ř. z., jímž vydává se řád živnostenský, mající platnost od 1. května 1860.³ Zákon od roku 1876 platil pouze pro rakouskou část monarchie.⁴ Mlynáři byli vyjmuti z několika hledisek zákona, a to především s ohledem k vodnímu zákonodárství a specifickým vodním právům. Živnosti zákon rozdělil na svobodné a koncesované. Mezi ně roku 1883 zákonem č. 39/1883 ř. z.⁵ přibýly také živnosti řemeslné. Řemeslnou živností bylo pekařství, vyjma pecnářství,⁶ které dle dosavadního zvyku provozovali právě mlynáři. Nový živnostenský zákon tak otevřel možnost podnikání v mlynářství všem zájemcům. Podmínkou se stalo členství v nově vzniklých společenstvech. Mlynáři jako příslušníku svobodné živnosti tak stačilo svou živnost ohlásit příslušnému okresnímu úřadu, vyžádat si legitimační listinu a výpočet výdělkové daně a vstoupit do příslušného povinného společenstva.

Živnostenský řád nahradil stávající síť cechů regionálními a obrovými společenstvy. Jednalo se o povinné organizace, do nichž museli vstoupit všichni živnostníci téhož oboru v rámci určité lokality, podobně jako tomu bylo v případě cechovního přímusu.⁷ Postupně byly v rámci legislativy doplňovány konkrétní případy, které blíže specifikovaly osoby, které byly nuceny stát se členem společenstva. Vyjmuto zůstalo například dělnictvo továrenských mlýnů, tedy podniků s počtem zaměstnanců nad 20.⁸

Dle živnostenského zákona se všichni mlynáři museli stát členy společenstva neohledně na to, zda půjde o společenstvo oborové, či smíšené. Preferována však byla společenstva oborová. V rámci okresů tak měly vzniknout oborová společenstva mlynářů, respektive mlynářů pekařů a blízkých živností jakými byli perníkáři a další. Problematika součinnosti řemesla mlynářského a pekařského se táhla až do období první republiky, kdy se jednotlivá společenstva specializovala. Ještě v průběhu první světové války a první republiky tak docházelo k početnému odloučení těchto dvou oborů ze společných společenstev. Smíšená společenstva vznikající na základě regionální příslušnosti měla vznikat v oblastech, kde bylo jednotlivých provozovatelů daného řemesla málo, či k tomu byly další opodstatněné důvody.

Hned na začátku 60. let 19. století se na mnoha lokalitách projevila snaha o kontinuální přeměnu původních cechovních sdružení v nově vzniklá společenstva. Příklad sedlčanského soudního okresu nám ukazuje, že ačkoliv hned v roce 1861 zde vzniklo Společenstvo mlynářů, pekařů a příbuzných živností Sedlčany, brzy došlo k utváření smíšených společenstev nahrazujících původní smíšené cechy na území soudního okresu Sedlčany. Smíšená společenstva následně převzala členy oborového společenstva mlynářů Sedlčan. Mnoho městeček využilo příležitost a vytvořilo si nové smíšené společenstvo. Tyto snahy, které vycházely často z místní obecní a městské správy, měly za úkol zachovat větší vliv v rámci mikroregionů na úkor oborové příslušnosti. Uvedené poukazuje na snahy po zachování cechovního uskupení a historických vazeb. Mlynáři měli samozřejmě možnost být registrováni ve vícero společenstvech, tedy jednak v povinném společenstvu vlastního regionu, ale i v oborovém společenstvu, které zahrnovalo celý soudní okres. Zejména na počátku 60. let 19. století to vedlo k řadě nejasností a stížností samotných mlynářů, kteří nesouhlasili se svým začleněním do konkrétního společenstva. Postupně také z jednotlivých spolků vstupovali do jiných.

Povinná mlynářská společenstva, ať už se jednalo o smíšená či oborová společenstva, musela v rámci svých stanov určit místní působnost. Stanovy nahradily cechovní artikule. Měly vesměs podobu

tiskopisů, do nichž se vpisovaly konkrétní údaje jednotlivých společenstev. Představenstvo se skládalo ze starosty společenstva, předsedy, jeho zástupce a výboru. Fungování společenstev bylo závislé na poplatcích jednotlivých členů. Skládaly se, podobně jako u cechů, především ze vstupních a běžných poplatků členů a učňů, za vyučení, ze semletého obilí a dalších nepravidelných plateb. Zpočátku se ukázalo placení poplatků jako problematické, a to s ohledem na nevoli jednotlivých členů přistoupit k určitým společenstvům a domáhání se vyjmutí placení z důvodů nemajetnosti. Z placení poplatků byli vyjmuti chudí učni, respektive jejich mistři, mlynáři však odváděli poplatky za každého pomocníka. Finance stejně jako v případě cechů směřovaly k úřednímu jednání, sociální pomoci potřebným členům, jejich rodinám a dalším. Vymizelo výdělkové hospodaření, které můžeme pozorovat u cechů minimálně v 15. a 16. století.

Povinná společenstva byla sjednocena v okresní jednoty živnostenských společenstev určitých politických okresů. Jejich činnost měla usnadnit evidenci jednotlivých živnostníků v daném okrese a dohlížet na fungování těchto společenstev. K jejich zakládání docházelo postupně. Okresní jednoty se potýkaly s nedostatkem zájmu představitelů dílčích společenstev.

Nepovinné oborové spolky mlynářů

V druhé polovině 19. století vedle povinných společenstev začaly vznikat odborné profesní spolky mlynářů, v nichž byla účast pouze dobrovolná. Tyto spolky se často zaštiťovaly celozemskou působností, existovala ale i společenstva sdružující německé mlynáře na území Českého království.

Spolek mlynářských v Praze

Jedním z nejstarších a na členy nejbohatším spolkem byl Výpomocný spolek pražských mlynářských tovaryšů, od roku 1875 přeměněný na Spolek mlynářských v Praze. Iniciátorem vzniku spolku byl mlynářský pomocník František Myrtes, kterému šlo především o zlepšení sociální situace mlynářského tovaryšstva. Ve spolupráci s Antonínem Stárkou, technikem a synem majitele uměleckého strojního mlýna Josefa Stárky v Praze, a dalšími uspořádal na Střeleckém ostrově dne 27. ledna 1866 ples. Ten jim vynesl 200 zl. Dne 27. února 1866 se v hostinci K Třem divím svolala ustavující schůze, kde bylo konstatováno, že: „*účelem spolku jest, pražským mlynářským tovaryšům, kteří k spolku dle stanov přistoupí, opatřiti úplné ošetření v čas nemoce, podporu přiměřenou, stali-li se mimo svou vinu k práci neschopnými, a pokud pokladnice postačí též po smrti jejich podporu jich vdovám a sirotkům*“.⁹ Financován měl být spolek ze zápisného nových členů, povinných příspěvků, darů a dobrovolných příspěvků a také z výnosů z merend, které spolek pravidelně pořádal. Členy se mohli stát tovaryši, kteří patřili k pražskému mlynářskému spolku, na základě schválení výboru. Spolek posléze vstupoval do smluv mezi zaměstnavateli a tovaryštvem. V roce 1867 měl spolek 248 členů a jmění 1162 zl. 79 kr. O devět let později v roce 1876 to bylo již 357 členů a jmění spolku dosahovalo 2405 zl. 32 kr.¹⁰

Spolek mlynářů českomoravských

Jedním z neaktivnějších a nejviditelnějších spolků, který se jako první snažil sdružit mlynáře na celém území Českého království byl Spolek mlynářů českomoravských, od roku 1920 Ústřední spolek mlynářů. K jeho založení došlo roku 1878. V tom samém roce se rozhodlo o vydávání spolkového časopisu, kterým měly původně být Listy průmyslové vydávané Aloisem Studničkou. Odebírání Listů se však nesetkalo se zájmem ze strany členů ani mlynářstva. Spolek mlynářů českomoravských se proto rozhodl založit podnik Jan Vávra a družstvo. Jan Vávra, pražský mlynář, se stal vydavatelem, Jan Prokopec, továrník a majitel mlýna na Vinohradech, a Ladislav Ryšánek z Kamýka členy. Po rakouském vzoru časopisu Müllerstube tak vznikl oborový časopis Mlynář, orgán spolku mlynářů českomoravských, který vycházel v letech 1880–1942.

Mezi zakladatele a první členy spolku patřili především majitelé velkých obchodních mlýnů, případně významní výrobci a distributoři mlýnské technologie. Běžní mlynáři proto spolek vnímali jako

uskupení hájící zájmy bohatších skupin, nikoliv drobného venkovského mlynářstva, které však početně převyšovalo. O spolku se navíc běžní mlynáři dozvídali postupně. Nejčastěji prostřednictvím svých povinných živnostenských organizací. Spolek mlynářů se v prvních letech snažil především o rozšíření členské základny, což však šlo s ohledem na několika tisícový počet mlynářů na území Českého království jen pomalu a počet členů vlastně nikdy nebyl uspokojivý. K říjnu roku 1880 evidoval spolek 108 členů, v říjnu 1882 pak 135, v roce 1884 celkem 149 členů, roku 1886 již 169 členů a roku 1893 opět pouze 147 členů.¹¹

Mlynářskému stavu měl spolek pomoci prostřednictvím: 1. valných schůzí členů s rozpravami a rozhodnutí o technických a obchodních otázkách, které se nějakým způsobem dotýkaly mlynářství, 2. rozesíláním vzorků, nástinů a jiných pomůcek mezi členy, 3. vypisováním a přisuzováním odměn, uveřejňováním pochval za zvláště záslužné výkony, 4. zkoumáním a informováním o nových vynálezech a technologických novinkách, 5. uveřejňováním informací a zápisů z porad a jednání v rámci spolku, 6. zakládáním spolků odvětvových, 7. předkládáním přání a stížností, které souvisely s mlynářským průmyslem zeměpanským a zemským úřadům a zákonodárným sborům, 8. pořádáním odborných přednášek a výstav mlýnských výrobků a výrobků příbuzných, 9. podporováním a vydáním odborných spisů mlynářských.¹²

Ochranné sdružení mlynářů Praha

Z iniciativy Spolku mlynářů Českomoravských vzniklo roku 1909 jako jeho odbor Ochranné sdružení mlynářů Praha. Ochranné sdružení si kladlo za cíl hájení hospodářských zájmů jednotlivců, ochranu členů proti nesolidním zaměstnancům, pojišťovnám a úřadům. Mělo pomáhat mlynářům při získávání daňových úlev při nedostatku vodní síly apod.¹³ Stalo se tak obhájcem právě drobnějších mlynářů. Jako první se postavilo proti vzniku Akciového parního mlýna v Holešovicích.¹⁴ Coby samostatný odbor Spolku mlynářů Českomoravských přestalo vystupovat v průběhu první světové války, která zcela pozměnila mlynářský obor jak po legislativní stránce, tak i po té hospodářské.

Československý svaz obchodních mlýnů a interestentů o mlýnský průmysl v Čechách

Československý svaz obchodních mlýnů a interestentů o mlýnský průmysl v Čechách vznikl roku 1910 iniciativou významných členů Spolku mlynářů českomoravských. Prvním předsedou se stal Bohumil Ryšánek z Kamýku. Shodná byla z části i členská základna obou spolků, neboť právě majitelé obchodních mlýnů tvořili převážnou část Spolku českomoravských mlynářů. Oba spolky tak měly mnoho společných zájmů. Zájmy námezdních mlynářů a obchodních mlýnů se střetávaly více až v průběhu první světové války a první republiky. Oborovým časopisem československého svazu obchodních mlýnů se staly Mlynářské zájmy: odborný list pro mlynáře v zemích koruny české, které vycházely v letech 1908–1929.¹⁵

Jednota českých společenstev mlynářských v království Českém

Jednota českých společenstev mlynářských v království Českém (dále Jednota) vznikla roku 1908. Prvním starostou se stal Josef Dürich, mlynář v Klášteře nad Jizerou. Jednota fungovala jako poradní sbor při živnostenských úřadech.¹⁶ Jednota v sobě měla sloučit všechna okresní mlynářská společenstva. I zde panovala významná spolupráce se Spolkem mlynářů českomoravských. Počet členů byl u Jednoty vyšší a narůstal rychleji než u Spolku mlynářů českomoravských, jelikož vycházel z připojených povinných mlynářských společenstev. Roku 1908 slučovala Jednota 24 společenstev s 1272 mlynáři. Před válkou, roku 1913, čítala 36 společenstev s 1681 mlynáři. Po vzniku nové republiky došlo k přejmenování Jednoty na Zemskou jednotu českých mlynářských společenstev v Čechách, která v sobě povinně sdružovala všechna okresní mlynářská společenstva.¹⁷ Oborovým časopisem se staly Mlynářské noviny, časopis věnovaný stavu mlynářskému, které vycházely v letech 1904–1942.

Stejně jako v samotných Čechách, vznikaly i české oborové spolky na Moravě. Z nich je třeba připomenout především **Jednotu českých mlynářských společenstev v Markrabství moravském**. I jejím orgánovým časopisem se staly Mlynářské noviny. Roku 1910 zaštiťovala Jednota 28 společenstev s 950 členy, roku 1914 to bylo 17 delegátů společenstev s pouze 100 členy. Za nízkým počtem členů moravské Jednoty stála i konkurence německých mlynářských společenstev. Na území Moravy se ale nacházela mimo jiné také česká **Jednota moravských mlynářů a vzájemníků mlýnů v Brně**, která vznikla roku 1876.¹⁸

Závěrem

V rámci sledované přeměny cechů v povinná společenstva se jeví patrná snaha po zachování kontinuálního přechodu cechů ve společenstva. Nedisciplinovanost placení poplatků v rámci společenstev, nejasná počáteční příslušnost k povinným mlynářským spolkům, neochota vstupovat do nepovinných mlynářských společenstev v řadách menších mlynářů poukazují na řadu faktorů. Mlynáři jednak opouštěli tradiční cechovní společenstva s nevolí. Jejich zájmem zřejmě bylo uchovat si pořádky, na které byli po generace zvyklí. Celé 19. století a zvyšující se byrokracie přinesly, vedle platů z vykoupění z poddanských povinností a dalších finančních odvodů, další finanční zátěž. Mnohými mlynáři tak byly veškeré poplatky vnímány negativně. Druhá polovina 19. století sebou přinesla zásadní rozvoj obchodních mlýnů a import zahraničního obilí a mouky. Velké moderní mlýny a jejich majitelé se stávali v očích venkovských mlynářů ohrožovateli jejich existence i tradičního mlynářství. Oborové spolky zakládané předními představiteli mlynářského průmyslu se pro námezdní mlynáře stávaly nedůvěryhodnými.

Poznámky

- ¹ MAŠKOVÁ JANOTOVÁ, Šárka: *Proměny mlynářského řemesla na Sedlčansku mezi lety 1848 a 1938*. Disertační práce, Ústav hospodářských a sociálních dějin, FF UK, Praha 2020.
- ² JANÁČEK, Josef: *Přehled vývoje řemeslné výroby v českých zemích za feudalismu*, Praha 1963; WINTER, Zikmund: *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století*, Praha 1906; WINTER, Zikmund: *Český průmysl a obchod v XVI. věku*, Praha 1913; MENDL, Bedřich: *Počátky našich cechů*, in: *Český časopis historický*, č. 33, Praha 1927, s. 1–13; KVĚTOŇOVÁ, Jarmila: *Cechy na Příbramsku v 16. až 18. století*, rigorózní práce, Ústav právních dějin, PF UK, Praha 2012; ŠIMEK, Rudolf: *Ikonografie předmětů cechu mlynářského*, in: *Časopis národního muzea. Řada historická*, č. 185, 1–2, Praha 2016, s. 49–66; ŠKAŘUPA, Vladimír: *Právní aspekty cechovního zřízení v českých zemích*, rigorózní práce, Katedra právních dějin, Právnická fakulta UK, Praha 2011; KOUCKÝ, Karel: *Cechy na Sedlčansku v 18. století. Příspěvek k hospodářským a sociálním dějinám regionu*, diplomová práce, Ústav hospodářských a sociálních dějin, FF UK, Praha 2002 a další.
- ³ Zákon č. 227/1859, in: *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich, Jahrgang 1859, Vídeň 1859*.
- ⁴ MAŠKOVÁ JANOTOVÁ, Šárka: *Proměny mlynářského řemesla na Sedlčansku*, s. 55.
- ⁵ Zákon č. 39/1883, ř. z., in: *Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené, rok 1883*, s. 113–142.
- ⁶ Pojem pecnářství je dále užíván pouze pro pečení černého chleba ve mlýnech.
- ⁷ PROCHÁZKOVÁ, Eva – URBANOVÁ, Marcela: *Společenstva okresu Benešov – sdružený inventář*. Státní okresní archiv Benešov, Inventář ev. č. 41, Benešov 1990, s. 10.
- ⁸ MAŠKOVÁ JANOTOVÁ, Šárka: *Proměny mlynářského řemesla na Sedlčansku*, s. 61.
- ⁹ NĚMEČEK, Jan: *Dějiny spolku mlynářských v Praze*, Praha 1878, s. 14.
- ¹⁰ Tamtéž, s. 87–88.
- ¹¹ MAŠKOVÁ JANOTOVÁ, Šárka: *Proměny mlynářského řemesla na Sedlčansku*, s. 81.
- ¹² Věstník Spolku, in: *Mlynář*, roč. 1, č. 2, Praha 1880, s. 17.
- ¹³ MAŠKOVÁ JANOTOVÁ, Šárka: *Proměny mlynářského řemesla na Sedlčansku*, s. 84–85.
- ¹⁴ Ochranné sdružení mlynářů česko-moravských v Praze, in: *Český Lloyd, časopis národohospodářský: orgán obchodního spolku Merkur, orgán ústředního spolku maloobchodníků (kupců) z Čech, Moravy a Slezska*, roč. 25, č. 50, Praha 1909, s. 315.
- ¹⁵ MAŠKOVÁ JANOTOVÁ, Šárka: *Proměny mlynářského řemesla na Sedlčansku*, s. 86–87.
- ¹⁶ Z Jednoty českých mlyn. společ. v království Českém, in: *Mlynářské noviny, časopis věnovaný stavu mlynářskému a s ním spojenému zemědělství i hospodářství*, roč. 8, č. 2, 1911, s. 2.
- ¹⁷ MAŠKOVÁ JANOTOVÁ, Šárka: *Proměny mlynářského řemesla na Sedlčansku*, s. 89.
- ¹⁸ Tamtéž, s. 89–90.

OHEŇ A VODA – OBÁVANÉ KATASTROFY MLÝNŮ

Jan Škoda

Ač jsou oheň a voda navzájem nesmiřitelní nepřátelé, útočí oba stejně mohutnou silou a mlýn, který by se jim postavil do cesty, nemá téměř žádnou šanci. Jediné štěstí, že téměř nikdy neútočí oba živly zároveň.

Požáry mlýnů mívají obecně stejné příčiny jako požáry všech ostatních budov, můžeme asi jen vyloučit zapálení od blesku, které by – vzhledem k poloze většiny mlýnů v údolích – připadalo v úvahu snad jen v nížinách, na žádný požár od blesku jsem však ještě nenarazil. Naopak zde ještě přistupují technické závady.

Pokud si příčiny ohně rozdělíme, první skupinu by představoval lidský faktor – zapálení, nejprve úmyslné. Ve větším měřítku přicházelo v důsledku válečných operací. Nejznámějším příkladem jsou Staroměstské mlýny, 16. 6. 1848 zapálené na rozkaz generála Windischgraetze dělostřeleckou palbou z Letné. Oheň se rychle rozšířil na celý soubor budov, kvůli neustávající dělostřelbě se nedalo hasit. Na pomoc přispěchali tiskaři a typografové z Haasova závodu na Anenském náměstí, kteří rozebrali lešení na sousedních domech, čímž zabránili dalšímu šíření ohně, naštěstí bylo bezvětrí. Mlýny a vodárenská věž však do základů vyhořely a byl zázrak, že nebyla zasažena též sousedící perla gotiky, Staroměstská mostecká věž. (Stejnou demonstraci síly a nesmyslné brutality odnesly za II. světové války mlýny v Lidicích a Ležákách.) Za 30 let – 9. října 1878 – vyhořely Staroměstské mlýny znovu, tentokrát byla příčinou nepozornost při manipulaci se světlem. To bylo slabým místem všech mlýnů – mlecí sezóna obvykle vrcholila v zimních měsících, kdy byly krátké dny a bylo nutno dlouho do noci (někdy i celou noc) svítit.

Zapálit mlýn se dalo i v pominutí smyslů. Uveďme zde Gabelmühle, Spálený mlýn v údolí říčky Bělé v podhůří Orlických hor. Stalo se někdy v roce 1921 a existují dvě rozporné verze. Podle kronikáře mlýnů Jaromíra Maisnera¹ byl poslední mlynář Čech, a když po událostech konce 1. světové války začala národnost lidi od sebe oddělovat, upadl do nemilosti okolních německých rolníků, kteří raději vozili obilí do vzdálenějších německých mlýnů a on tak zůstal bez práce a na mizině. To jej nesmírně rmoutilo, neb upadal do bídy a do dluhů, nervy mu začaly vypovídat službu a on tak z neděle na pondělí 17. července 1921 mlýn zapálil a v plamenech skončil svůj trpký život. Uhřínovský kronikář Josef Dyntar, vrchní četnický strážmistr v.v.,² však líčí situaci diametrálně odlišně: mlynář Jan Schmidt (jehož národnost neuvádí) byl notorický alkoholik a rabiát, který týral ženu i děti, ty před ním, když se vracel opilý, kolikrát musely utéci spát pod most. Po válce postavil u mlýna tkalcovnu s elektrickým pohonem, jeho syn ji chtěl odkoupit, otec však požadoval nehorázných 40.000 Kč. Dne 14. dubna 1921 Jan Schmidt st. mlýn v alkoholickém deliriu zapálil a pokusil se o sebevraždu podřezáním žil, byl však zachráněn a převezen do rychnovské nemocnice. Po propuštění se potloukal po okolí a údajně přespával v peci vypáleného mlýna. Po roce spáchal sebevraždu úspěšně – zastřelil se v jednom lomu u Skuhrova.

Zapalovalo se i ze msty, jednou ale naopak mlynář Smola, nájemce Peiskrova mlýna ve Farářství u Rovného v Orlických horách zapálil stavení čp. 2 v sousední osadě Chmeliště a byl za to v roce 1893 potrestán 15 lety žaláře.³ Mohlo třeba dojít i k pokusu o pojistný podvod. 9. listopadu 1897 vyhořel zchátralý Mizerův mlýn v Bystrém čp. 52 na Zlatém potoce pod Orlickými horami, v okolí se obecně soudilo, že poslední majitel Josef Mizera mlýn sám zapálil, jelikož prý tehdy stál netečně za mostem a přihlížel, jak mlýn hoří (dokázáno to však nikdy nebylo).⁴

Vzácně zapůsobila i psychická porucha, zvaná pyromanie. Roku 1878 poprvé vyhořel Langrův mlýn, Bystré čp. 72. Požár zavinil mlynářský učedník, chtěl prý vidět, jak vypadá požár mlýna. Onen mladík pak zapálil (podle Hejzlara během čtyř let, podle Maisnera jako stárek) dalších 22 mlýnů v Čechách a teprve při posledním byl dopaden a vyslýchán u krajského soudu v Hradci Králové. Ve vězení se

teprve přiznal zpovídajícímu knězi, že zapálil tolik mlýnů, ten na Bysterských Dolích byl první. Žádal kněze, aby to všem prozradil a že prosí za odpuštění, prý to byla jeho strašná nemoc a musel tak činiti.⁵ U tohoto mlýna ještě zůstaneme, máme zde dramaticky vyličen případ zapálení z nedbalosti. Cituji z Pamětí Františka Hartmana (nar. 13. září 1883, ale jak uvidíme, nejsou to jeho vzpomínky, jelikož mu tehdy byly jen dva měsíce, reprodukuje totiž vyprávění svého bratra Josefa): „Dne 4. prosince 1883 na sv. Barboru byl v Dobrušce vánoční trh, kam se sjížděli lidé ze širokého okolí. Byl velký mráz a na metr sněhu, matka (v Pamětech si předtím stěžuje na trpké vztahy s matkou, která měla první dítě v 15 letech a mateřský pud u ní jaksi nezačal fungovat) jela na saních s čeledínem, stárkem, učněm a služebnou a doma zůstal jen otec s Josefem a Františkem. Čeledín šel na půdu pro seno a měl fajfku v ústech a ta mu vypadla a spadla do sena, on to ušlapal a nezpozoroval, že doleji seno hoří, a odjel. Josef šel do školy (bylo mu sedm let) a s kopce viděl, že z mlýna vyšlehl plamen, tu ihned utíkal domů a křikl na otce: Hoří! Otec netušil, že hoří celý mlýn, vzal konev a chtěl oheň zneškodnit, sotva však otevřel dveře u velké světnice, nastal průvan ve mlýnici a plamen se rozšířil po celé mlýnici, mouka hořela jako síra a on leknutím vtáhl do sebe plamen a zůstal bez vědomí ležet na zemi, nemohl hasit, nešlo nic dělat. Hořel celý mlýn a v okolí nikdo nic nevěděl, protože byl mráz, nikdo venku nebyl, okna byla zamrzlá, trumpetu nikdo neměl, aby volal k požáru. František (tedy autor Pamětí) byl tehdy dvouměsíční dítě, byl ve světnici v kolébce, která byla uváděna v pohyb zvláštním vodním kolem na vantrokách (opět vynález jeho matky, aby si usnadnila práci) a tak se houpal ve dne v noci. Otec na něj při tom ohni zapomněl a tak by byl uhořel, ale na paměti jej měl bratr Josef – a ten se nemohl už přes mlýnici dostat do velké světnice a tak sebral žebřík, rozbil okno v poschodí a vešel do malé místnosti a pak do obývací a viděl, že peřinky na kolébce hoří, shodil vrchní peřinku na podlahu a popadl kluka do náruče se spodní peřinkou a utíkal do vedlejší místnosti, v tom spadl prohořelý strop na kolébkou. Josef držel Františka v náručí se spodní peřinkou, avšak neměl povijan, ale byl již unavený a tak kluka položil na sněh a peřinka se rozbalila, ale teplo bylo od ohniště, takže nenastýdl. Nikdo k ohni z cizích lidí nepřišel a tak mlýn, ač u vody, nikdo nehasil. Když matka přijela domů z Dobrušky, div že se nezhroutila, všechno shořelo – lidem obilí, uschované peníze, mnoho bavlny, hotové tkalcovské výrobky... A tak to trvalo několik měsíců, než postavili nový mlýn, kamenný. Otec od té doby byl nemocen na zádech, a tak na radu lékaře z Opočna mlýn pronajal a odstěhoval se až do Chrasti u Chrudimi.“⁶

U sousedního Markova mlýna (Bystré čp. 51) máme příklad požáru v důsledku jiné nedbalosti – zanedbání mazání otočných součástí. Vypráví Marek mlynář, začíná téměř surrealisticky: „Stalo se na Hromnice 2. 2. 1905. Zdálo se mi, kterak kolem mé nohy vine se had a já jej z nohy trhal, ale on nešel. Až teprve později přece jsem hada odstranil a procítl jsem. V tom slyším: Hoří! Hoří! I vyběhnu z postele, ale nikde oheň nevidím. Otevřel jsem dveře a tu dým se rozkládal a dole ve mlýnici přepodivný byl prskot. Chopím se násypky a běžím pro vodu. Vylil jsem ji na krupník, který hořel. Na půdě zatím dcera mlynářova Pavlína a čeled' statečně si počínala. Dcera hodila bratra Josefa (pozdějšího mlynáře) z okna dolů a ještě chtěla sestru Emilii, která se však schovala. (Vidíme, že mlynářská mládež si při požárech počínala zdatně). Když jsem to slyšel, běžel jsem na půdu a Emilu jsem našel a zanesl na bezpečné místo. Pospíchám zase hasit. Stárek a vozka vyrazili několik prken v lomenici, aby kouř prchal. Volal jsem okolní na pomoc, ale přišli až po ohni... Oheň vznikl asi o 2 hodině v noci v krupníku, třením nedostatečně mazaných ložisek. Oheň stačil zničit naštěstí jen řemeny a kola transmisí, vznikla škoda 100 K.“⁷

Z podobné příčiny mohl vyhořet i velký mlýn, tady konkrétně Drátovna v Písku, 7. září 1948. Cituji z nedávno vydaných pamětí Miloslava Knotka Z rodného Tábora do píseckých mlýnů: „Požár začal u vysévače na mouku, ten dělal síty pohyby a řemenice se dřela o dřevěný špalíky. Tam to jiskřilo a následně začal doutnat suchý a zamoučený trám podlahy. Obsluha byla dole v přízemí a něco slavila. Jak chytne mlejn, už se to nedá zastavit. Mouka a obilí začnou bouchat. Hasiči nemohli kloudně hasit, jak to na ně prskalo. Mnoho píseckých obyvatel vyhnala neobvyklá záře z domů a tak

sledovali tuto tragickou událost. Někteří přirovnávali mlýn k sopce. Bylo po žních a mlýn byl plný pytlů s obilím a moukou. Dřevěné podlahy rychle prohořivaly a těžké mlecí stolice se propadávaly do nižších pater. Hořící zrno vždy prudce vylétlo do výše a rozlétko se do takových vzdáleností, že shořelé dopadalo až na náměstí.“ Zdeněk Magerstein vzpomíná: „Celý hasičský sbor nedokázal oheň zastavit. Dostal jsem se s jedním hasičem a jedním vojákem, kterých příběhly z kasáren skoro dvě roty, do zděné spojovací chodby mezi provozními budovami a vlastním mlýnem. Odtud jsme třemi proudnicemi stříkali přímo do plamenů. Zepředu nás opaloval více než stostupňový žár, zatímco na záda nám z děravých hadic stříkaly praménky studené vody. Když nás u ohně vystřídali tři hasiči, šel jsem s oním vojínem vynášet z mlýna pytle s moukou. Asi čtyřicet vojáků vytvořilo dvojité řetěz a předávaly je do provozních budov. Tyto budovy neshořely, mlýn však vyhořel až do základů a zbyla po něm pouze turbína.“⁸

Stejným nepřítelem mlýnů bývala ovšem i voda, tedy velká voda. Na větších tocích přicházely povodně periodicky, buď jako jarní v důsledku prudkého tání, nakupení ker (tzv. dřenice) nebo jako letní (viz velké povodně, které všichni pamatujeme – 1997, 2002, 2013). K větším tokům kupodivu moc podrobnějších popisů nemáme, lidé je asi brali jako běžnou věc. Václav Kočka popisuje povodeň (Dějiny Rakovníka, s. 568) v Čechově mlýně na Berounce u Skryjí: „Veliká povodeň 23. února 1784 strhla mlýn. Mlynář Ondřej Karásek s čeledí vyskákali oknem na ledovou stříž a lidé je zachránili. Těhotná žena Kateřina Karásková, nemohouc vyskočiti, zahynula v řece.“

Povodně na malých tocích bývaly mnohem dramatictější, asi právě proto, že se s nimi jaksí nepočítalo. Třeba taková Chotýšanka, to je dnes nevelký klidný potok... Stalo se v neděli o Božím těle dne 17. června 1906. Jak se dočteme v tehdejších novinách a zápisech z kronik, teplotní extrémy v naší krajině v předchozích chladných dnech, kdy teploměr klesal v noci na 4°C, nevěstily nic dobrého. V osudnou neděli bylo po celý den veliké horko a bezvětří. Před polednem již teploměr ukazoval 39,6 °C. Dusno věstilo bouři, což se také záhy splnilo. Kolem šesté hodiny večerní se od severozápadu i od jihu se počaly stahovat hrozivé mraky, které náhle v několika okamžicích pokryly celou oblohu. Ty se srazily s dalšími mraky od jihovýchodu a v prostoru nad osadami Jankov, Jankovská Lhota, Paseka, Vojslavice, Miroslav, Nová Ves a Popovice vychrlily obrovské spousty vod, které se řítily s úžasnou rychlostí z horských strání do údolí. Nejhůře bylo u Jankova, kde kolem půl sedmé večer silná bouře provázená krupobitím a průtrží mračen na zem snášela nepřetržité proudy vody. Již tak vodou přeplněné rybníky z předchozích deštivých dnů nebezpečně stoupaly. Hráz „Pilského“ rybníka se pod prudkým náporem vody protrhla. Povodňová vlna se valila k Jankovu, pokračovala dále k Pičínu. V Pičíně voda odnesla mlýnské zařízení a rozlila se po lukách, z nichž odplavila kupy sena. Spolu s mnoha vyvrácenými stromy se řítila do rybníka „Popovického“. V Popovicích už byli v plné pohotovosti místní hasiči, kteří se v několika okamžicích dostavili na hráze rybníka, přes níž se již valily kalné vlny. Ani ta nevydržela nápor přívalu vody a protrhla se asi v dvacetimetrové šířce, později ještě na dvou místech. Vzpomíná Josef Matějka, holič z Postupic: „Díváme se z okna na tu spoušť a najednou vidíme, že „Plajchy“ se plní vodou a tato se přelévá přes silnici k Milovanicům. Bez ohledu na to, že promokneme, běželi jsme ku Kopeckého mlýnu, který ležel pod velkým rybníkem „Papírníkem“, abychom pomohli zachraňovat. Ale tam jsme se již nedostali, neboť přes hráze šlo přes metr vody. Na rybníce plavalo plno dříví, ba i celých střech. V tom okamžiku se hráze „Papírníku“ protrhla a voda odnášela vše, co bylo pod hrází. Nově postavená pila plula v celosti jako dětská hračka.“ Jak je již výše uvedeno, protržení hráze Postupického rybníka „Papírníku“ nastalo v délce asi 30 metrů. Druhá polovina byla značně poškozena. Kromě pily voda odnesla ještě kolnu z bývalé novogotické sušárny, stojící pod hrází. Hlavní budova postupického mlýna s hospodářskými objekty zůstaly zachovány díky své postranní poloze. Dílo zkázy se bleskurychle šířilo dál a voda se řítila skrze rybník „Dolejšák“ k Paurovu mlýnu u Lhoty Veselky. O dalším pokračování této tragické události se dozvídáme z postupické kroniky Karla V. Mixy, jež sepsal v letech 1923–1924: „Ačkoliv stavení a ostatní mlýnské budovy byly velmi důkladné, podlehly přece dravému živlu. V klenutém

čeledníku byl nucen kočí František Málek se ženou vylézt rychle po zamřížovaném okně ke stropu. Zde drže se železného stropního kruhu stál na okenní mříži. Žena držela se ho kolem krku. Voda zaplavila celou místnost až asi na 20 cm od stropu. S nasazením všech sil drželi se kruhu po celé dvě hodiny. Po povodni se dozvěděli, že voda vystoupila ve skutečnosti o mnoho výše, nežli zažili oni. Stoupnutí vody ve světnici a utonutí manželů Málkových zabránil toliko stlačený vzduch pod klenutím. Mlýn Františka Paura, opatřený nejnovějšími stroji, byl zničen úplně. Rozsáhlé stodoly, sýpky, stáje, vše strženo. Po hospodářském nářadí nebylo potuchy. Dobytek, 27 kusů hovězího a šest telat, rozvěšen byl po olší a habří, takže pozorovatel užasl, jak vysoko vynesl vodní proud své oběti. Dva koně se utrhuli, vyběhli a zachránili se. Po hrázi rybníka Dolejšího nebylo téměř stopy.“ Ačkoliv vše podleho nesmírnému tlaku vody. Zbyla jen obytná část budovy, u níž byl jeden roh zdi stržen. Tato budova byla později opravena a přestavěna na pilu, která tu slouží k tomuto účelu dodnes. Postižená rodina mlynáře Františka Paura našla útočiště ve mlýně pana Kopeckého v Postupicích.

V Městečku sebrala voda šest chalup. Všichni obyvatelé byli včas upozorněni, takže se zachránili. Jedině domkáři Františku Marešovi se utopily dvě děti. Pod Městečkem rozkládal se veliký rybník „Smikov“ o rozloze 56 ha a pod ním dole u císařské silnice byl panský mlýn téhož jména. Mlynářem v té době tam byl jakýsi Seibert. Podle legendy: „Mlynářka Seibertová měla ještě čas a vůbec možnost se zachránit. Nechtěla však utéci před valící se vodou a raději uprostřed svého majetku volila dobrovolně hrob.“ Ovšem podle zápisků Rudolfa Toulý z Městečka čp. 24. to proběhlo poněkud jinak: „V roce 1906 hospodařil na tomto mlýně Josef Seibert se svou manželkou. Mlýn byl v té době v plném provozu, byla u něho také pila. Ta nebyla sice veliká, jen jednorámová a byla poháněna jedním vodním kolem. Zmíněnou neděli, večer, když už bouře mocně zuřila, přiběhl Karel Vrbovec z Pařezí k Toulům na Smykov upozornit, že je zle! „Žene se velká voda!“ – upozorňoval. S hospodářem Toulou běželi pak hned do mlýna, informovat také mlynáře a vyzývali ho, aby se ze mlýna ihned vystěhoval, že by mu velká voda mohla způsobit značné nesnáze. Mezitím přijel už také na určeném koni jízdní posel od Jankova se zprávou, že je opravdu zle, že hráze rybníků nahoře na potoce praskají, aby se i mlynář Seibert podle toho zařídil. Mlynář byl doma sám jen s mlynářkou a starou služkou. Všichni se výstrahám a upozornění Vrbovce a Toulý jen smáli, nevěřili, že by opravdu něco velikého mohlo přijít. „A tož i kdyby, mlýn mi to snad nezvezme?!“ Taková byla odpověď mlynáře. Voda v rybníce rychle přibývala, už se valila i přes hráz v mocných proudech. Tu teprve pochopil mlynář Seibert, že je opravdu zle. Bylo však již pozdě. Velká voda je překvapila tak, že nemohli ze mlýna již utéci. Chtěli se tudíž uchýlit na půdu po schodech, nalézajících se ve mlýnici hned za dveřmi z kuchyně. Jakmile však otevřeli dveře do mlýnice, proud vody odtrhl mlynářku a zanesl ji pod kola, kde byla druhého dne nalezena – utopená. Mlynáře a starou služku vrazila voda zpět do kuchyně. Mlynář vylezl na kamna, služka se držela na skříni, kam ji voda vynesla. Oba dýchali zbytek vzduchu u stropu a tak přečkali katastrofu až do opadnutí vody. Hráz rybníka pod tlakem vody přece jen povolila, protrhla se na čtyřech místech, velká voda zatopila mlýn, stodolu, i chlévy a obytné stavení a zpěněná a hučící drala se neúprosně dál. Utopenou mlynářku Terezii Seibertovou pochovali pak na hřbitov do Domašína. Mlynář se odstěhoval někam na Moravu, odkud jejich rod pocházel.“ Valící se proud vody přerval vysoký most přes silnici pod mlýnem i starý obloukovitě klenutý most pod Pařezím a hnal se nezadržitelně dál, k chotýšanskému mlýnu. Opět slovy Josefa Šimka: „V místech, kde tento pod osadou Onšovice tvoří mírný záhyb, stojí od nepaměti malý klapálek, který v historii našeho kraje je zaznamenán jako „Chotýšanský mlýn“. V době, do které spadá toto vypravování, hospodařil na tomto mlýně Jan Váňa se svou manželkou Annou. Povodeň je překvapila nepřipravené na nic. Děti, jak je mlynářka večer uložila, spaly klidně v přístěnku vedle mlýnice. Voda je zatopila ve spánku, aniž by byly, co tušily. Mlynářka v okamžiku, jak stála nad schody, vedoucí dolů do mlýnice chytila se křečovitě zábradlí, zoufale snažíc zachránit se. Prudký náraz valící se vody však smýkl jí dolů pod schody, kde stála a držela se trámu, až jí voda zatopila. Mlynář sám se synem Janem pohromě ušli. Jenda nespal s dětmi v přístěnku. V době, kdy bouře zuřila byl s otcem ve mlýnici. Zachránili se oba na sever-

ním štítě mlýna, který jediný z celého stavení zůstal stát. Po celou noc oba na tu hrůzu a zkázu hleděli. Lidí u mlýna přibývalo, každý se snažil nějak pomoci. Když voda trochu opadla, vynesli děti z trosek a položili je na trávu před mlýnem na rozestřenou pokrývku. Mlynářku samotnou dlouho najít nemohli. Konečně ji přece našli dole pod schody mezi trámovím, mrtvou. Byla to velmi smutná podívaná, když ji kladli na trávník vedle dětí, nervové napětí zmocnilo se všech přítomných.“ Pohřeb 47leté mlynářky Anny Váňové a 3 dětí – 5leté Anežky, 8letého Jaroslava a 11letého Františka se konal v Chotýšanech. Poškozeno nebo úplně zničeno bylo 13 mlýnů, např. v Popovicích mlynář Josef Beránek utrpěl škodu za 25.000 K, v Postupicích Jan Kopecký – škoda za 21.000 K, mlýn přestavěl na motorový pohon. František Paur – škoda čítá přes 166.000 K, mlýn už neobnovil. Prodal zbývající část hraběti Sternbergovi, který zde zřídil pilu. Mlýn Siebertův na Smykově byl úplně zničen a též se už neobnovoval. Smykovský rybník zarostl v louku a obnoven byl již v poloviční výměře až v roce 1952. Mlynář Jan Váňa pobořený mlýn za nějaký čas opravil, ale nové obytné stavení si postavil nahoře nad mlýnicí. Mlynář Matějka, mlynář ve Slověnicích, který před 4 měsíci koupil mlýn za 26.000 K přišel o veškeré nové mlýnské vybavení.⁹

Stejně dramatická byla i přívalová povodeň v západních Čechách v noci z 25. na 26. května 1872. Na Michálkově mlýně u Stebna se odehrávaly scény přímo hororové. „Pršet začalo 25. května odpoledne, kolem 15. hodiny. Už v 17 hodin byla protržena hráz předtím prázdného Pastuchovického rybníka, ležícího na Podvineckém potoce. Voda se odsud valila na Velečinský rybník. Před 18. hodinou se protrhla i hráz Velečinského rybníka. Zhruba v 18 hodin voda v přetékajícím Blatenském rybníce dosahovala až k vesnici, protrhla stavidla. Hráz rybníka v Blatně se přelávala asi 2,5 m vysoko. Rozloha rybníka musela být v tu chvíli proto zhruba dvojnásobná. Ve 23 hodin se protrhla odtoková roura rybníka, hráz se naklonila a poté byla proražena a stržena. Voda v Blatenském mlýně dosahovala až po strop místnosti v přízemí. Mlynářův dobytek se podařilo zachránit jen proražením zadní zdi stáje, takže mohl utéct dírou na příkrě stoupající pozemky. Už kolem 17 hodiny přetékala i hráz rybníka Michálek u Stebna. Ve 22.30 hodin velká voda dorazila k náhonu bývalého mlýna a parní pily a bez milosti jej provalila. Ve 23 hodin je rybník Michálek již protržený a bez vody. Mlýn stojící přímo pod hrází rybníka se náhle ocitl uprostřed dravého proudu. Podle popisu očitého svědka, který v srpnu 1872 otiskl časopis Světozor, se obyvatelé mlýna snažili zachránit na balkoně (pavláně) domu. Mezi nimi byli správce mlýna Josef Hejlíček, mlynář Zikmund Löschner, manželka mlynáře Antonie Löschnerová s jejich dětmi – tříletou Marií a ročním Antonínem, mladičká (desetiletá) chůva Kristina Liebmannová, třináctiletý nádeník Antonín Zerner, Anna Frischová, matka mlynářky a topič u parostroje Málek. Lidé uvězněni na balkoně zoufale volali o pomoc. Kdosi se prý snažil svázat dva žebříky a přistavit je k balkonu, avšak okamžitě je strhl a rozlámal silný proud. Voda stále stoupala a nebezpečně podemílala budovu. Mlynáři se správcem a topičem se kolem 23. hodiny podařilo vylézt do okenních výklenků o patro výš – už se tam prý choulila vyděšená kočka. Ženy a děti však srdceryvně nařkají, a tak se správce Hejlíček rozhodne sestoupit zpět k nim. V tu chvíli se ale s velkým rachotem budova řítí a všichni, kdo v té chvíli stáli na balkoně, mizí v ničivém proudu. Jako zázrakem zůstala z celého mlýna stát pouze jediná zeď – byl před ní komín, který rozrážel proud vody. V oknech této zdi se zachránili mlynář, topič a kočka. Když voda opadla, bylo opodál nalezeno 6 mrtvých. Jejich těla byla převezena do Petrohradu, zde ohledána a 28. května pohřbena. Tělo mlynářky se našlo až 11. června na louce u Finklova rybníka pod naplavenými troskami prken, trámů a roští. A bylo vedro... Identifikovat ji bylo možné jen podle snubního prstenu s vyrytým monogramem manžela S. L.“ (Sigismund Löschner). Dnes na mlýništi bývalého mlýna stojí pomník obětem povodní. Jeho kovová část byla zhotovena ze zbytků parního stroje pily a podstavec z kamenů komína. Mlýnský rybník Michálek již nebyl obnoven, v jeho místě je nyní pole.

Při katastrofě zahynuli:

Antonie Löschnerová (25 let), manželka mlynáře;

Mrtvola nešťastnice byla rozpoznána podle na prstu se nalézajícího prstenu opatřeného písmeny S a L jako manželka Zikmunda Löschnera, kterýžto dotyčné tento prsten jakožto své nevěště před několika lety daroval. Rovněž žádná jiná ženská osoba ve stáří stanoveném na mrtvole nebyla při povodni postižena.

Marie Löschnerová (3 roky), dcera mlynáře;

Antonín Löschner (1 rok), syn mlynáře;

Anna Frischová (58 let), matka mlynářky;

Josef Hejlíček (29 let), správce mlýna;

Kristina Liebmannová (10 let), chůva;

Antonín Zerner (13 let), nádeník.¹⁰

V Nebřezinském mlýně na řece Střele u Plas si tehdy zachránili alespoň holé životy: „Nový a krásný mlýn pana Jana Römiše byl úplně rozbit a odnesen. 6 lidí s mlynářem uteklo do obytného stavení stojícího při stráni a vylezli na půdu. Když se mlýn počal bořit, protloukli ubozí lidé trámem štít ve střechu ke stráni a dírou vysunuli onen trám, po němž na stráž přešli. Sotva však poslední na stráž vylezl, stavení se úplně zhroutilo.“ V Nebřezinách vzala velká voda dalších 8 chalup a půl hospody.¹¹

Na menších tocích ovšem jistá obrana existovala, muselo se ale s tímto nebezpečím počítat již předem a mlýn posadit výše do svahu nad vodní tok, což sice vyžadovalo podstatně delší náhon, ale ten se nakonec vyplatil, jelikož se zároveň zvýšil spád na kolo.

Poznámky

¹ MAISNER, Jaromír (dále jen MAISNER): *Staré mlýny v Orlických horách*. Rukopis. Kounov 1962, s. 158–159.

² F. DYNTAR, Josef: *Četnická kronika Velkého Uhřínova*. Originál dnes nezvěstný, citace v MACH, Jiří: *Záhady a taje Orlického kraje*, Ústí nad Orlicí 2019.

³ HEJZLAR, Josef (dále jen HEJZLAR): *Kronika mlýnů na Zlatém potoce a jeho přítocích I*. Rukopis, Nedvězí 1962, s. 253.

⁴ MAISNER, s. 28; HEJZLAR I., s. 113.

⁵ MAISNER, s. 35–36; HEJZLAR I., s. 149–151.

⁶ MAISNER, s. 35; HEJZLAR I., s. 141–147.

⁷ HEJZLAR I., s. 121–123.

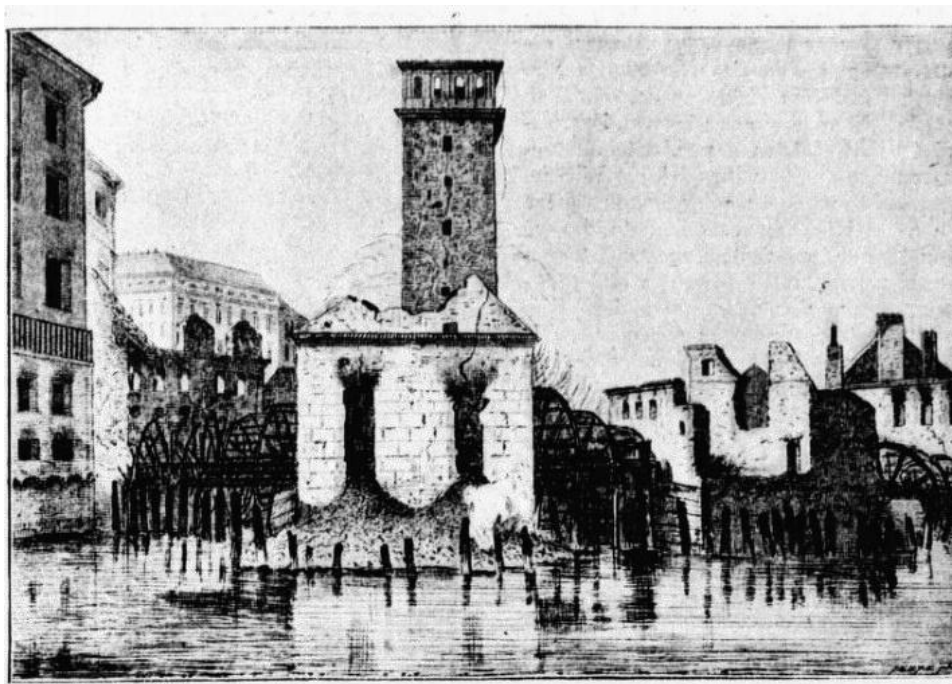
⁸ KNOTEK, Jaroslav – PIXOVÁ, Jaroslava: *Paměti mlynáře aneb z rodného Tábora do píseckých mlýnů*. Putim 2016, s. 168–170.

⁹ ŠVARC, Miroslav: *Povodeň na Chotýšance 17. června 1906*. Dostupné z: http://knihovna.chotysany.cz/e_download.php?file=data/editor/24cs_1.pdf&original=Povode%20%2817.06.1906%29%20na%20Chotysance.pdf [cit. 20. 8. 2019]; SLAVÍČEK, Petr – ŠESTÁK, Václav: *Stoleté výročí povodně na Chotýšance*. Postupický zpravodaj, občasník Obecního úřadu v Postupicích, 12/2006, květen 2006, s. 1–4. Dostupné z: https://www.chopos.cz/images/postupice/2016/soubory/zpravodaj_kveten_2006.pdf [cit. 20. 8. 2019].

¹⁰ Citace z pramenů viz <http://vodnimlyny.cz/mlyny/objekty/detail/4524-michalkuv-mlyn-mihalka-muhle> [cit. 20. 8. 2019].

¹¹ SKLENÁŘ, Jaroslav: *Voda – mlýny a mlynáři na Kralovicku a Manětínsku*. Čistá 1997, s. 85.

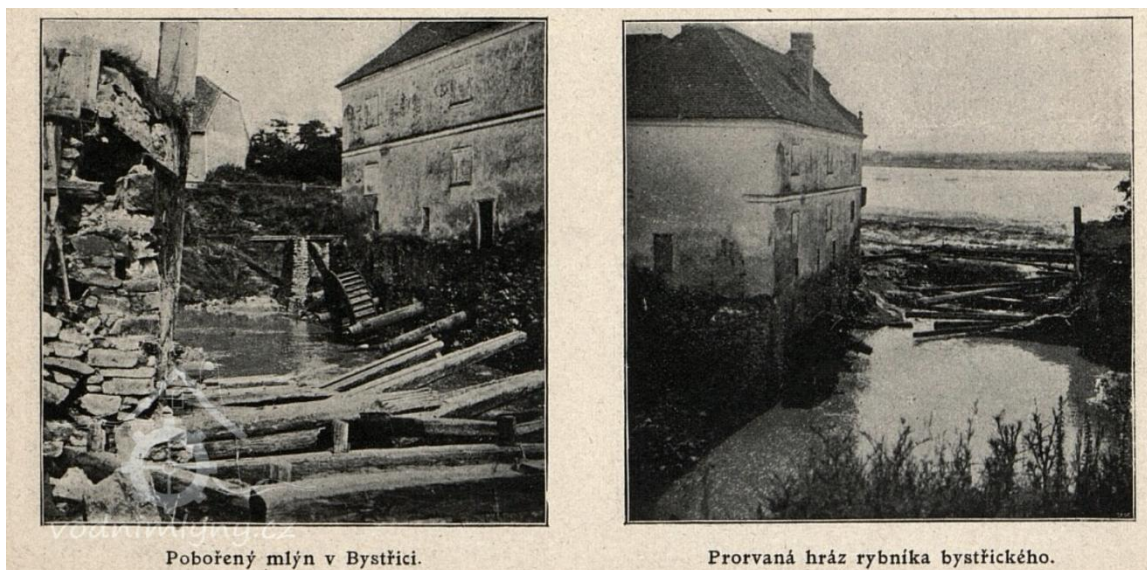
Obrazová příloha

Obr. 1. Staroměstské mlýny po požáru 16. června 1848. Pohled z Karlova mostu.

Obr. 2. Požár Staroměstských mlýnů 9. října 1878.

Obr. 3. Pobořený Splavský mlýn u Bystřice, kde zahynula manželka mlynáře Sovy (17. 6. 1906).

Obr. 4–4a. Povodňová značka ze 17. 6. 1906 na mlýně v Popovicích (celek a detail).

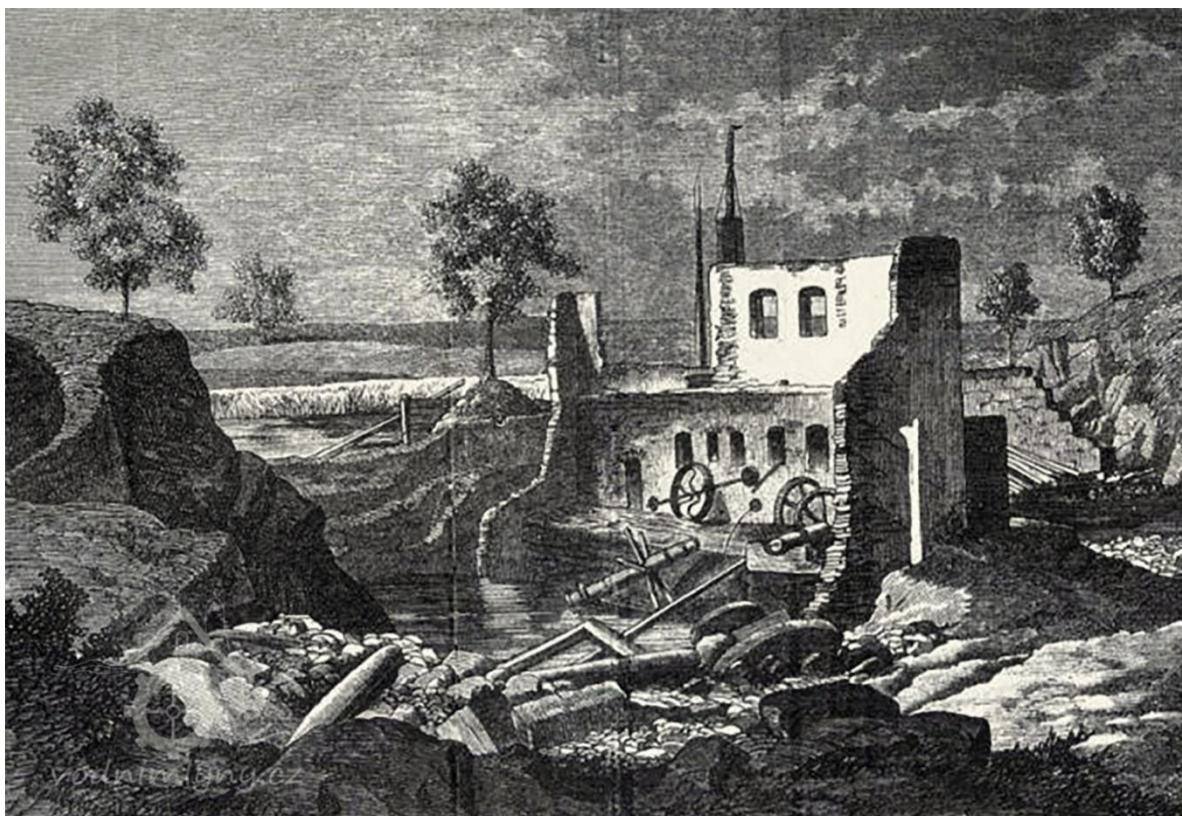
Obr. 5. Pobořený mlýn v Postupicích 17. 6. 1906.

Obr. 6. Místnost v čeledníku, kde se zachránil kočí Málek s manželkou (patrně, až kam dostoupala voda).

Obr. 7. Těžce poškozený Smykovský mlýn 17. 6. 1906.

Obr. 8. Zbytky Michálkova mlýna u Stebna po povodni 26. 5. 1872.

Obr. 9. Pomník katastrofy u Stebna 1872.

Obr. 10. Nebřezinský mlýn po povodni 1872.

SPECIFICKÝ PROBLÉM MLYNÁŘŮ POD BENEŠOVEM V PRŮMYSLOVÉM OBDOBÍ

Michal Horáček

Úvod

Předkládaný text vznikl jako vedlejší výstup z podkladů shromážděných při psaní monografie Benešov technický a industriální v roce 2017.¹ Příspěvek se zabývá proměnou charakteru Benešovského potoka tekoucího pod městem, na kterém níže po proudu působilo několik mlýnů. Potok se vlivem postupně budované a záúst'ované městské kanalizace, ale i přitékajících odpadů ze vznikajících průmyslových podniků, proměnil od druhé poloviny 19. století ve špinavou strouhu. Její podobu navíc ovlivňovala častá sucha. Oba tyto fenomény se výrazným způsobem projeví v osudech zdejších mlynářů, především těch působících na Podkostelním mlýně. Právě v jeho případě navíc věc přerostla až do bizarních rozměrů.

Předkládaný text vychází především z archivních pramenů (buď využitých přímo, popř. v monografii (viz pozn. č. 1), jejichž výběr byl přizpůsoben oběma hlavními tématům, tj. vývoji mlynářství ve sledovaném období a výstavbě městské kanalizace. Hlavními zdroji informací tak byly zejména prameny uložené ve Státním okresním archivu v Benešově (dále jen SOKA Benešov), zvláště z provenience místní samosprávy a také státní správy. Konkrétně se jednalo o fondy Archivu města Benešova (záležitosti výstavby městské kanalizace, ale také informace k provozu Podkostelního mlýna, který byl od roku 1913 obecním majetkem; dále jen AM Benešov), dále pak fond Okresního úřadu Benešov (záležitosti živnostensko-právního schválení modernizací jednotlivých mlýnů, ale též informace o proměně průmyslu a občanské vybavenosti ve městě a okrajově pak jeho vodoprávní agenda, která je však v tomto případě přimanolována k agendě Vodní knihy; dále jen OÚ Benešov) a také ve stejném fondu právě uložená agenda Vodních knih a složky listin a plánů k jejím jednotlivým vložkám (vodoprávní problematika jednotlivých mlýnů, vodoprávní řízení kolem stavby kanalizace a také problematika svádění odpadních vod z jednotlivých provozů ve městě).

Text

Pro pochopení celého tématu je nutné si šířeji představit polohu města Benešova vůči Benešovskému potoku a zachytit v pár bodech jeho proměnu od poloviny 19. století. Historické jádro města Benešova se nachází na ostrohu, od něž se terén svažoval západovýchodním směrem k mělkému údolí Benešovského potoka. Z náměstí na ostrohu vycházela čtveřice tranzitních ulic, kolem kterých se začala od poloviny 19. století budovat hustší zástavba v nově vytýčených ulicích. Od 70. let 19. století pak do města proniká drobnější, především potravinářský průmysl. Jednalo se postupně o sladovnu (1872), později rozšířenou o pivovar (1875 a zvláště 1897), dále pak lihovar (1894) či velkou koželužnu (1882). S rozvojem města docházelo i k budování nové občanské vybavenosti, především areálu jatek (1884 a zejména 1898).

Od 60. let 19. století, ale zvláště pak od přelomu 19. a 20. století došlo vzhledem k neudržitelné situaci s odpady ve městě i k postupnému budování městské kanalizace.² Díky zmiňované povaze terénu kolem města byla kanalizace stavěna jako samospádová s odvedením splašků z ulic směrem k vodotečím kolem města (at' dosavadním, či nově budovaným), které bez výjimky ústily v Benešovském potoce. Později se s přibývajícím množstvím zkanalizované části města splašky čím dál více dostávaly i přímo do koryta samotného Benešovského potoka.³ Přímó do potoka byly postupně svedeny i samostatné odpadní strouhy z jednotlivých průmyslových provozů (a také kasáren),⁴ které již měly mít dle soudobých nařízení vybudovány alespoň základní sedimentační a čistící stanice.⁵ Ty ale patrně nepostačovaly.⁶

Jako zvláště problematický se jevil kanál od koželužny vybudované roku 1882. Proti původnímu záměru postavit ji přímo poblíž Benešovského potoka při Vlašimské silnici se roku 1881 postavila přímo městská obec, neboť v této lokalitě měla vodní nádržku s čistou vodou a obávala se zhoršení její kvality.⁷ Ačkoli byla koželužna nakonec postavena jinde ve výhodnější poloze s výpustí odpadů do potoka dále za městem, činila potíže i tak. Přes vybudování základních filtračních opatření bylo její odpadové hospodářství problematické i v dalších desetiletích.⁸ Kromě porušování základních předpisů její odpady zhoršovaly kvalitu vody v potoce tekoucím k Podkostelnímu mlýnu (viz dále). Samostatným problémem, který výrazným způsobem horšil kvalitu vody v potoce, pak byla stoka z městských jatek zaústěná přímo pod městem při Vlašimské silnici.⁹

Situaci se splašky v potoce výraznou měrou komplikoval nevyrovnaný průtok potoka způsobený suchými roky. Přestože sušší období se svého času mohlo paradoxně podílet na lepší kvalitě vody v potoce, neboť vodoteče či spíše otevřené odpadní strouhy od města jeho vlivem vysychaly a splašky se tak do potoka vůbec nedostaly,¹⁰ s rozšiřováním kanalizace (a zejména pak po vybudování soustavné kanalizace ve 20. letech 20. století – viz dále) tato „výhoda“ odpadla. Naopak se v důsledku suchých let koryto potoka měnilo na otevřenou žumpovní strouhu takřka bez jakéhokoliv života.¹¹

Suché roky se mimo zhoršení stavu vody v potoce logicky negativně projevovaly i na životě zdejších mlynářů. Nejbliže pod městem se nacházel mlýn příznačně nazvaný Podměstský,¹² jehož majitel se roku 1912 rozhodl doplnit mlýnské kolo – právě z důvodu nedostatečného a nestálého průtoku – záložním benzínovým motorem.¹³

Bylo nasnadě, že situaci na Benešovském potoce by spolehlivě vyřešila pouze výstavba adekvátní čistící stanice. Její zřízení navíc opakovaně nařizoval okresní úřad.¹⁴ První projekty filtračního zařízení byly na papíře již od počátku 20. století, avšak k jejich realizaci nikdy nedošlo.¹⁵ Daná situace se nezměnila ani v období první republiky, a to ani potom, kdy bylo v polovině 20. let rozhodnuto dosavadní kanalizační systém radikálně rozšířit či přebudovat na soustavnou spádovou kanalizaci.¹⁶ V jejím projektu z pera Jana Vladimíra Hráského se počítalo i s vybudováním regulérní čistírny odpadních vod s mechanickým i biologickým úsekem čištění vody. Přestože byl systém kanalizace (samozřejmě kompletně zaústěné do koryta potoka) do druhé světové války dokončen, k výstavbě čistírny odpadních vod – především z finančních důvodů – nakonec nedošlo.

Benešovský potok se tak od konce 19. století postupně proměnil ve svém úseku pod městem ve špinavou nevábně páchnoucí pomalu tekoucí odpadní strouhu. Situaci pak nejvíce trpěli mlynáři z Podkostelního mlýna asi půl kilometru níže po jeho proudu. O tom, jak se do prvních let 20. století kvalita vody v Benešovském potoce proměnila, si lze udělat poměrně jasnou představu. Když nechával na počátku 80. let 19. století Filip Herschmann zřídit novou koželužnu, proti se postavil především Emanuel Wolf, který provozoval v nádržce nad Podkostelním mlýnem sádky a obával se – oprávněně – zhoršení kvality vody v potoce.¹⁷ Jak radikálně odlišná byla situace za necelých 20 let svědčí spory tehdejšího podkostelního mlynáře Bedřicha Hovorky s městskou obcí.

Hovorka na stav potoka upozorňoval bezvýsledně od roku 1900. Znečištění dosáhlo míry, která bránila provozování živnosti. *„Já přicházím o zdraví mé a celé mé rodiny o živnost, ježto již po několik let nemohu provozovati pro hrozný zápach ve mlýně a hnijící a otravnými látkami prosycené vody, jež usmrtili mou manželku, poněvadž nebyla na otrávený smrdutý a zkažený vzduch – dle úsudku lékařů, zvyklá. – Jest-li někdy melu ve mlýně, jaké jest to provozování živnosti, když pro zápach a nečistotu z vody nemohu stroj obsloužiti, musím býti stále venku, by mě zápach ve mlýně z vody pocházející – nezadusil. Jsem-li chvíli při mletí ve mlýně jsem celý omámen,“* stěžoval si Hovorka v dopise adresovaném městské radě roku 1906. Neúspěšně.¹⁸

Výsledkem sporu bylo jednání vedené na okresním úřadě v Benešově. Ten, ač poukázal, že čištění náhonu, nádržky i dalších částí vodního toku souvisejících s mlýnem padají na bedra mlynáře, přikázal obci jako hlavnímu viníkovi, aby urychleně vybuodovala zařízení, která by zlepšila stav vody v potoce.¹⁹ Pro mlynáře se tak situace stala takřka neřešitelnou, a jelikož obec žádným způsobem

v následujících letech nereagovala, rozhodl se udělat smírný krok. Náhradu škod, které na svém podnikání za léta – vlivem špatného stavu vody v potoce – utřžil (nakonec svou živnost musel skutečně zastavit), se rozhodl po městě nepožadovat, pokud od něj mlýn odkoupí. Přestože se věc vlekla,²⁰ nakonec roku 1913 městská obec převzala skutečně mlýn do svého majetku.²¹

Takřka záhy byl mlýn v režii obce opraven, vybaven novým zařízením, hrdě přejmenován na *Městský válcový mlýn* a následně nabídnut k pachtu. Tento stav obci vyhovoval, neboť tím vynuloval problém se stížnostmi od majitele mlýna, a navíc se sama mohla starat o čištění nádrže a náhonu. V případě propachtování mlýna pak tuto aktivitu mohla jednoduše ve smlouvě nařídít pachtýři, jehož platby navíc postupně pokrývaly kupní cenu. Přestože obec záhy zauvažovala i o prodeji mlýna zpět do soukromých rukou, tyto výhody převážily²² a nakonec jej propachtovávala až do druhé světové války.²³ Věc se ale i tak neobešla bez komplikací.

Pachtýřem mlýna se od roku 1914 na následujících 12 let stal sekernický mistr ze Skalska František Weishäupl. A to i přesto, že obec si problém se splašky z městské kanalizace a dalších průmyslových podniků ve smlouvě skutečně pojistila. Pachtýř byl seznámen se stavem, jaký tento problém přináší ku provozování mlýna, smlouva zároveň deklarovala, že obec v současné době s tímto nemůže a ani nebude nic činit, a pachtýř se tak jejím podpisem zavázal, že nebude požadovat žádnou náhradu škody ani činit na obec žádné nároky za danou situaci. Jako zadostiučinění mělo pachtýři sloužit, že výkaly vybrané z náhonu si může ponechat pro vlastní užití.²⁴

Weishäuplovo působení na mlýně bylo ale i tak po celou dobu provázeno nejrůznějšími komplikacemi. Stále kolísavou hladinu vody v pokaženém potoce navíc narušovalo i poškozené stavidlo jezu k mlýnskému náhonu, který její vlastník – obec – ne a ne opravit (ač jej k tomu také zavazovala výše podepsaná smlouva). V té době byl již ve mlýně instalován záložní motor – nejdříve naftový, později benzinový.²⁵ Mlýnář tak byl nucen z důvodu nedostatku vody mlít takřka jen s jeho pomocí.²⁶ Kromě toho, že mletí se tímto způsobem výrazně prodražovalo a provoz mlýna takřka ztrácel smysl, tak narážel ještě na jeden problém. Naftový motor používaný až do poloviny 20. let byl rovněž závislý na stálém přítoku čisté vody, kterou byl chlazen. Z důvodu znečištění vody v potoce ale nebylo logicky možné takovou vodu na mlýn přivádět, a tak ten z provozních důvodů často stál.²⁷

Weishäupl roku 1927 smlouvu s obcí nepřekvapivě neprodloužil. Překvapivější fakt byl, že obec do druhé světové války našla ještě dalšího pachtýře.²⁸ A to i přesto, že smlouva z roku 1927 obsahovala k věci splašků z městské kanalizace flagrantní tezi, že „*Pachtýř nesmí namítati, že do potoka svádějí se kanalizační splašky z města.*“²⁹ Situace na potoku se totiž až do druhé světové války nezměnila, právě naopak.

Poměrně podrobnou představu o tom si můžeme udělat díky jednáním, která proběhla na konci 30. let 20. století. Obec se tehdy rozhodla rozšířit městskou kanalizaci do oblasti východně pod městem. Při komisionálním jednání bylo zjištěno, že vodoprávní výměr na její stavbu z roku 1931 již vypršel, a je tak nutné provést nové řízení. Během něj bylo papírově stvrzeno, že původně projektovaná čistírna odpadních vod nebyla nikdy vybudována, a tak se řízení proměnilo i v revizi stavu Benešovského potoka. V rámci něj pak proběhlo několik podrobných pochůzek, jež reflektovaly kvalitu vody v něm.³⁰

Jedním z podrobně prozkoumaných míst byla i nádržka na potoce u stavidla vedoucího vodu k podkostelnímu mlýnskému náhonu. V nádrži zde bylo patrné „*(...) vystupovati hojné bubliny přivádějící na povrch plyny hnilobného zápachu zejména po sirovodíku, což nasvědčuje bouřlivému rozkladu organických látek. Povrch tišiny nad stavidlem, tam kde není pohybu vody, jeví se ostrůvky sirmých řas /Cyanophycei/ z rodu Oscillatoria. Jinak jest voda zcela černá, a to jak v proudu, tak i v tišině. (...) celé pásmo potoka benešovského od prvního vtoku stoky do potoka až k Podkostelnímu mlýnu jest pásmem bouřlivého hnutí či pásmem polysaprobním, rovnajícím se kvalitou stokové /kloakové/ vodě.*“³¹

Ač v rozbořech není přímo zmiňována kvalita vody v mlýnském náhonu, je na místě se domnívat, jak asi voda v něm, přitékající z nádržky nad stavidlem, v této době stále vypadala.

Závěr

Vlivem zřízení městské kanalizace i rozvoje občanské vybavenosti města a také založení menších průmyslových podniků v něm se Benešovský potok pod městem proměnil od druhé poloviny 90. let 19. století do druhé světové války v hničící odpadní strouhu. Situaci potoka navíc výrazně komplikovala častá sucha, kvůli kterým byl jeho průtok velmi nevyrovnaný, a čistá potoční voda mnohdy nezvládala ředit objem přitékajících splašků. Daný stav se nejvíce projevil v životě mlynářů na potoce pod městem. Kromě mlynářů hospodařících na Podkostelním mlýně ale stav potoka komplikoval i živobytí mlynářů mnohem níže po proudu v Bedřči a i dokonce v sedm kilometrů vzdáleném Podmrači. Zkažená voda z Benešovského potoka se projevila i na zhoršení vody v řece v Sázavě pod jeho vtokem.³²

Ačkoli příspěvek zachycuje jen konkrétní problém, který se odehrával v Benešově, může se stát i obecnějším příspěvkem do diskuse o vývoji mlynářského řemesla ve sledovaném období – lze se domnívat, že podobné problémy musely logicky zatěžovat život mlynářů i v jiných lokalitách.

Benešovský případ navíc odráží, jak se také řešily soudobé potíže malého města v procesu modernizace. Dlouholetý problém se splašky v Benešovském potoce se opakovaně dostal na přetřes u relevantních orgánů, ale zpravidla bezvýsledně. Dlužno dodat, že spíš než o nezáměru ze strany městské obce se jednalo o dočasná nevyhovující řešení daná omezenými finančními i jinými možnostmi tehdejší městské samosprávy.

Zároveň dokazuje i limitující možnosti aplikování činnosti státní správy nad dohlížením na dodržování vodního zákona. V dané situaci se jednalo především o znění jeho § 10: „*Užívání vod tekoucích omezeno jest dle zákona právy jiných, kteří mají právo k vodě; též příčinami veřejnými, vcházejícími ze spojitosti vody a z nevyhnutelné potřeby její. – Zvláště nemůže žádný majetník soukromý užívati vody tím způsobem, aby se tím na újmu práva někoho jiného znečišťovala, nazpět tlačila a cizí pozemky zaplavila nebo zabahnila.*“³³ Benešovský potok jako veřejný přitom nezpochybňovala ve svých právních rozbořech ani benešovská obec.³⁴

Věc tak zůstala až do druhé světové války nevyřešená. Roku 1941 byl pak provoz mlýna pozastaven (vyhláškou ministerstva zemědělství č. 386 o dočasném zastavení provozu některých mlýnů z důvodu úpravy hospodaření s některými potravinami a krmivými) a po válce již nebyl obnoven.³⁵ Pro zajímavost je nutné doplnit, že čistírna odpadních vod, jejíž realizace mohla jako jediná problém se zkaženou vodou v potoce řešit, byla nakonec při Benešovském potoce vybudována až roku 1973.³⁶

Ne náhodou se v minulosti dostalo Benešovskému potoku přezdívky, která je ve městě známá dodnes – *Smradlák*. Mlynáři v Podkostelním mlýně o tom jistě věděli své.

Poznámky

¹ Monografie shrnuje i obecný vývoj města ve sledovaném období, historický vývoj jednotlivých mlýnů a podobně. Tato témata zde tak nebudou, kromě nutných přesahů, podrobněji rozváděna. HORÁČEK, Michal: *Benešov technický a industriální*, Benešov 2017.

² Více srov. především HORÁČEK, M.: *Benešov*, s. 256–260. Jako podklady pro danou monografii sloužily k tématu výstavby kanalizace i absolventské práce jejího autora: ROUBÍK, Michal: *Vývoj městské zástavby a městské infrastruktury v Benešově v letech 1871–1914*. Bakalářská práce, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin, Praha 2009 a ROUBÍK, Michal: *Vývoj městské zástavby a městské infrastruktury v Benešově v letech 1918–1939*. Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin, Praha 2011.

³ SOKA Benešov, *AM Benešov*, i. č. 966, sign. II/C, karton 134.

⁴ Tamtéž.

⁵ Tamtéž.

⁶ SOKA Benešov, *AM Benešov*, i. č. 1023, sign. III/A2, karton 196.

⁷ SOKA Benešov, *OÚ Benešov*, neinventarizováno, Sběrka listin a plánů ku vložce vodní knihy číslo 154.

⁸ Tamtéž.

⁹ SOKA Benešov, *AM Benešov*, i. č. 1023, sign. III/A2, karton 196.

¹⁰ SOKA Benešov, *AM Benešov*, i. č. 966, sign. II/C, karton 134.

¹¹ SOKA Benešov, *AM Benešov*, i. č. 1023, sign. III/A2, karton 196.

¹² Jeho majitelé měli na rozdíl od majitelů mlýnů níže po proudu to štěstí, že jez mlýnského náhonu se nacházel výše ještě před městem. Přitékala do něj tak čistá voda, kterou nekalily ani splašky z městské kanalizace a od průmyslových objektů – ty totiž byly zaústěny až do samotného koryta potoka, jež leželo poněkud níže. Nejšpinavější splašky pak navíc do potoka vtékaly až těsně pod zpětným zaústěním náhonu pod mlýnským kolem. Voda z náhonu tak potok dokonce dále po proudu částečně ředila čistší vodou. Tamtéž.

¹³ SOKA Benešov, *OÚ Benešov*, i. č. 641, sign. 15/6U-6, karton 221.

¹⁴ SOKA Benešov, *AM Benešov*, i. č. 966, sign. II/C, karton 134.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ HORÁČEK, M.: *Benešov*, s. 258.

¹⁷ SOKA Benešov, *OÚ Benešov*, neinventarizováno, Sběrka listin a plánů ku vložce vodní knihy číslo 154.

¹⁸ SOKA Benešov, *AM Benešov*, i. č. 966, sign. II/C, karton 134.

¹⁹ Není bez zajímavosti, že obec se ve věci pokusila argumentovat tím, že zásahy do potoka z její činnosti odpovídají stavu před rokem 1870, tudíž před vydáním vodního zákona, a tak se jedná o daný status quo a že za aktuálním znečištěním potoka stojí pouze nově vystavěné průmyslové podniky, vypouštění jejichž odpadních vod je čistě v gesci okresního úřadu. Okresní úřad ale tuto argumentaci jednoduchým doložením důkazů odmítl. Tamtéž.

²⁰ Oprávněnost Hovorkových nároků nakonec roku 1911 stvrdil svým rozhodnutím i správní soud. Tamtéž.

²¹ SOKA Benešov, *osobní fond Losenický Vojtěch*, neinventarizováno, Mlýn, zvaný Podkostelní.

²² SOKA Benešov, *AM Benešov*, i. č. 966, sign. II/C, karton 134.

²³ SOKA Benešov, *osobní fond Losenický Vojtěch*, neinventarizováno, Mlýn, zvaný Podkostelní.

²⁴ SOKA Benešov, *AM Benešov*, i. č. 966, sign. II/C, karton 134.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Tamtéž.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ SOKA Benešov, *AM Benešov*, i. č. 1023, sign. III/A2, karton 196. Jiné zdroje uvádí pachtýře dokonce dva. Srov. SOKA Benešov, *osobní fond Losenický Vojtěch*, neinventarizováno, Mlýn, zvaný Podkostelní.

²⁹ SOKA Benešov, *AM Benešov*, i. č. 1023, sign. III/A2, karton 196.

³⁰ ROUBÍK, M.: *Vývoj městské zástavby*, 2011, s. 56.

³¹ SOKA Benešov, *AM Benešov*, i. č. 1023, sign. III/A2, karton 196.

³² Tamtéž.

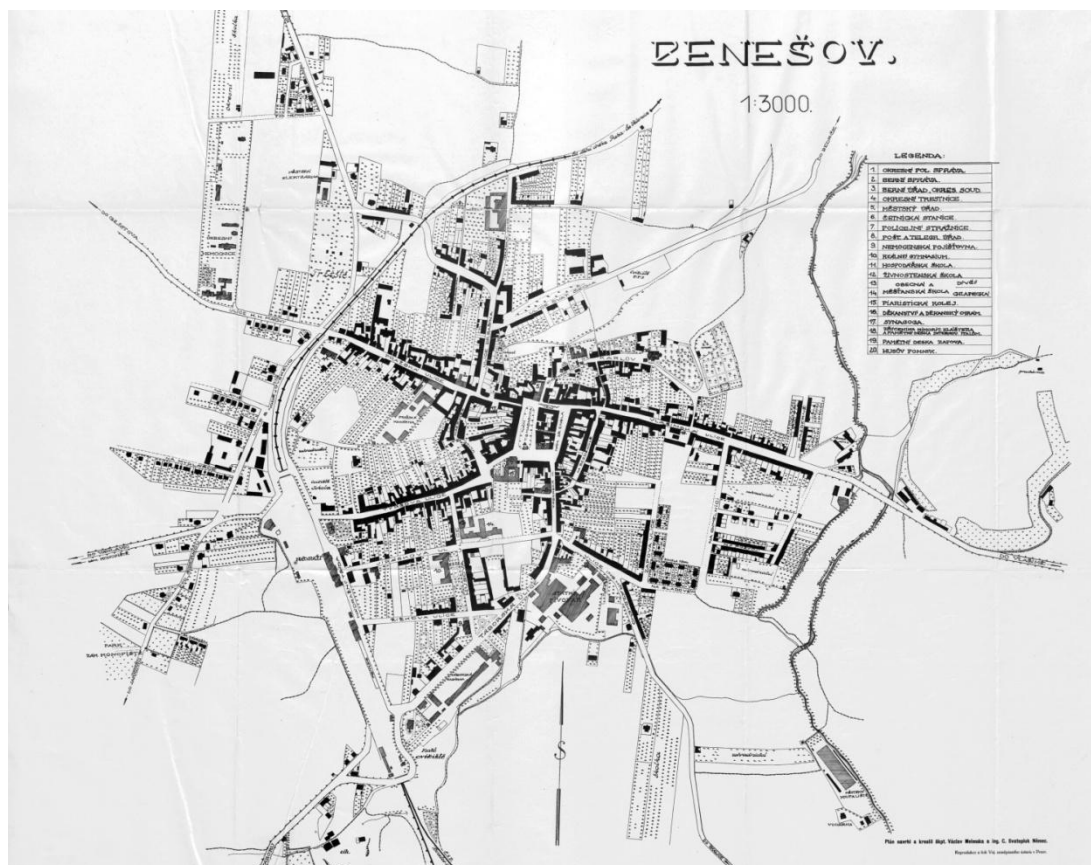
³³ Zákon č. 71/1870 čes. z. z. ze dne 28. srpna 1870 o tom, kterak lze vody užívat, ji svozovat a jí se brániti.

³⁴ SOKA Benešov, *AM Benešov*, i. č. 966, sign. II/C, karton 134.

³⁵ SOKA Benešov, *osobní fond Losenický Vojtěch*, neinventarizováno, Mlýn, zvaný Podkostelní.

³⁶ HORÁČEK, M.: *Benešov*, s. 260.

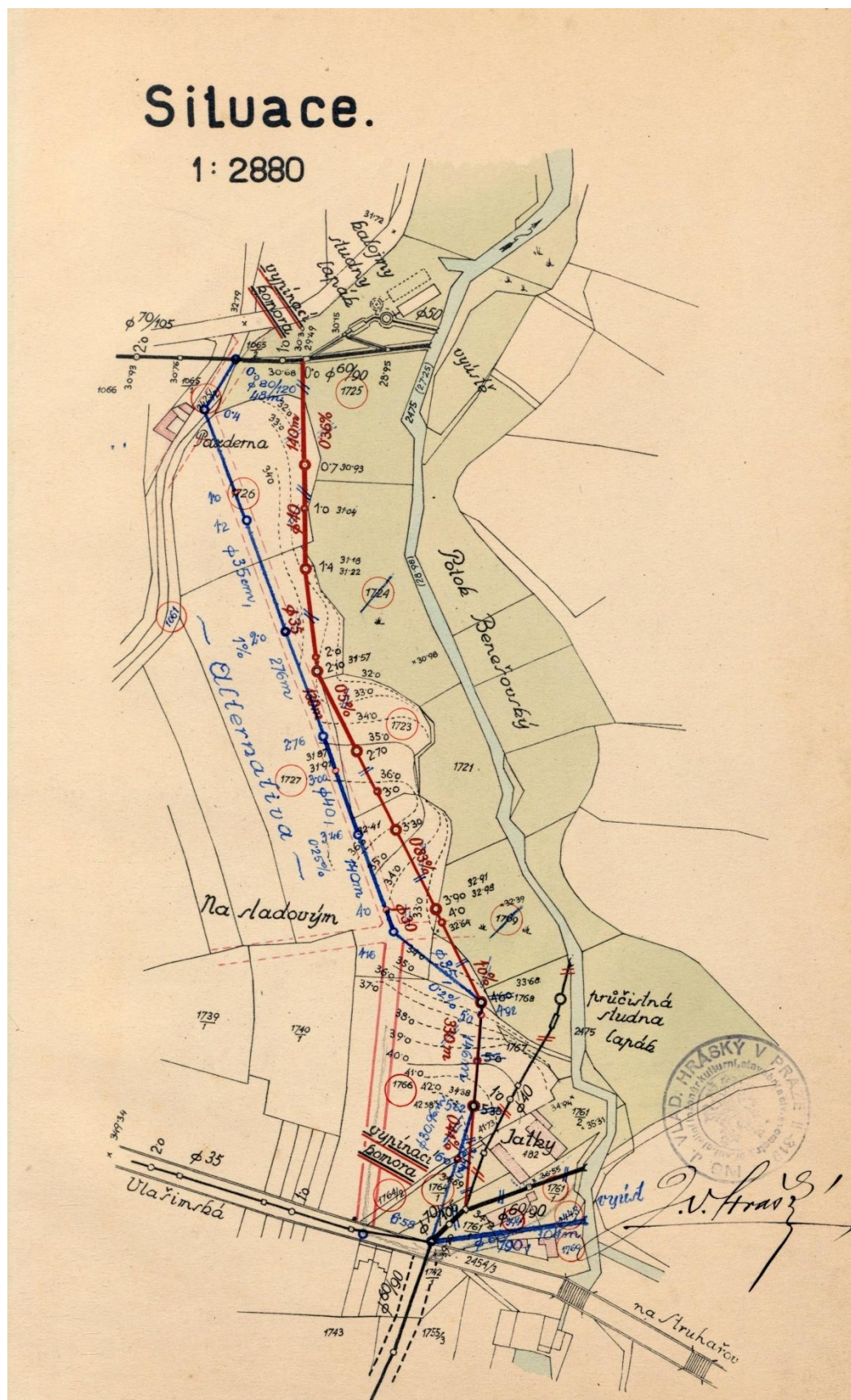
Obrazová příloha

Obr. 1. Plán Benešova ze 30. let 20. století s tokem Benešovského potoka (vpravo). Podkostelní mlýn se nachází těsně mimo jeho výřez vpravo nahoře. Zdroj: *SOka Benešov, AM Benešov, i. č. 1024, sign. III/B3, karton 198.*

Obr. 2. Pohled na Benešov na počátku 20. století z vrchu Kavčina. V popředí údolí Benešovského potoka. V pozadí vlevo stojí objekty kasáren, pivovaru a lihovaru. Vepředu úplně vlevo objekty Podměstského mlýna, vpravo od něj pak areál starých a nových jatek. Podkostelní mlýn se nachází dále mimo záběr vpravo. Zdroj: *PINKAS, Antonín: Topografie města Benešova, rukopis.*

Obr. 3. Projekt nikdy nerealizované kanalizační spojky svádějící splašky z celého města k čistírně odpadních vod (nahore). Zdroj: SOkA Benešov, OÚ Benešov, neinventarizováno, Sbírkka listin a plánů k složce vodní knihy číslo 325.

Obr. 4. Podkostelní mlýn s náhonem (vpravo) na příloze k zápisudo vodní knihy z roku 1880. Šipka naznačující směr toku potoka je oproti skutečnosti obráceně. Zdroj: SOkA Benešov, OÚ Benešov, neinventarizováno, Sbíрка listin a plánů ku vložce vodní knihy číslo 15.

Obr. 5. Podkostelní mlýn v roce 1910, kdy na něm působil mlynář Bedřich Hovorka. Zdroj: Muzeum Podblanicka, PINKAS, Antonín: Topografie města Benešova, rukopis.

Obr. 6. Fotografie mlýna z doby, kdy zde mlynářskou živnost provozoval František Weishäupl. Zdroj: Archiv Ton Meesters.

HISTORIE MLYNÁŘSKÉHO RODU BÁHNERŮ

Jan Doubek

Na Moravském mlynářském rodu **Bahnerů** si můžeme ukázat jednak předávání řemesla z otců na syny tak i provázanost větrného a vodního mlynářství i vývoj technologie ve mlýnech za období více než 200 let (*obr 1*).

V roce 1775 se **Marině a Franzi Bahneyerovi**, rolníkům v Radotíně u Bělotína narodil syn pojmenovaný po otci opět **Franz Bahneyer ml.** Vyučil se mlynářem, získal větrný mlýn v Radotíně (okr. Opava) a tím začal rodovou mlynářskou tradici. S manželkou Rozálií Riessovou měli dceru **Johannu Eleonoru Bahnerovou**. Johanna nebyla provdána (čímž zachránila jméno Bahner) ale žila s místním kovářem, s nímž měla 11 dětí. Z nich se dospělého věku dožili tři, Karl (mlynář), Magdalena (hospodská) a Vojtěch (kovář).

Syn **Karl Bahner st.** (*obr. 2*) narozený v roce 1837 se v okolí Bílovce vyučil mlynářem a v roce 1866 utíká ze Slezska před „Prajzem“ na jih. Jako krajánek dorazil do Tvarožné (okr. Vyškov), kde nastoupil na místo pomocníka tesaře a mlynáře Františka Formánka, který měl na „Napoleonském vršku“ zvaném též „Santon“ větrný mlýn a u něj domek. Na podzim téhož roku si vzal za ženu Formánkovu nejmladší dceru Antonii. Mladým ke svatbě koupil tchán větrný mlýn v Heršpicích (okr. Vyškov). V Heršpicích si Karl s Antonii vybudovali malý domek. Zde se jim též narodily všechny děti: Theodor (*1867), Julius (*1870), Karel (*1875) a Amálie (*1878). Podoba příjmení Bahner v dokumentech kolísá, takže můžeme najít varianty Banner, Bahner a posléze i Báner.

Někdy kolem roku 1880 prodali Bahnerovi heršpický větrák a přesídlili na vodní mlýn Hastrmánek v Těšanech (okr. Brno-venkov). Po několika letech se vrátili do Tvarožné, kde Karl zakoupil větrný mlýn postavený jeho tchánem od švagra Františka. Na něm Karl zůstal až do své smrti (†1912), přičemž mlýn po něm převzal syn Karel ml. Všichni tři synové Karla st. se stali mlynáři, vybudovali průmyslový mlýn a zajímavé je, že všichni zemřeli ve stejném roce 1938.

Nejstarší syn **Theodor Bahner** (*obr. 3*) se v mlynářském řemesle zdokonaloval ve mlýně v Říčkách v Líšni a poté pracoval jako stárek v Kvasicích. V roce 1883 zakoupil větrný mlýn v Heršpicích, který původně vlastnili jeho rodiče. S manželkou Františkou měli 6 dětí, z toho jediného syna Jaroslava. Posléze získal místo stárka v arcibiskupském mlýně v Kroměříži, ale po čase mlýn vyhořel. Theodor se ale nemohl do Heršpic vrátit, neboť mezitím tamní mlýn prodal bratranci Jindřichovi. Proto koupil zrušenou synagogu v Kloboukách (okr. Brno-venkov) a začal s její adaptací. Zakoupil moderní mlynářské stroje a vybudoval průmyslový mlýn s pohonem na plyn.

Mezitím měl pronajatý vodní mlýn v Černvíru u Pernštejna, později koupil i vodní mlýn v Boršicích. Ten však byl nucen opustit kvůli nevyřešeným dědickým podílům potomků dřívějšího majitele, které nemohl splatit, a vrátil se na svůj mlýn v Kloboukách. Tam působil téměř celou 1. světovou válku. Před jejím koncem rozhodl, že dědicem mlýna se stane syn Jaroslav. Zároveň chtěl získat prostředky na výbavu svých četných dcer. Pronajal si proto ještě větrný mlýn ve Vážanech (okr. Vyškov) a kloboucký mlýn nechal ve správě svého tovaryše. Ten však mlel obilí načerno, a po odhalení skončil ve vězení. Tato aféra bohužel zasáhla i Theodora, který jako majitel mlýna nesl odpovědnost za provoz mlýna, a proto i on neušel vězení.

Theodor opět mlýn zrenovoval a chystal se ho předat synovi **Jaroslavu Bahnerovi**, zvanému Jarka, který však bohužel k mlynářskému řemeslu příliš netíhl, měl jiné všestranné zájmy. Toulal se Evropou, postavil si loď i hausbót. Po otcově smrti vedl mlýn v Kloboukách sám, za okupace ho raději pronajal, aby nemohl být nařčen z kolaborace. Po válce byl mlýn znárodněn a Jaroslav pracoval jako elektrikář. Konec života strávil s dětmi v Kanadě.

Po revoluci dostal v restituci mlýn zpátky ale v již neopravitelném stavu a proto ho prodal.

Jedna ze sester Jaroslava **Růžena Peclová** (roz. Bahnerová) se s manželem Vladimírem usadili na vodním mlýně v Újezdu u Brna. Jejich syn **Vladimír Pecl** (1933–2018) převzal v restituci mlýn v Újezdě, v němž fungovala míchárna krmiv. Mnoho štěstí mu to ale nepřineslo, neboť neuměl podnikat. Areál (značně zadlužené budovy) prodal prý na golfové hřiště, které však nevzniklo. Dnes jsou tam jen sutiny. Jeho dcery Dajka a Vladka žijí v Kanadě.

Prostřední syn **Julius Bahner st.** (*obr. 4*) si v Sivicích zbudoval domek a usadil se na tamním větrném mlýně. Julius st. nejprve mlýn přestavěl a nainstaloval na něm Halladayovu turbínu, po čase ovšem po vzoru bratra Theodora přešel na benzinový pohon, později na nasávaný plyn. Vzal si Františkou Šafaříkovou a měl s ní tři děti, Julia (mlynář Podivín), Karla (mlynář Svice) a Milču.

Juliovi Bánеровi ml. koupili rodiče vodní mlýn v Podivíně, který vlastnil až do znárodnění. Od roku 1920 provozoval mlýn na parní a později na elektrický pohon. Vyučil se mlynářem a absolvoval ještě mlynářskou průmyslovku v Pardubicích a potom se na Podivínském mlýně připravoval na studium na technice. Musel ale tehdy za Čepičky povinně nastoupit na vojnu a mlýn byl samozřejmě znárodněn. Docílil alespoň toho, že se mu podařilo katastrálně oddělit mlýn od sousedního obytného domu, jinak by se rodina musela vystěhovat. Pracoval pak ve mlýně jako zaměstnanec, aby otcí zachoval nějakou iluzi jeho mlýna. Mletí se stále omezovalo, tak změnil profesi a už jen jednou týdně šrotoval pro místní. Mlýn přešel pod služby města, pustnul, jeden čas sloužil i jako výrobní beden nebo těsnění. Po revoluci se vrátil mlynáři v takovém stavu, že nemohl sloužit jako mlýn, a na rekonstrukci na bytové prostory nebyly peníze. I proto ho prodal místnímu podnikateli. V odděleném domě dosud žije jeho dcera Simova Bahnerová.

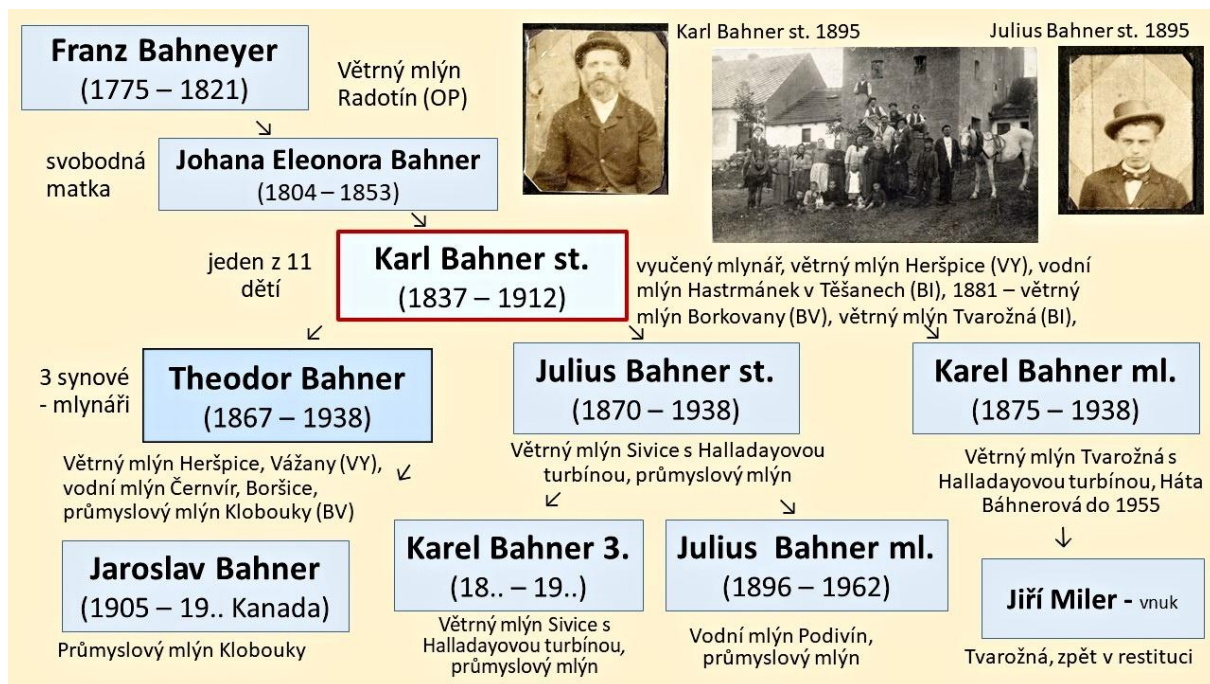
Druhý syn **Karel Bánер** (třetí) pokračoval po otcí na mlýně v Sivicích až do jeho znárodnění.

Nejmladší syn **Karel Bahner ml.** (*obr. 5*) zůstal na otcově mlýně v Tvarožné. S manželkou Hátou roz. Matyášovou měli syny Julia a Slávka, kteří oba v dětství nešťastně zahynuli, a dále dceru Boženu.

Karel ml. postupně rodičovský mlýn modernizoval. Nejprve na něj umístil Halladayovu turbínu. Po návratu z první světové války mlynář sundal turbínu a postavil zděnou stavbu s mlýnem na plynový pohon. Po smrti mlynáře v roce 1938 vedla mlýn jeho manželka **Háta Bahnerová** až do své smrti v roce 1955. Poté mlýn definitivně připadl JZD.

Dcera **Božena Mullerová** (roz. Bahnerová) umírá rok po své matce. Její syn **Jiří Miler** dostává v roce 2000 mlýn v restituci zpět. Prodává ho zájemcům o rekreační objekt, ten je ale nevyužíván a chátrá.

Obrazová příloha

Obr. 1.

Karl Bahner st.
* 1837 Radotín ve Slezsku
† 1912 Tvarožná

- vyučený mlynář na Bílovecku
- jako krajánek přišel v 1866 do Tvarožné (utíkal před Prusy)
- vzal si mlynářskou dceru, tchán jim koupil větrný mlýn německého typu v Heršpicích
- tam se jim narodily 4 děti (3 kluci)
- 1880 mlýn prodali a koupili vodní mlýn Hastrmánek v Těšanech
- po několika letech se vrátili do Tvarožné a koupili mlýn postavený tchánem

větrný mlýn Heršpice (VY),
vodní mlýn Hastrmánek v Těšanech,
1881 – větrný mlýn Borkovany (BV)
větrný mlýn Tvarožná,

Heršpice

Borkovany

Tvarožná

Pogled na Tvarožně.

Obr. 2.

• Theodor Bahner
(1867 – 1938)

**Větrný mlýn Heršpice, Vážany,
vodní mlýn Černvír, Boršice,
průmyslový mlýn Klobouky**

Boršice – 2 mlýny?

Klobouky u Brna
výkupní sklad a mlýn

Theodor s rodinou cca 1918

Od 1907 Theodor Bahner
1907 adaptoval zrušenou synagogu v Kloboukách, vybudoval moderní mlýn a pohonem na plyn
od 1931 Jaroslav Bahner – syn
1952 mlýn socializován (měl 3 složení žitné, 2 složení pšeničné, 1 šrotovník, kapacita 80 q /24 hod.)
(ve www.vodnimlyny.cz chybí)

Obr. 3.

Julius Bahner st.
(1870 – 1938)

**Větrný mlýn Sívce s Halladayovou turbínou,
průmyslový mlýn**

1856 – postaven jako německý Františkem Hladůvkou v Sivicích
Od roku asi 1900 **Julius Bahner st.**
1904 – postavil Halladayovu turbínu
- pohon na benzín
1909 – přestavba na koksový pohon
1937 – převzal syn **Karel Báňer 3**
1945 – pohon elektromotorem
- znárodnění

Druhý syn **Julius Báňer ml.** – vodní a průmyslový mlýn Podivín

Obr. 4.

Obr. 5.

Materiály k obrazové příloze jsou z archivu autora a potomků rodu Bahnerů.

MLÝNSKÉ ZAJÍMAVOSTI NA NOVOBORSKU

Miroslav Kolka

Předkládaný příspěvek je zaměřen na zmapování výskytu vodních mlýnů v členitém kopcovitém regionu v okolí Nového Boru a Kamenického Šenova (okres Česká Lípa, Liberecký kraj). Komplexní vyhodnocení technických zařízení na vodní pohon na tomto území plynule navazuje na plošný průzkum, prováděný autorem v severních Čechách především v rozsahu okresu Česká Lípa, dále v navazujících územích okresu Děčín (Labské pískovce, České Švýcarsko, České Středohoří), Mladá Boleslav (okolí Bělé pod Bezdězem, Mnichova Hradiště), Mělník (Kokořínsko) a Liberec (okolí Jablonného v Podještědí, Českodubsko). Vyjma drobnějších studií, nebo stavebně historických průzkumů bylo již publikačně kompletně zpracováno okolí Dubé a Doks¹ a Cvikovsko,² bezprostředně sousedící s Novoborskem. V následujícím stručném přehledu je zaměřena pozornost na dosavadní zjištění o výskytu vodních mlýnů na sledovaném území, o stavu zachování a technologickém řešení jejich vodních děl, konstrukčním řešení a technologickém vybavení budov se snahou o určení typických rysů a vývojových tendencí.

Stručná charakteristika oblasti Novoborska

Sledované území se z větší části kryje se současným správním obvodem obce s pověřeným obecním úřadem Nový Bor, jehož centry jsou města Nový Bor a Kamenický Šenov. K tomu byly připojeny také vesnice náležející do bývalého soudního okresu Nový Bor (politický okres Česká Lípa) z let 1848–1948, konkrétně se jedná o Lindavu a Svitavu. Severozápadní část území byla v tomto období součástí soudního okresu Česká Kamenice (politický okres Děčín). Z tohoto území byly nad rámec dnešního správního obvodu přiřazeny také Nový Oldřichov a Mistrovice.³ Se starými soudními okresy se až na výjimky kryje také vymezení starších správních území před rokem 1848, tj. velkostatků. Větší část oblasti (pozdější soudní okres Nový Bor) náležela k velkostatku Sloup v Čechách a severozápadní část kolem Kamenického Šenova k velkostatku Česká Kamenice. Výjimku tvořila vesnice Okrouhlá náležící k velkostatku Česká Lípa – Nový Zámek a Slunečná a část Skalice, které byly součástí panství Horní Libchava.⁴

Novoborsko lze geograficky umístit z větší části do podhůří Lužických hor, z jižní a jihovýchodní strany sem zasahuje Ralská pahorkatina a z jihozápadní a západní strany České Středohoří. Krajinový reliéf je zde mimořádně členitý s řadou dominantních homolovitých vrchů, mezi nejvýraznější náleží Klíč, Ortel, Šenovský a Střední vrch. Jedná se o oblast české křídové pánve s pestrá geologickou skladbou. Převážně je tvořena pískovci svrchní křídvy březenského souvrství, na jihovýchodním okraji v okolí Lindavy, Svitavy a Velenic také jizerského souvrství. Homolovité vrchy jsou pak výsledkem třetihorní vulkanické činnosti, z vyvěřelých hornin je zde typický zejména čedič, znělec a trachyt. Plošně se tyto horniny vyskytují zejména v okolí Kamenického Šenova.⁵ Jak bude patrné z dalšího textu, geologické podmínky mají značný vliv na podobu zdejších vodních děl.

Území náleží převážně k povodí Ploučnice. Západní část kolem Lindavy, Svitavy a Velenic odvodňuje v severojižním směru říčka Svitávka. V podstatě paralelním směrem vede ve středu oblasti kolem Sloupu Dobranovský potok s přítoky a kolem Nového Boru a Skalice potok Šporka. Západní část kolem Nového Oldřichova a Mistrovic odvodňuje potok Bystrá. Severozápadní partie kolem Kamenického Šenova a Prysku spadá již do povodí Kamenice, do které ústí Šenovský a Prýský potok.

Základní informace o vodních mlýnech na Novoborsku

V regionu bylo terénním a archivním průzkumem aktuálně identifikováno 81 vodních děl pohánějících různá technická zařízení. Dominantně zastoupeným odvětvím je sklářský průmysl, zejména se jedná o brusírny skla, brusírny a leštírny zrcadel, nebo hamry na cínové folie. V menším množství zde byl využíván vodní pohon pro objekty textilního průmyslu – přádelny, valchy, mandly, barvírny a bělidla.

V poměrně malé míře registrujeme samostatné stavby dřevozpracujícího průmyslu (pily, truhlárny), část zdejších vodou poháněných pil byla také součástí provozu mlýnů. Dále byl zjištěn také jeden kovo zpracující podnik – slévárna v Pihelu a obecní elektrárna na místě staršího mlýna v Lindavě. Dlouhodobý kontinuální, nebo krátkodobý časově omezený provoz obilních mlýnů byl doložen na třiceti lokalitách.

Z uvedených třiceti mlýnů lze vyčlenit jádro zhruba šesti starších objektů, které byly součástmi zdejších panství již od středověku, nebo raného novověku. V některých případech je to bezpečně doloženo písemnými prameny, u dalších ale tyto doklady chybí a lze to pouze předpokládat s ohledem na mladší zmínky. V případě panství Sloup je možno doložit dva mlýny přímo v sídelní lokalitě již k roku 1412.⁶ Dalšími mlynářskými provozy v nejstarším období disponovaly pravděpodobně rovněž mimořádně rozlehlé vesnice Lindava, Velenice a Skalice. Prameny zde bohužel chybí, objekty lze většinou doložit až v záznamech z pozemkových knih z 18. století, nebo na základě údajů starší regionální literatury.⁷ Ojedinelá zmínka z roku 1580 uvádí také Jiřího mlynáře z Arnultovic,⁸ není však jasné, zda z této vesnice pouze pocházel, nebo zda zde stál jeho mlýn. Jelikož je u dvou zdejších mlýnů doložena jejich výstavba při starších usedlostech až v průběhu 18. století, tak se zdá jako pravděpodobnější první varianta.⁹ Doložit je naopak možno mlýn ve Svitavě. Tato vesnice vznikla zřejmě až na konci 15. nebo na počátku 16. století a poprvé k roku 1579 se zde výslovně uvádí také mlýn.¹⁰ Na samostatném statku Svojkovje uváděn mlýn poprvé k roku 1600, jedná se o mlýn s pozdějším čp. 1 v odlehlé osadě Malý Bor.¹¹ Na sledované části českokamenického panství bohužel údaj o existenci mlýnů v předbělohorském období zatím nedisponujeme.¹²

Ve 2. polovině 17. století se v pramenech objevují zmínky o čtyřech nových mlýnech, nelze však vyloučit, že původ některého z nich spadá již do období před rokem 1650. Pravděpodobné je to zejména u druhého skalického mlýna (tzv. Horní, dnešní čp. 269), který je k roku 1689 předmětem prodeje, známe ale i jeho předchozí držitelé.¹³ Další nové stavby vznikly také na sloupském panství, k roku 1676 je poprvé uváděn mlýn (pozdější čp. 2) v Pihelu¹⁴ a k roku 1688 v Bukovanech (čp. 18).¹⁵ K hospodářskému dvoru v Mistrovicích náležel a slady pro zdejší pivovar měl za povinnost semílat již před rokem 1671 tzv. Polní mlýn v místní části Svobodná Ves (Josefov) u Skalice (pozdější čp. 15).¹⁶ Na přelomu 17. a 18. století registrujeme na Novoborsku šest nových mlýnů. Pouze jeden z objektů je možno bezpečně datovat. Jedná se o mlýn čp. 77 v Radvanci, jehož výstavbu kladou archivní zprávy přímo do roku 1700, což potvrzuje jednak dendrochronologická analýza posledních zbytků původní roubené konstrukce, ale také dvojí datace na skalních stěnách u vodního díla, která dosvědčují dokončení celé stavby v roce 1701.¹⁷ Existence menšího mlýna čp. 6 v Mistrovicích je doložena poprvé k roku 1710.¹⁸ O dalších prozvozech, se dovídáme z příznávací fassé tereziánského katastru z roku 1713, ovšem z jeho rustikální části. Je u nich většinou připsáno, že se jedná o mlynáře na vlastním mlýně, nebo na zakoupeném mlýně. Na sloupském panství je takto doložen mlýn v Chotovicích (pozdější čp. 29) a Skalici (tzv. Nový mlýn čp. 1) a na českokamenickém panství mlýny v Horním Pysku (pozdější čp. 65, dnes čp. 74) a Kamenickém Šenově (čp. 108).¹⁹

Do konce 18. století přibýlo na sloupském panství ještě dalších šest mlýnů. K roku 1740 je doložen mlýn čp. 34 v Arnultovicích,²⁰ v padesátých letech (zřejmě kolem roku 1757) mlýn čp. 117 ve Sloupu²¹ a ve stejné době zřejmě i druhý z mlýnů v Lindavě (pozdější čp. 245)²² a v Arnultovicích (čp. 27).²³ K roku 1760 je datována výstavba mlýna čp. 62 v Novém Boru, který ale neměl dlouhého trvání a nahradily jej mlýny čp. 32 (před rokem 1780) a čp. 56 (v roce 1803).²⁴ Další šest mlýnů je prozatím poprvé zachyceno až stabilním katastrem z roku 1843.²⁵ Na sloupském panství před tímto datem vznikl již pátý skalický mlýn (čp. 80), dále objekty v Janově (čp. 11) a Velenicích (čp. 88). Na českokamenickém panství přibyl mlýn v Práchni (čp. 3) a Dolním Pysku (čp. 41), fungující později ale převážně jako brusírna skla. Mlýn čp. 47 v Okrouhlé pak náležel k panství Česká Lípa – Nový Zámek. Nejmladším mlýnem v oblasti se pak stal až po roce 1843 objekt čp. 135 v Horním Pysku.

Pro sloupské i českokamenické panství je příznačné, že nové provozy nefungují v režii vrchnosti, ale jedná o usedlosti rustikální. Hospodářská aktivita panství Sloup byla soustředěna na pily a v průběhu 18. století v mimořádném rozsahu na textilní a sklářský průmysl. Totéž lze konstatovat i o panství Česká Kamenice, s tím, že zde již od středověku fungoval na vydatných tocích Kamenice a Křinice rovněž ustálený počet velkých panských mlýnů, většinou kombinovaných s pilami. Právě vysoká míra protoindustrializace, doprovázená výrazným nárůstem počtu obyvatel, je nepochybně příčinou uvedených skutečností a také vysokého počtu provozovaných mlýnských zařízení (30) například při srovnání s obdobně velkým územím Cvikovska, kde postupně vzniklo 21 mlýnů.²⁶ Společným rysem ale nepochybně je existence staršího jádra soustavy mlýnů, doplněných o další zařízení ve 2. polovině 17. století a výrazně zejména na přelomu 17. a 18. století a v první čtvrtině 18. století.²⁷

Provoz mlýnského zařízení nebyl u všech provozů kontinuální a nebyl také jediným účelem staveb. Poněkud překvapivě se na Novoborsku příliš často nevyskytuje kombinace mlýnů s pilou, což bylo zřejmě dáno existencí velkých panských pil na sloupském i českokamenickém panství, zpracovávající dřevo z rozsáhlých poleší Lužických hor a Labských pískovců. Pila je doložena pouze u šesti objektů – Velenice čp. 20, Svitava čp. 33, Svojkov (Malý Bor) čp. 1, Lindava čp. 245, Skalice (Svobodný Ves) čp. 15 a Kamenický Šenov čp. 108. U svojkovského mlýna také pracovala olejna a u mlýna čp. 88 ve Velenicích byla projektována v roce 1868 přístavba s kostní stoupou.²⁸ V sedmi případech došlo k rámci konjunktur sklářského průmyslu, zejména ve 2. polovině 19. a na počátku 20. století k přestavbám mlýnů na brusírny skla. Brusírny takto vznikly v Horním Pysku (čp. 41 a 65), Skalici (čp. 1 a 2), Chotovicích (čp. 29), Janově (čp. 11) a Novém Boru (čp. 32).

Stav zachování vodních děl a příklady jejich řešení

Torza vodních děl jsou často jediným hmotným pozůstatkem existence zdejších mlýnů, neboť jich téměř polovina ve 2. polovině 20. století zanikla. V některých případech se části vodních děl v krajině doposavad pohledově výrazně uplatňují, a to zejména v případě některých jezů a náhonů. Řada z nich ale po dlouhé době od zániku jejich funkce zcela splynula s okolním terénem a byla pohlcena přírodou. Některé části se tedy dají v terénu identifikovat velmi obtížně, především v období vegetačního klidu a často jen s pomocí archivních mapových podkladů jako jsou mapy stabilního katastru (v daném případě z roku 1843), mladší reambulované mapy a situační plány ze spisů vodoprávní agendy příslušných okresních úřadů v České Lípě a Děčíně.

V terénu bylo prozatím bezpečně identifikováno pouze pět jezů. Z nich lze vyzdvihnout zejména původně stavidlové jezy mlýnů v Lindavě na toku Svitávky. Dochovány jsou zde skluzy s kamennou dlažbou, boční opěrné zdi z pískovcových kvádrů, u mlýna čp. 87 druhotně doplněných betonovými přízdívkami a prahy pro osazení stavidlových rámců (patrně již ocelových). V případě mlýna čp. 245 se jedná o masivní dřevěný práh pro starší řešení s dřevěným stavidlovým rámem. Bohužel v obou případech nejsou zachovány ani vpouštěcí stavidla do náhonu, která byla vždy situována šikmo na jednom z břehů potoka těsně vedle stavidel jezu. Obdobné mladší řešení s betonovými a ocelovými prvky má na toku Šporcky torzo jezu mlýna čp. 265 ve Skalici. U jezu na Rebence, pravostranném přítoku Šporcky, u mlýna čp. 15 ve Svobodné Vsi u Skalice je patrné řešení s kamennou hranou jezu bez stavidel a nátokem do náhonu, jedná se však o novodobé úpravy, související s napuštěním nádrže nad zaniklým mlýnem. Naopak nejlépe je dochován stavidlový jez s ocelovým rámem u mlýna čp. 20 ve Velenicích na toku Svitávky, u kterého je ale zaslepen vtok do náhonu a chybí dřevěné okenice stavidel. Starší řešení jezu s dřevěným prahem, trámovými roštem kotveným do dna dřevěnými piloty a skluzem krytým dřevěnými fošnami, nebo kamenným záhozem dokládají situační plány pro sedmdesátá a osmdesátá léta 19. století u většiny zdejších vodních děl.²⁹

U méně vydatných částí vodních toků byly v devíti případech použity retenční nádrže pro zadržení dostatečného množství vody. Jedná se o horní část toku Šporcky (Arnultovice čp. 27 a 34, výjimkou je Skalice čp. 1), její přítoky (Okrouhlá čp. 47, Skalice – Svobodná Ves čp. 15), horní část

Dobranovského potoka (Radvanec čp. 77), jeho přítoky (Chotovice čp. 29, Svojkov – Malý Bor čp. 1) a Šenovský potok (Kamenický Šenov čp. 108). Nádrže byly nejčastěji umístěny na trase náhonu. Jejich obvod byl vyzděný z místně obvyklých pískovcových kvádrů. Pouze ve dvou případech ležel mlýn přímo pod nádrží (Okrouhlá čp. 47, Kamenický Šenov čp. 108). Ojedinelé řešení představuje vodní dílo mlýna čp. 77 v Radvanci. Dolní hráz podlouhlé nádrže (rybníčka) je zde tvořená masivním pískovcovým blokem, na jehož okraji je vyveden z nádrže jalový odtok, jehož stavidla byla vložena do drážky ve skalní stěně. V této partii jsou umístěny rovněž vodoprávní značky a datace výstavby díla k roku 1701. Jalový odtok překlenuly můstky pro přístup do sklepů vysekaných ve skalní stěně a kamenné desky, po kterých byla vedena přístupová cesta ke stavidlům. Náhon je proražen přímo z nádrže skalním blokem ve formě mohutné skalní stoly.

Více či méně dochovaná koryta náhonů, nebo alespoň prohlubně v jejich trase jsou nejčastějším prvkem, podle kterého lze nejen zdejší vodní díla identifikovat. Délka náhonů činí několik stovek metrů, mezi nejdelší náleží náhon mlýna čp. 77 v Radvanci. Jedinýmivysloveně krátkým náhonem disponoval mlýn čp. 88 ve Velenicích na toku Svitávky, jehož výstavba zřejmě spadá až do 19. století. Tento typ náhonů je na tomto toku typický pro nejmladší vodní díla. Mezi lépe zachované ukázky náhonů bezesporu náležejí již několikrát uvedené Radvanec čp. 77 a Lindava čp. 87. Obě stavby využívají na své trase prostup pískovcovými skalními výchozy pomocí sekaných skalních štol s pečlivě provedenými stěnami. I otevřená část koryta je ve většině délky vedena podél skalních stěn a je alespoň u dna přisekána přímo do podloží. Obdobně je řešený také zachovaný úsek náhonu od jezu u mlýna čp. 245 v Lindavě, částečně rovněž u mlýna (brusírny skla) čp. 32 v Novém Boru a u mlýna čp. 11 v Janově. Z otevřených koryt náhonů se zemními valy je nejlépe zachováno dílo u mlýna čp. 33 ve Svitavě a čp. 20 ve Velenicích. Velmi zajímavé je také řešení se zakrytým korytem náhonu, jehož boční stěny tvoří přisekané skalní podloží nebo zdi z pískovcových kvádrů a strop masivní pískovcové desky. Tento typ náhonů je typický pro desítky vodních děl v Horním a Dolním Pysku a je částečně zachován u mlýna čp. 65 (dnes čp. 74) v horní části obce. Obdobné řešení pak mají často také odtokové kanály.

Lednice pro vodní kola mají různá řešení, vycházející z polohy mlýna a případného umístění při skalním masivu. Velmi impozantně působí zachované mohutné skalní šachty pro umístění vodních kol na horní vodu o značných průměrech, zachované u mlýnů čp. 77 v Radvanci a čp. 11 v Janově. Ovšem naprostým unikátem je zachované vyústění skalního náhonu do mohutné skalní sluje při zadním průčelí a pod budovou mlýna čp. 87 v Lindavě. Nejběžnějším řešením pak bylo vyzdění mohutných lednic z pečlivě opracovaných pískovcových kvádrů, které lze dodnes spatřit například u mlýnů v Horním Pysku čp. 65 (dnes čp. 74) a čp. 135, nebo čp. 117 ve Sloupu. U mlýna čp. 269 ve Skalici byl do takové lednice vestavěn turbínový domek. Hojný výskyt skalních výchozů a používání pečlivě skládaného zdiva z pískovcových kvádrů je příznivé pro zachování vodoprávních značek, které zde mělo téměř výhradně podobu železné skoby s ryskou, iniciály a vročením. Takové ukázky lze objevit například na skalní stěně u jezu mlýna čp. 245 v Lindavě, na skalní stěně nad náhonem u čp. 32 v Novém Boru a před barbarským zateplením fasády také na stěně mlýna čp. 82 ve Sloupu. Obdobná skoba byla také podle otvorů použita na skalní stěně u nádrže mlýna čp. 77 v Radvanci, je ale jako jediná doprovázena také trojúhelníkem s ryskou a datací 1701.

Konstrukční řešení budov mlýnů a výjimečná řešení

Z celkového počtu 30 mlýnů je dodnes alespoň částečně zachováno pouze šestnáct budov. Stavební a materiálové řešení mlýnských budov samozřejmě kopíruje místně obvyklé provedení vesnické zástavby regionu. Pro podhůří Lužických hor, přilehlé oblasti Českého Středohoří, Labských pískovců a Českolipsko je charakteristickou stavbou roubený patrový dům s podstávkou. Ve vyšších polohách pak převažuje roubený přízemní dům s roubeným podkrovním věncem. Zděné byly pouze černé kuchyně a partie kolem topenišť a otopných zařízení. V průběhu 19. století dochází často k vyzdívání

hospodářských částí a obdobný vývoj postihl zřejmě také mlýnice. Ve starším období do roku 1800 měla většina zdejších mlýnů popsané konstrukční řešení. Prozatím nejstarší bezpečně datovanou stavbou je objekt čp. 77 v Radvanci. Poslední torza jeho roubení v patře jsou datována do doby založení usedlosti v letech 1700–1701.³⁰ U obytné části zřejmě nebyla nikdy použita obvyklá podstávka. Mlýnice byla mezi lety 1874–1878 rozšířena v souvislosti s přidáním druhého vodního kola a přestavbou zařízení. Rozšířena byla tehdy i mlýnská hranice, jejíž rozebrané části byly datovány do třicátých a první poloviny čtyřicátých let 19. století.³¹ Roubená patrová stavba bez podstávky je po rozsáhlých novodobých úpravách částečně zachována také u mlýna čp. 34 v Arnultovicích. Zcela jiné řešení je intaktně zachováno u mlýna čp. 269 ve Skalici. Jádrem stavby pochází z doby kolem roku 1762.³² Patrová budova je zastřešená mansardovou střechou. Přízemí včetně mlýnice je zděné, patro roubené s dřevěným obkladem. O něco mladší, z přelomu 18. a 19. století je zřejmě jádro mlýna a brusírny skla čp. 32 v Novém Boru, později rozšířené o kolmé křídlo a výrazně novodobě upravené. Vrstvu roubených mlýnů z poloviny 19. století reprezentuje mlýn čp. 65 (dnes čp. 74) v Horním Prysku, který je přízemní s podkrovním věncem, typickým dřevěným obložení fasády a mladšími zděnými přístavkami. V menším rozsahu byly v regionu využívány také hrázděné konstrukce. Mimořádně cenným příkladem jejího použití je intaktně zachovaný mlýn čp. 117 ve Sloupu, pocházející z doby kolem roku 1767. Má atypickou dvoudílnou dvoutraktovou dispozici s roubeným přízemím, hrázděným patrem a sedlovou střechou. V předním dílu je situována podsíň a mlýnice, v druhém dílu obytný světnicový díl s černou kuchyní.³³

Starší zděné stavby nejlépe reprezentoval zaniklý barokní či klasicistní mlýn s mansardovou střechou čp. 108 v Kamenickém Šenově, u něhož ale lze předpokládat také použití roubených, nebo hrázděných konstrukcí. Klasicistní jádro z poloviny 19. století s monumentálními plackovými klenbami v přízemí má mlýn čp. 82 ve Sloupu. Objekt byl později rozšířen a dostal jednoduše členěnou historizující fasádu, datovanou ve štítu do roku 1919, nyní bohužel zničenou zateplením. Nadále zde ale stojí typická bedněná nástavba pro umístění strojního zařízení a horních zhlaví kapsových výtahů, vystupující ze sedlové střechy nad mlýnicí. Zmladších historizujících objektů zcela vyniká mlýn čp. 87 v Lindavě z roku 1869 s hodnotnou fasádou a dispozicí monumentálního schodištěma rozlehlou mlýnicí. Z doby kolem roku 1908 pochází čtyřpodlažní mlýn čp. 20 s jednoduše členěnou fasádou, provozovaný Skladištním a mlynářským družstvem. Proto v jeho dispozici chybí obytná část. Další stojící budovy mají po přestavbách velmi jednoduché řešení, například Bukovany čp. 18, Janov čp. 11, Svojkov – Malý Bor čp. 1.

Stav zachování technologického zařízení

V třiceti mlýnech daného regionu byly prozatím části strojního zařízení identifikovány pouze v pěti případech. Každý nález jakýchkoliv torz má tedy z dokumentačního hlediska mimořádnou hodnotu. Již výše bylo vyzdvíženo unikátní řešení přívodu vody skalní štolou a umístění vodního kola na horní vodu ve skalní sluji v suterénu pod mlýnem čp. 87 v Lindavě. Ještě nedávno zachované torzo kola má litinovou hřídel a dubové korečky, převodové zařízení s litinovým palečným kolem a transmisí. V mlýnici byl zachován také betonový fundament pro záložní diesellový motor, kapsové výtahy, násypky pro válcové stolice, vyřezávaná pojistková skříň a další zařízení, jehož průzkum prozatím nebyl proveden. Velmi zajímavým a archaickým zařízením disponoval do zahájení rozsáhlé rekonstrukce v roce 2004 mlýn čp. 77 v Radvanci. Dodnes se dochovala hřídel vodního kola, paleční kolo s čelními palci, vyřazené mlecí kameny a rozebraná mlýnská hranice. Bohužel zanikla kovová kladnice s železným mlecím složením a starší typ válcové stolice s dřevěnou skříňí. Vybavení zde bylo kolem roku 1900 upraveno na umělecké složení zjevně velmi jednoduchým způsobem.³⁴

Naopak ve mlýně čp. 117 ve Sloupu je dodnes zachována válcová stolice od firmy C. Andrae Oybin s dřevěnou skříňí a čtyřmi rýhovanými válci. Z dalších torz zařízení lze jmenovat násypku na stolici, převody s litinovou transmisí a vyřazené mlecí kameny. Do objektu byla druhotně deponována část

palečního kola, pocházející údajně z brusírny skla z Chotovic (patrně z čp. 29, přestavěné z původního mlýna).³⁵ Druhý ze sloupských mlýnů (čp. 82) měl před několika lety zachováno v podkroví výtahové hlavy a torza převodových zařízení. Torza strojního zařízení jsou zachována a postupně pečlivě doplňovaná o nálezy z různých výkopových prací ve mlýně čp. 269 ve Skalici. V mlýnici se nachází v přízemí dubová mlýnská hranice, ve 3. podlaží pak bohatě profilované dřevěné sloupy podírající podlahy se strojním zařízením, jehož umístění je patrné již pouze díky otvorům v prknech. Z výkopů pochází velké množství vyřazených mlecích kamenů, včetně francouzských, nebo lopatový čep hřídele vodního kola.³⁶

Z údajů vodních knih a vodoprávních spisů a průzkumu vlastních mlýnů je patrné, že na Novoborsku zcela převažovalo používání vodních kol na horní vodu. Vzhledem k velikosti provozů a vydatnosti zdejších vodních toků se většinou jednalo pouze jedno kolo. Dvojicí kol disponovaly pouze mlýny čp. 18 v Bukovanech, čp. 87 v Lindavě, čp. 269 ve Skalici, čp. 82 ve Sloupu a na krátký časový úsek čp. 77 v Radvanci. Dvě kola a k tomu třetí kolo se středním nátokem na pilu používal mlýn čp. 245 v Lindavě. Kolo se středním nátokem registrujeme rovněž ve mlýně čp. 33 ve Svitavě. Vodní kola na spodní vodu pracovala pouze ve mlýnech čp. 20 a 88 ve Velenicích. Přestavba na turbínu je doložena u mlýna čp. 20 ve Velenicích (Francisova, 1925), čp. 245 v Lindavě (Kaplanova, 1938, přestavba na obecní elektrárnu) a čp. 269 ve Skalici (Bánkiho, patrně 1926, Francisova, 1945).³⁷

Poznámky

- ¹ KOLKA, Miroslav: *Technická zařízení na vodní pohon na Cvikovsku*, Liberec 2012.
- ² KOLKA, Miroslav: *Technická zařízení na vodní pohon v Dubé, Doksech a okolí*, Liberec 2014.
- ³ SOVADINA, Miloslav: *Správní vývoj okresu Česká Lípa od roku 1848 do roku 1990*, Česká Lípa 1998. Přehledně viz mapová část.
- ⁴ Tamtéž, přehledně viz mapová část. Z uvedeného přehledu pak samozřejmě vyplývá okruh archivních fondů, které je nutno pro dané území prostudovat.
- ⁵ Geologická mapa 1 : 50 000 [cit. 14. 4. 2021]. Dostupné z: https://mapy.geology.cz/geo/?z=13&x=1628473.8081261416&y=6576641.433770468&l=GEOCR50_mobil_9756!0!1!2 [cit. 20. 8. 2019]. KÜHN, Petr: *Geologické zajímavosti Libereckého kraje*, Liberec 2006. ADAMOVIČ, Jiří – MIKULÁŠ, Radek – CÍLEK, Václav: *Atlas pískovcových skalních měst České a Slovenské republiky. Geologie a geomorfologie*, Praha 2010, s. 28–29.
- ⁶ HANTSCHHEL, Franz: *Heimatkunde des politischen Bezirkes B. Leipa*, B. Leipa 1911, s. 933. JINDRA, Vladislav: *Dějiny Nového Boru a sousedních obcí*, Příloha novoborského měsíčníku, Nový Bor 1991, s. 158. Mezi tyto dva nejstarší mlýny lze zařadit objekt s dnešním č. p. 82, stojící uprostřed zástavby pod kostelem sv. Kateřiny. Druhý mlýn později zřejmě zanikl a jeho poloha není známa. Jeho možné umístění lze mimo jiné hledat pod hrází Radvanického rybníka v místech pozdějšího vodního díla vrchnostenské pily Kinských. Dodnes dochovaný druhý mlýn ve Sloupu s čp. 117 byl prokazatelně nově založen až v padesátých letech 18. století – dendrochronologická analýza (Ing. Tomáš Kyncl, 2018) umožňuje položit dokončení stavby do doby kolem roku 1755, tomu odpovídá datace vyrytá ve vymazávce hrázdění v patře (1757?, poslední číslice není zřetelná), usedlost byla do pozemkových knih poprvé zanesena k roku 1767 – Státní oblastní archiv Litoměřice – pobočka Děčín (dále jen SOA Děčín), fond Velkostatek (dále jen Vs) Sloup, inv. č. 1065, sign. OS Bor u České Lípy 92, karton 211, pozemková kniha Sloup 1726–1878, fol. 373a–378b.
- ⁷ K těmto provozům nebyla provedena prozatím podrobnější archivní rešerše. V případě Lindavy si nelze při rozsahu vesnice a jejím samosprávném postavení představit neexistenci mlýna již v nejstarším období – viz PEŠA, Vladimír – PANÁČEK, Jaroslav – SMEJKAL, Ladislav – VLČEK, Tomáš – HONCŮ, Miroslav – NOVÁK, Tomáš: *Cvikov, město na úpatí Lužických hor*, Cvikov 2018, s. 54. Starší původ lze očekávat ze zdejších dvou mlýnů zejména u pozdějšího čp. 87, tzv. Horního mlýna. Totéž lze konstatovat o Skalici, jako Starý mlýn je zde později označován čp. 2. Výpisky z pozemkových knih dokládají jeho existenci již před rokem 1642 – Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Česká Lípa, fond AO Skalice, inv. č. 40, kt. 9V, obecní kronika 1926 – III. část, s. 142. U Velenic je první údaj o mlýně prozatím publikován k roku 1595 – viz HANTSCHHEL, F.: *Heimatkunde*, s. 1003.
- ⁸ JINDRA, Vladislav: *Dějiny Nového Boru. Díl první (do roku 1848)*, Nový Bor 2006, s. 17.
- ⁹ Tereziánský katastr nezachytil v obci ještě žádný mlýn. Mlýn č. p. 27 je poprvé doložen k roku 1782, při převodu usedlosti v roce 1745 o něm ještě není žádná zmínka. Viz SOA Děčín, fond Vs Sloup, inv. č. 1022, sign. OS Bor u Č. Lípy 31, karton 183, pozemková kniha Arnultovice 1648–1780, fol. 64a–65a; tamtéž, inv. č. 1023, sign. OS Bor u Č. Lípy 33, pozemková kniha Arnultovice 1710–1878, karton 184, fol. 179a–185a. Při starší usedlosti s pozdějším č. p. 34 je k roku 1714 uváděna pila a teprve k roku 1740 mlýn. Viz tamtéž, inv. č. 1022, sign. OS Bor u Č. Lípy 31, karton 183, pozemková kniha Arnultovice 1648–1780, fol. 52a–54b; tamtéž, inv. č. 1023, sign. OS Bor u Č. Lípy 33, pozemková kniha Arnultovice 1710–1878, karton 184, fol. 294a–296b.
- ¹⁰ PEŠA, V. – PANÁČEK, J. – SMEJKAL, L. – VLČEK, T. – HONCŮ, M. – NOVÁK, T.: *Cvikov*, s. 54. Jedná se o mlýn s pozdějším č. p. 33.
- ¹¹ HANTSCHHEL, F.: *Heimatkunde*, s. 990.
- ¹² KOLEKTIV: *Česká Kamenice*, Česká Lípa 2002, s. 88 a 91.
- ¹³ SOKA Česká Lípa, fond AO Skalice, inv. č. 40, kt. 9V, obecní kronika 1926 – III. část, s. 272.
- ¹⁴ HANTSCHHEL, F.: *Heimatkunde*, s. 976.
- ¹⁵ Tamtéž, s. 930.
- ¹⁶ PAUDLER, Anton Amand.: *Zur Meisterdorfs kronik*, Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Club 19, 1876, s. 126–132.
- ¹⁷ EBEL, Martin: *Radvanec čp. 77, mlýn, archivní rešerše*, nepublikovaný strojopis, Praha – Děčín – Česká Lípa 2002. KYNCL, Tomáš: *Radvanec, čp. 77, okres Česká Lípa, Liberecký kraj*, výzkumná zpráva z dendrochronologické analýzy, 2020.

¹⁸ KOLEKTIV: *Kdysi Mistrovice, dnes Nový Oldřichov*, Česká Lípa 2013, s. 28–29.

¹⁹ CHALUPA, Aleš – LIŠKOVÁ, Marie – NUHLÍČEK, Josef – RAJTORAL, František (eds): *Tereziánský katastr český 2. Rustikál (kraje K–Ž)*, Praha 1966, s. 91 a 125.

²⁰ Viz poznámka 9.

²¹ Viz poznámka 6.

²² Tereziánský katastr zachytil v Lindavě pouze jeden mlýn. K Dolnímu mlýnu s původním čp. 195 a pozdějším čp. 245, byl prozatím dohledán první majetkový převodv pozemkové knize k roku 1759 – viz SOA Děčín, fond Vs Sloup, inv. č. 1041, sign. OS Bor u Č. Lípy 77, karton 193a, pozemková kniha Lindava 1726–1877, fol. 605a.

²³ Viz poznámka 9.

²⁴ JINDRA, V.: *Dějiny Nového Boru*, s. 42 a 85.

²⁵ Využita byla mapová část katastru [cit. 14. 4. 2021]. Dostupné z: <https://ags.cuzk.cz/archiv/> [cit. 20. 8. 2019].

²⁶ KOLKA, M.: *Technická zařízení na vodní pohon na Cvikovsku*, s. 26.

²⁷ Tamtéž, s. 26–27. K obdobným závěrům došel průzkum oblasti kolem Dubé a Doks, které se ale lišilo menším počtem mlýnů (18) a jejich větší stářím (řada z nich doložena již ve 14. století), což je dáno odlišnou charakteristickou tohoto území se starším osídlením, převažující orientací na zemědělskou výrobu a absencí protoprůmyslové výroby – viz KOLKA, M.: *Technická zařízení na vodní pohon v Dubé, Doksech a okolí*, s. 28–30.

²⁸ SOKA Česká Lípa, fond Okresní úřad (dále jen OÚ) Česká Lípa, inv. č. 1168, sign. W.B.118, 11 5/497, karton 85.

²⁹ Tento typ je doložen např. u zmíněného mlýna č. p. 269 ve Skalici – viz SOKA Česká Lípa, fond OÚ Česká Lípa, inv. č. 1098, sign. W.B.63, karton 83. K výstavbě nového stavidlového jezu došlo v roce 1926, předchozí stavba byla poškozena povodní.

³⁰ Viz poznámka 17.

³¹ KOLKA, Miroslav: *Vodní mlýn čp. 77 a související vodní dílo. Radvanec (Rodowitz), okres Česká Lípa, Liberecký kraj*, nepublikovaný strojopis, Národní památkový ústav (dále jen NPÚ), územní odborné pracoviště (dále jen ÚOP) v Liberci 2008. KOLÁŘ, Tomáš – ČEJKOVÁ, Alžběta: *Výzkumná zpráva o dendrochronologické analýze č. 0115b*, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Biologická fakulta, Laboratoř archeobotaniky a archeoekologie, 2007. Pro mlýnskou hranici bylo použito smrkové a v jednom případě i borovicové dřevo.

³² KOLKA, Miroslav: *Vodní mlýn čp. 269. Skalice u České Lípy (Langenau), okres Česká Lípa, Liberecký kraj*, nepublikovaný strojopis, NPÚ, ÚOP v Liberci 2008. Objekt je datován na vstupním portálu v čelním štítovém průčelí do roku 1762. Tuto dataci a zachování jádra objektu z této stavební fáze potvrzuje dendrochronologická analýza, ke smýcení jedlového a smrkového dřeva pro roubení patra a krov došlo v rozmezí let 1760, 1759–1766, 1761/1762. Části dubové mlýnské hranice se nepodařilo datovat. Viz KYNCL, Tomáš – PANÁČEK, Michal: *Skalice u České Lípy, čp. 269, okres Česká Lípa, Liberecký kraj*, výzkumná zpráva z dendrochronologické analýzy, 2007.

³³ Viz poznámka 6. Dále KOLKA, Miroslav: *Vodní mlýn čp. 117, ulice Ke Mlýnu. Sloup v Čechách (Bürgstein), okres Česká Lípa, Liberecký kraj*, nepublikovaný strojopis, NPÚ, ÚOP v Liberci 2013 a KYNCL, Tomáš – PEŘINA, Ivan: *Sloup v Čechách, čp. 117, okres Česká Lípa, Liberecký kraj*, výzkumná zpráva z dendrochronologické analýzy, 2018.

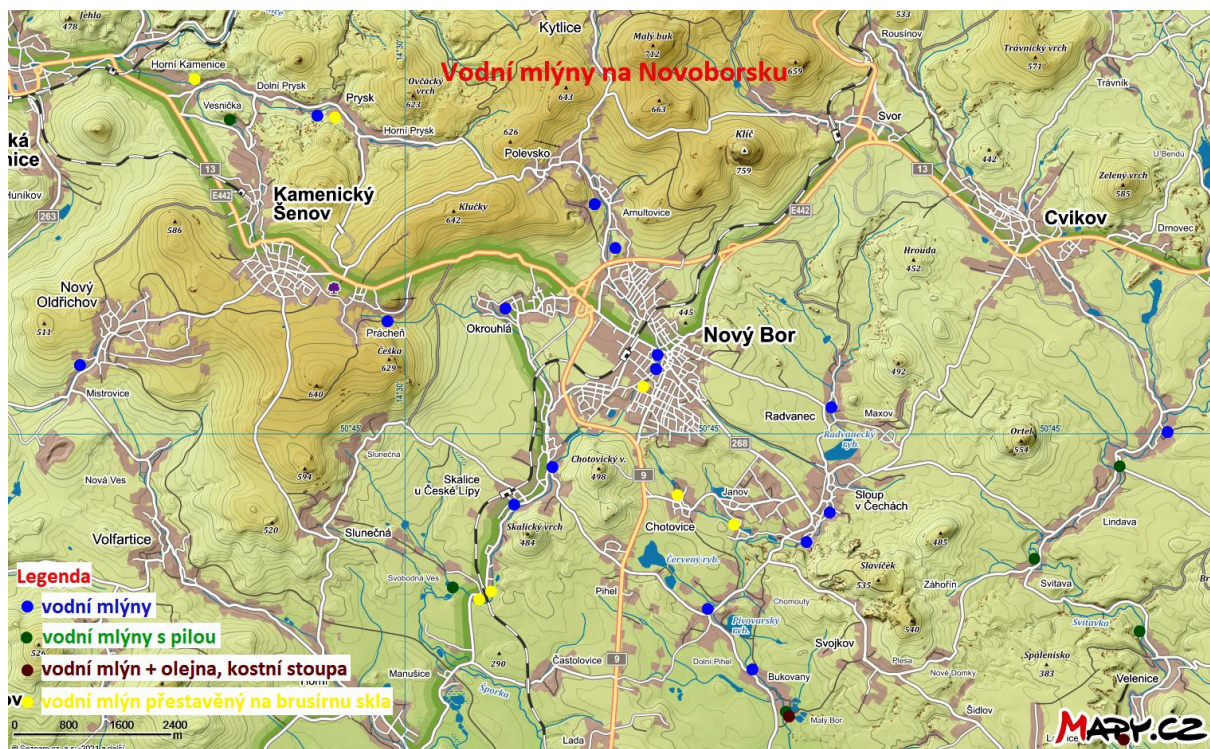
³⁴ Viz poznámka 31.

³⁵ Viz poznámka 33.

³⁶ Viz poznámka 32.

³⁷ SOKA Česká Lípa, fond OÚ Česká Lípa, inv. č. 9, karton 1V, Vodní kniha pro soudní okresy Česká Lípa a Nový Bor. Vodoprávní spisy ve stejném fondu.

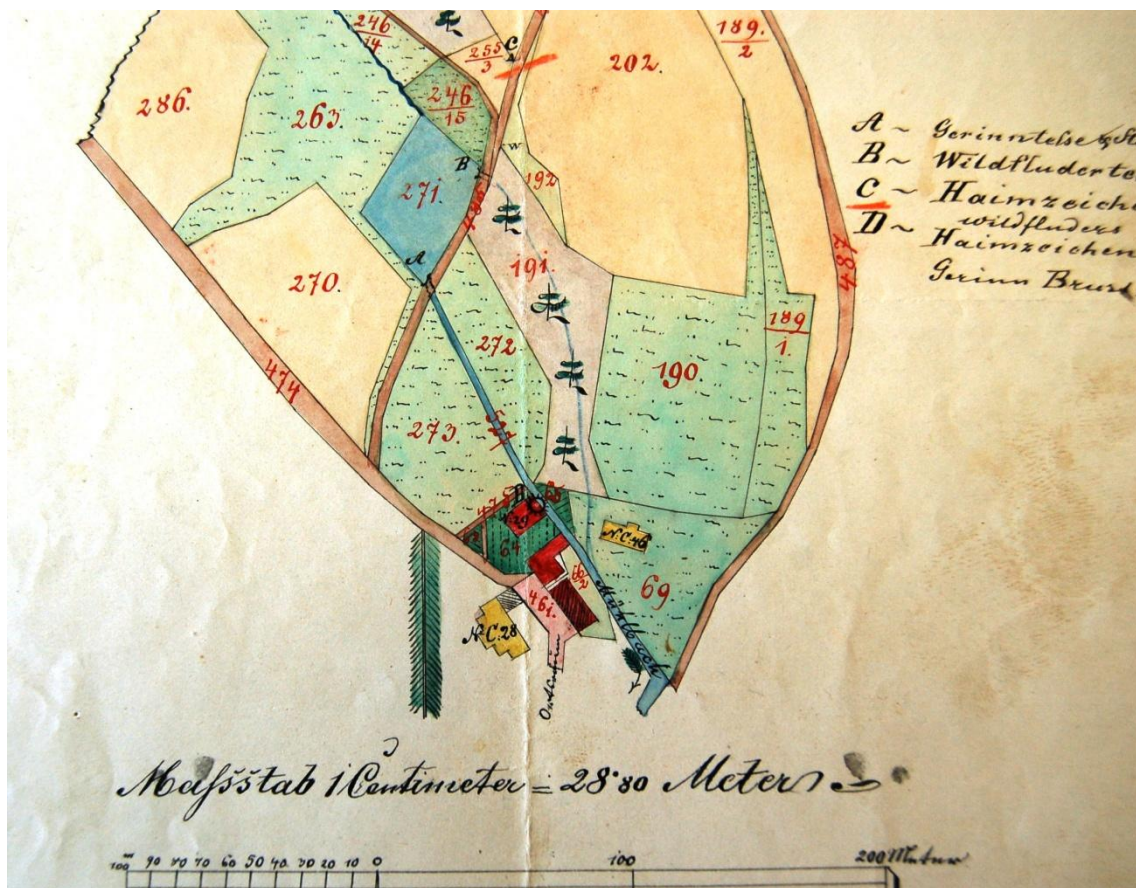
Obrazová příloha

Obr. 1. Mapa oblasti Novoborska s vyznačením polohy vodních mlýnů, podklad <https://mapy.cz>, zakres M. Kolka, 2021.

Obr. 2. Arnultovice čp. 27 (CL), pohled na torzo nádrže na náhonu mlýna. Foto M. Kolka, 2011.

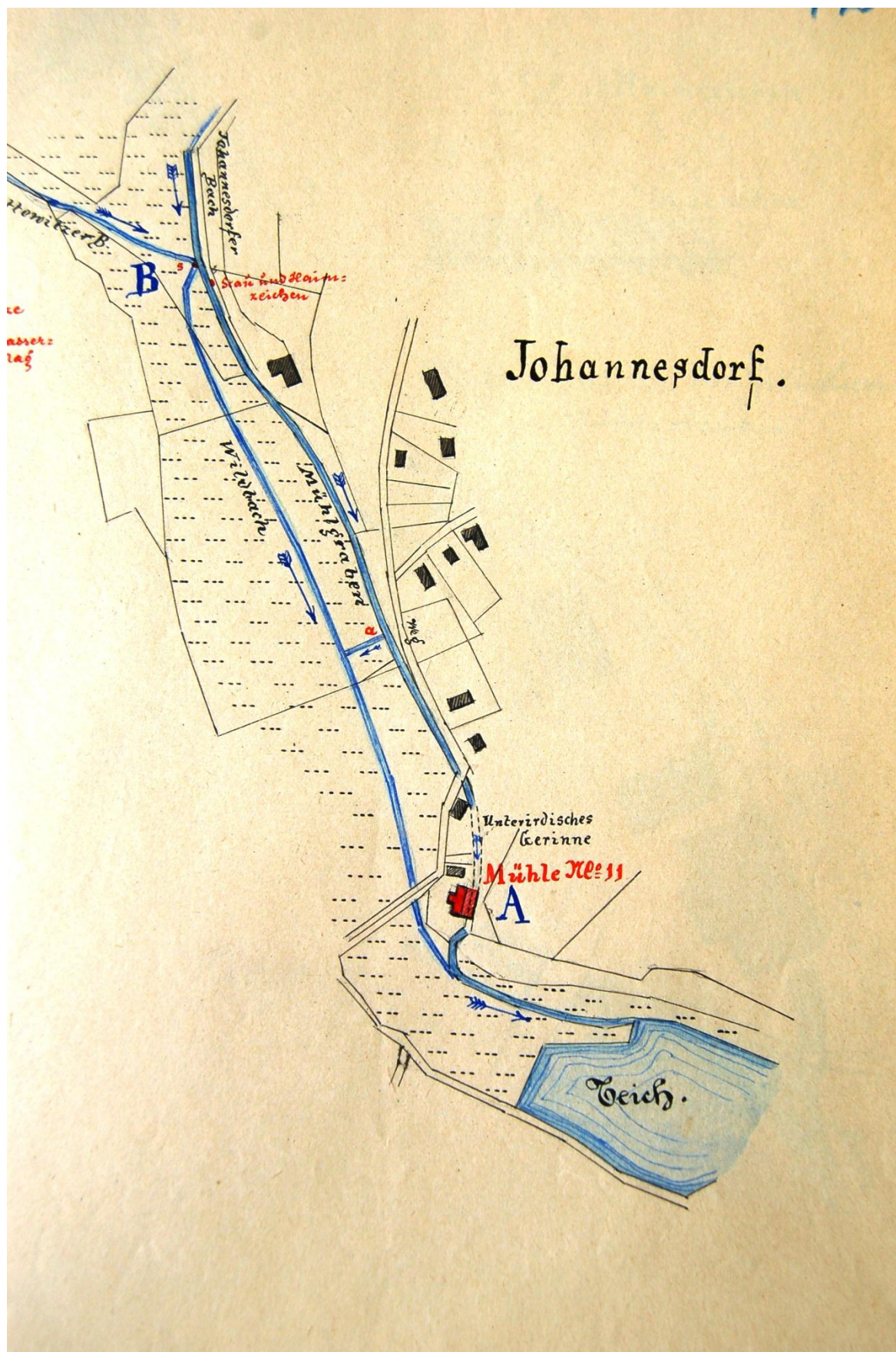

Obr. 3. Chotovice čp. 29 (CL), výřez ze situačního plánu vodního díla, na náhonu umístěna nádrž, mlýn označen červeně a symbolem vodního kola. SOkA Č. Lípa, OÚ Č. Lípa, karton 73, 1885.

Obr. 4. Velenice čp. 20 (CL), pohled na stavidlový jez na Svitávce, na pravém břehu ve zdivu skoba vodoprávní značky, nátok náhon je na levém břehu zaslepený. Foto M. Kolka, 2017.

Obr. 5. Janov čp. 11 (CL), výřez ze situačního plánu vodního díla, na náhonuje těsně před mlýnem tečkovaně vyznačená část skrytá pod terémem. SOkA Č. Lípa, OÚ Č. Lípa, karton 73, 1885.

Obr. 6. Lindava čp. 87 (CL), pohled zaústění náhonu do klenuté části a následně do skalní štolky. Foto M. Kolka, 2019.

Obr. 7. Radvanec čp. 77 (CL), pohled do lednice s hřídelí vodního kola, vlevo otvor pro hřídel druhého dodatečně přidaného kola, v pozadí vyústění náhonu. Foto M. Kolka, 2019.

Obr. 8. Radvanec čp. 77 (CL), pohled na skalní stěnu nad jalovým přepadem pod nádrží, dráže pro stavidla, na pilíři vlevo otisk skoby vodopravní značky, nad ní trojúhelník s ryskou, vpravo datace 1701. Foto M. Kolka, 2019.

Obr. 9. Sloup čp. 82 (CL), detail vodopravní značky na fasádě mlýna. Foto M. Kolka, 2009.

Obr. 10. Skalice čp. 269 (CL), celkový pohled na mlýn se zděným přízemím a roubeným patrem. Foto M. Kolka, 2017.

Obr. 11. Sloup čp. 117 (CL), celkový pohled na mlýn s roubeným přízemím a hrázděným patrem, v čele podsíň, za ní je situovaná mlýnice. Foto M. Kolka, 2014.

Obr. 12. Kamenický Šenov čp. 108 (CL), celkový pohled na mlýn s nádrží, Sbirka Stanislav Kopecký, 1. polovina 20. století.

Obr. 13. Lindava čp. 87 (CL), celkový pohled na mlýn od vyústění odtokového kanálu. Foto M. Kolka, 2019.

Obr. 14. Sloup čp. 82 (CL), celkový pohled na mlýn, mlýnice s bedněnou nástavbou je situována v levé části, stav před zateplením fasády. Foto M. Kolka, 2009.

Obr. 15. Velenice čp. 20 (CL), celkový pohled na družstevní mlýn, vlevo turbínový domek, pohled od odtokového kanálu. Foto M. Kolka, 2011.

Obr. 16. Radvanec čp. 77 (CL), pohled na hřídel s palečnickým kolem v přízemí mlýnice. Foto M. Kolka, 2019.

Obr. 17. Radvanec čp. 77 (CL), pohled na zaniklou mlýnskou hranici s železím a mlecím složením. Foto M. Kolka, 2005.

Obr. 18. Sloup čp. 117 (CL), válcová stolice od firmy C. Andrae Oybin v přízemí mlýnice. Foto M. Kolka, 2008.

Obr. 19. Skalice čp. 269 (CL), ze zásypu vyjmutý lopatový čep hřídele vodního kola. Foto M. Kolka, 2014.

JAK JSME (NE)ZACHRÁNILI MLÝN ANEB NÁVRH REKONSTRUKCE A VYUŽITÍ AREÁLU VODNÍHO MLÝNA S UMĚLECKÝM SLOŽENÍM ČP. 37 VE ŽDÁRCI U SKUTČE

Magda Křivanová

Na území Pardubického kraje se nacházejí in situ zhruba čtyři desítky venkovských vodních mlýnů s různě dochovaným uměleckým složením i torzem složení obyčejného.

Původně roubený mlýn s kolem na vrchní vodu ve Žďárci u Skutče pochází z poloviny 17. století, postaven byl před rokem 1651, kdy je uveden v Soupisu poddaných podle víry, pravděpodobně v této souvislosti je zmiňován mlynář Jiřík Vojtíšek.¹ Prvním známým majitelem byl Matouš Krupka, který roku 1683 předal mlýn svému synovi Jindřichu Krupkovi.² Objekt zachycuje také rukopisná mapa z let 1731 až 1732 od Františka Xavera Preitsche. Až do radikální přestavby měl roubený mlýn datování 1760, je však zřejmé, že se již jednalo o datum dílčí úpravy. K zásadní přestavbě na zděný vícepodlažní mlýn s uměleckým složením se dvěma válcovými stolicemi došlo po roce 1927. Na konci 30. let zpracovával ročně kolem 4,5 tisíce q pšenice a žita. Ještě v roce 1945 žádal mlynář Gregor Svaz pro hospodaření s obilím o souhlas s pořízením dalších strojů, např. ležaté míchačky na mouku a otruby. O čtyři roky později však byl Čeněk Gregor komunistickým režimem uvězněn, mlýn roku 1949 uzavřen a zestátněn. Mlýn, dodnes nazývaný Gregorův nebo Burešův, byl následně tzv. *zakonzervován* jako případná rezerva pro krizové situace (např. neprovozuschopnost pardubických mlýnů).

Pravděpodobně i díky tomuto opatření má Gregorův mlýn výjimečně zachované původní a téměř kompletní technologické zařízení. Navíc se areál mlýna s vodním dílem nachází v přírodním prostředí polosamoty na okraji obce, které je autentická bez nevhodných urbanistických zásahů. Charakterem, stavebním rozsahem a původním technologickým vybavením se mlýnu ve Žďárci u Skutče v rámci Pardubického kraje blíží jen čtyři: Blatno čp. 38 (okr. Chrudim), mlýnská technologie je odstraněna, objekt slouží jako zázemí stavební firmy; Žumberk čp. 42 (okr. Chrudim), NKP, mlýn je nepřístupný, s novodobými stavebními úpravami; Člupek čp. 47 (okr. Svitavy), mlýn je nepřístupný s novodobými přestavbami; Tržek čp. 27 (okr. Svitavy), mlýn není přístupný, má částečně dochovanou technologii.

Gregorův mlýn má v rámci technických staveb na území Pardubického kraje ojedinělé postavení díky těmto faktorům:

- Urbanisticky nenarušená situace je půdorysně velmi blízká stavu zachycenému již na mapách stabilního katastru z roku 1839.
- Vzhledem k poměrně slabému vodnímu toku Žejbra se jedná o neobvykle velký venkovský mlýn s uměleckým složením a některými prvky průmyslových staveb (např. okenní výplně).
- Vodní kolo (o průměru 340 cm) se sice nedochovalo, v lednici však zůstala kovová hřídel s litinovou rozetou. Zmíněné torzo lze díky archivním materiálům rekonstruovat do podoby v době provozu mlýna. Částečně dochován je také betonový náhon a fragmenty vantroků.
- Ve mlýně se nachází ojediněle dochované technologické vybavení. Ve spodních prostorách je nakrápěcí mechanismus a automatická váha. Na vyšších podlažích jsou umístěny dvě jednopárové válcové stolice, dvoupárová válcová stolice tupovka, periodická loupáčka, šrotovník, válcová míchačka, dva rovinné vysévače, dvojitá reforma, soustava hranolových vysévačů, aspirátér s žejbrem, koukolník - triér, skříňové sací filtry, autokap, šnekové dopravníky a zásobníky. Všemi patry prochází množství kapsových výtahů. V původní podobě je dochována strojovna i pomocný elektrický motor. Druhý pomocný motor, který byl spalovací, chybí. Stroje pocházejí od firem Josefa Prokopa synové Pardubice a Machaň a spol. továrna na stroje Pardubice. Byly pořizovány ve 30. a 40. letech 20. století.

- Z hlediska výzkumu mlýnů v českých zemích zde nalezneme několik zajímavostí: torzo obyčejného složení pamatující nepochybně ještě roubený mlýn – je jím mlýnská hranice s profilací, která patří do přelomu barokního a klasicistního období; provedení převodů, zdánlivě provizorní řešení kombinace dřeva a litiny však umožnilo nejtišší možný převod používaný ve mlýnech; válcová mlecí stolice s porcelánovými válci, v době osazení uměleckého složení již byla výjimečnou záležitostí.

V roce 2017 se stávající majitel František Ducheček, který je soukromě hospodářcím zemědělcem na statku čp. 38 v těsném sousedství mlýna a vlastníkem nedalekého lomu, společně se svým kolegou Zdeňkem Meislem obrátili na Muzeum v přírodě Vysočina (tehdy pod názvem Soubor lidových staveb Vysočina) s žádostí o spolupráci při záchraně, obnově a využití celého areálu mlýna včetně vodního díla s cílem část areálu zpřístupnit veřejnosti. Na základě této žádosti byla svolána pracovní schůzka zástupců institucí, které by mohly na daném záměru participovat – Muzeum v přírodě Vysočina (Ilona Vojancová a Magda Křivanová), Regionální muzeum Vysoké Mýto (Radim Urbánek), Městské muzeum Skuteč (Libor Aksler), Město Skuteč (starosta Pavel Bezděk) a Pardubický kraj (vedoucí Odboru kultury, sportu a cestovního ruchu Milan Novák). Přizváni byli také architektka Barbora Šedová a restaurátor mlýnské technologie David Veverka.

Výsledkem několika pracovních setkání přímo v areálu mlýna byl následující záměr. Mlýn se po obnově stane součástí Městského muzea Skuteč se stálou expozicí obuvnictví a kamenoprůmyslu. V návaznosti na Muzeum v přírodě Vysočina se propojí vzájemné vazby mezi zpřístupněným mlýnem s obyčejným složením na Veselém Kopci a Gregorovým uměleckým mlýnem s válcovými stolicemi. Přilehlé hospodářské stavby (bývalé chlévy) poskytnou vhodné prostory pro provoz a služby budoucím návštěvníkům. Vzhledem k velikosti a zázemí mlýna bylo zvažováno několik typů expozic:

- **Zpřístupnění technologického vybavení mlýna** v podobě rozpořívání všech strojů, avšak bez násypu obilovin (tedy bez mletí, loupání, šrotování) včetně **obnovy vodního díla** – náhonu a záchytné nádrže.
- V prostorách manipulačních podlah a ve vyskladňovacích prostorách umístění **stálé expozice mlynářství na Chrudimsku, expozice sekernického řemesla a expozice věnované osobnosti Lud'ka Štěpána**, významného českého molinologa.
- Rozsáhlé prostory mlýna umožňují realizaci **krátkodobých expozic** (např. lidová strava a obilniny, lidová slovesnost a mlýny, hospodaření apod.).
- Obytné prostory, které jsou stavebně propojeny s mlýnicí, ale nesou samostatné čp. 50, budou připomínat **rodinu posledního mlynáře v kontextu celospolečenských událostí 1. poloviny 20. století**.
- Přilehlé pozemky v majetku vlastníka mlýna jsou vhodné pro konání **venkovních tematických programů**.

Realizační tým vypracoval všechny potřebné podklady včetně časového a finančního harmonogramu na období let 2017–2020 a podrobný rozpis prací se stanovením priorit v případě nedostatku finančních prostředků. Jednalo se o stavebně historickou dokumentaci, geodetické zaměření, 3D zaměření, architektonickou soutěž, projektovou dokumentaci. Vlastní práce by spočívaly v rekonstrukci poškozených stavebních částí včetně inženýrských sítí, restaurování technologického vybavení, obnově vodního díla, terénních a sadových úpravách se záměrem obnovení záchytné nádrže, dále v rekonstrukci obytné části čp. 37 a čp. 50 a úpravu bývalých chlévů pro potřeby sociálního zařízení a technického zázemí.

Koordinátorem projektu „Revitalizace vodního mlýna Žďárec u Skutče čp. 37“ se měl stát Pardubický kraj prostřednictvím Odboru kultury, sportu a cestovního ruchu. Odbornou garanci a metodickou pomoc převzalo Muzeum v přírodě Vysočina ve spolupráci s kolegy z realizačního týmu.

V listopadu roku 2017 byl po dohodě s vlastníkem podán na Ministerstvo kultury návrh na prohlášení za nemovitou kulturní památku. Díky tomuto kroku Rada a následně Zastupitelstvo Pardubického

kraje schválily v rámci rozpočtu na rok 2018 finanční krytí výše jmenovaného projektu ve výši jednoho milionu Kč na 3D a geodetické zaměření, architektonickou soutěž, projektovou dokumentaci a nezbytné zabezpečovací práce. Pardubický kraj byl připraven spolufinancovat projekt i v následujících letech.

Zbývalo jediné, a to s ohledem na spolufinancování projektu z veřejných zdrojů uzavřít předem projednané smlouvy ve věci majetkových záležitosti a budoucího užívání. V březnu roku 2018 byla k podpisu připravena čtyřstranná Darovací smlouva mezi majitelem Františkem Duchečkem, Městem Skuteč za účasti Pardubického kraje a Národního památkového ústavu – Územní památkové správy na Sychrově, kterou po smrti majitele přecházelo vlastnictví určené části areálu na Město Skuteč. Zároveň byla připravena Dohoda o spolupráci mezi výše zmíněnými subjekty včetně podílu na spolufinancování projektu.

V té chvíli však do celé situace vstoupil do té doby nám neznámý subjekt mající příbuzenský vztah k majiteli. Následně František Ducheček odstoupil od veškerých dohod a i přes již provedené úkony (smluvní vztahy, 3D a geodetické zaměření, předprojektová příprava, zadání SHD, schválený finanční příspěvek) ukončil spolupráci se všemi výše uvedenými subjekty.

V současné době je tedy další osud mlýna pouze v rukou majitele???

Poznámky

¹ Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Chrudimsko – Soupis poddaných pro Chrudimsko.

² Státní oblastní archiv Zámorsk, Gruntovní knihy panství Rychmburk, Pozemková kniha OS Skuteč, inv. č. 59, kn. č. 12A, fol. 70.

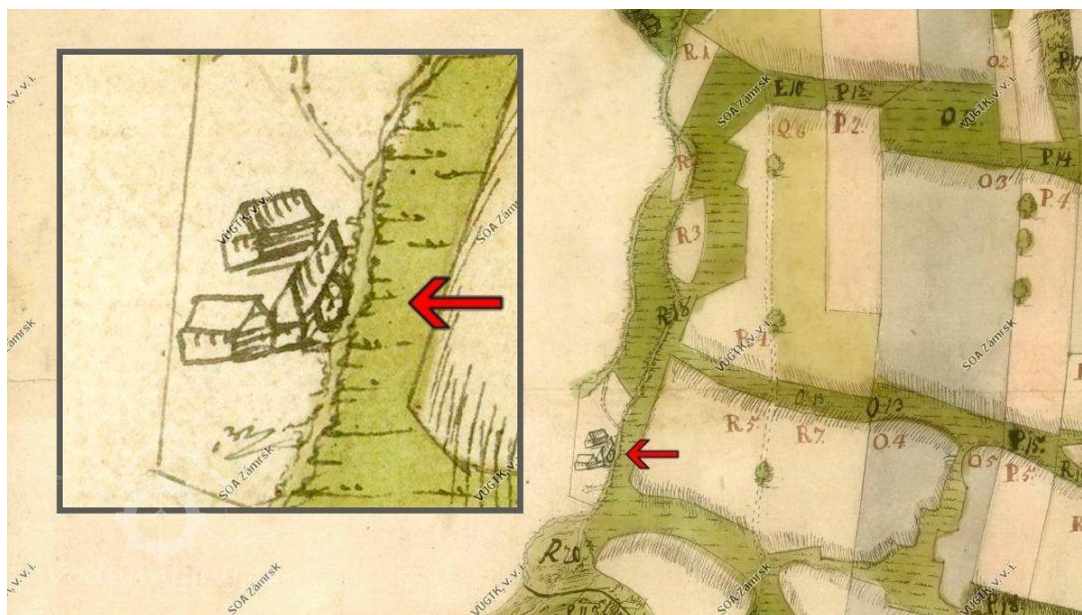
Literatura a další zdroje

ŠTĚPÁN, Luděk a ŠULC, Ivo: *Chrudimsko. Mlýny a další zařízení na vodní pohon*. Chrudim 2013, s. 83.

Národní archiv Praha, Mlynářské ústředí, kart. 393, inv. č. 4148.

Průzkum prováděný Radimem Urbánkem, Davidem Veverkou, Zdeňkem Meislem, Rudolfem Šimkem v letech 2013–2017. Dostupné z: <http://vodnimlyny.cz/mlyny/objekty/detail/3128-gregoruv-mlyn> [cit. 20. 8. 2019].

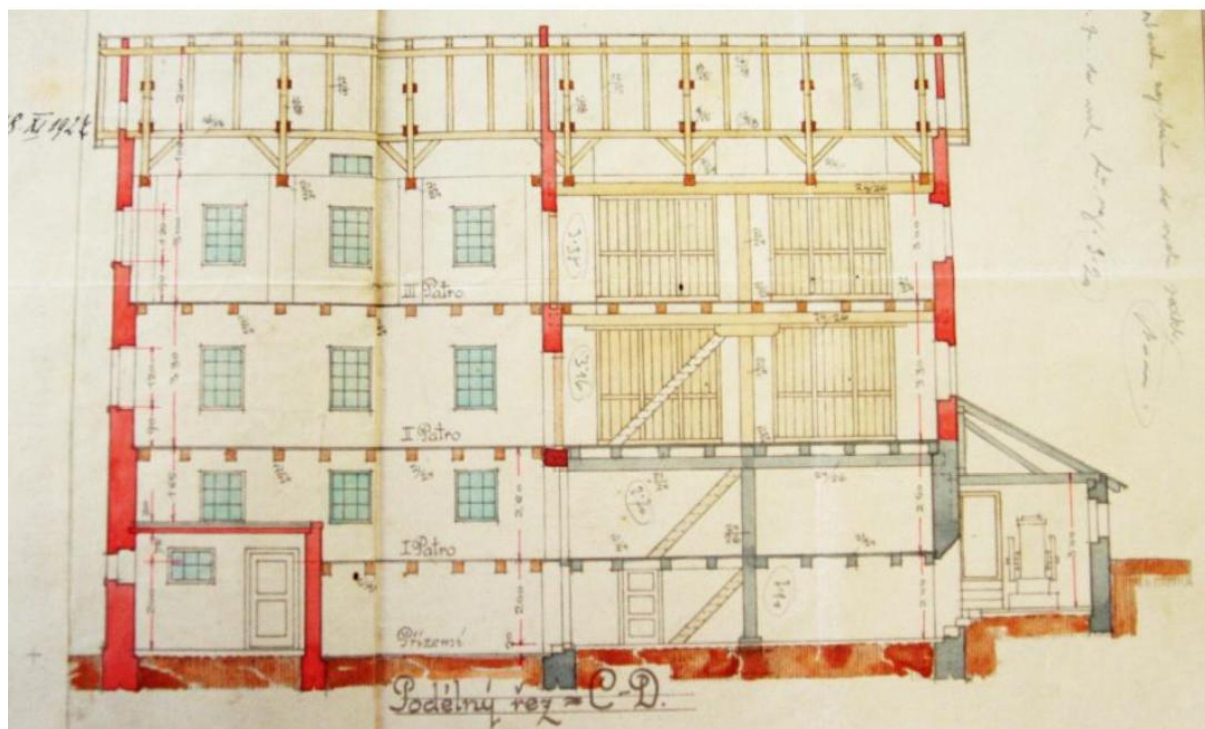
Obrazová příloha

Obr. 1. Rukopisná kolorovaná mapa, výřez z mapy Ing. Františka Xavera Preitsche, 1731–1732. Dostupné z: <http://vodnimlyny.cz/mlyny/objekty/detail/3128-gregoruv-mlyn>, ©<http://chartae-antiquae.cz/cs/maps/> 19986 [cit. 20. 8. 2019].

Obr. 2. Žďárec u Skutče čp. 37 (okr. Chrudim). Původní mlýn s kolem na vrchní vodu, lednice, vantroky před přestavbou roku 1926. Dobové foto, autor neznámý.

Obr. 3. Žďárec u Skutče čp. 37 (okr. Chrudim). Výřez z plánu na přestavbu mlýna pro Čeňka Gregora vyhotovený stavitelem Otakarem Nekvindou, 1927. Městské muzeum Skuteč.

Obr. 4. Žďárec u Skutče čp. 37 (okr. Chrudim). Mlýn s přístavbou obytné části (čp. 50 vlevo), betonovým náhonem s lednicí, v pultovém přístavku je umístěn elektrický motor. Foto M. Křivanová, 2017.

Obr. 5. Žďárec u Skutče čp. 37 (okr. Chrudim). Torzo kovové hřídele s litinovou rozetou. Foto M. Křivanová, 2017.

Obr. 6. Žďárec u Skutče čp. 37 (okr. Chrudim). Litinový věnec s dřevěnými palci a malá předlohová hřídel s řemenicí pro plochý řemen. Foto R. Urbánek, 2017.

Obr. 7. Žďárec u Skutče čp. 37 (okr. Chrudim). Rovinný vysévač firmy Josefa Prokopa synové Pardubice. Foto R. Urbánek, 2017.

Obr. 8. Žďárec u Skutče čp. 37 (okr. Chrudim). Válcová horizontální míchačka firmy Machaň a spol. továrna na stroje Pardubice. Foto R. Urbánek, 2017.

Obr. 9. Žďárec u Skutče čp. 37 (okr. Chrudim). Jednopárová válcová stolice s porcelánovými válci firmy Josefa Prokopa synové Pardubice. Foto R. Urbánek, 2017.

Obr. 10. Žďárec u Skutče čp. 37 (okr. Chrudim). Prohlídka interiéru pracovní skupinou. Foto M. Křivanová, 2017.

OBNOVA A NOVÉ VYUŽITÍ WINTERNITZOVÝCH AUTOMATICKÝCH MLÝNŮ V PARDUBICÍCH

Magda Křivanová

Národní kulturní památka Winternitzovy automatické mlýny v Pardubicích čp. 436 stojí na pravém břehu řeky Chrudimky v těsné blízkosti historického jádra města – unikátně zachovaného renesančního Pernštýnského náměstí a nedaleko národní kulturní památky renesančního zámku, který v současné době prochází celkovou rekonstrukcí a bude reprezentovat sídlo významného šlechtického rodu Pernštejnů.

Úvodem dovoluji stručný nástin historie *Winternitzových mlýnů*. Areál mlýnů vznikl na obecním pozemku, který bratři Egon a Karel Winternitzové získali náhradou za nerealizovanou investici do mlýna Valcha, jenž nezapadal do konceptu navrženého uspořádání města Pardubic a musel ustoupit regulaci řeky Chrudimky. Mlýn z hlediska technického projektovala v roce 1910 pardubická firma Josefa Prokopa synové, která byla tehdy největším výrobcem mlýnských strojů v rakousko-uherské monarchii. Hospodářské budovy vznikaly podle návrhu pardubického stavitele Josefa Janečka. Architektonickou podobu mlýna navrhl tehdy mladý a ještě ne příliš známý architekt Josef Gočár, který stavbě vtiskl monumentální vzhled především díky výrazné atice v jižním průčelí a ryze geometrickému řešení fasády využívající kombinace bílých a červených cihel. Vlastní stavební práce na mlýně byly zahájeny již v roce 1910. Kolaudace objektu proběhla roku 1911. Tehdy měly mlýny ještě trochu jinou podobu, než ji známe dnes. Voda potřebná pro provoz mlýnů byla vedena uměle vytvořeným kanálem Halda, který napájela říčka Loučná. Tím byla posílena stabilita toku, neboť původní záměr byl přivádět vodu pouze kanálem, jenž vedl z náhonu městské hydroelektrárny. Mlýn poháněla Francisova turbína. Mlýnské stroje a další technologie (zásobníky, šrotovací stolice, mlecí stolice, rovinné vysévače, výtahy apod.) dodala firma Josefa Prokopa synové. Mlýnice byla určena ke zpracování pšenice a žita.

V létě roku 1919 však ve mlýně vypukl požár, který zničil značnou část konstrukcí i vybavení. Ničivý požár vedl k nutnosti zajistit lépe požární bezpečnost a při té příležitosti i upravit mlýnici. Plány obnovy provedla opět firma Josefa Prokopa synové, architekt Gočár a budoucí dodavatel stavby pražský stavitel Josef Pollert. Bylo dostavěno čtvrté patro, přibyla vodárenská věž s rezervoárem vody pro samospádný systém, mlýn byl rozšířen o nové obilní silo. Monumentální výraz dodal Gočár mlýnům propojením budovy mlýna se silem dopravníkovým mostem na klenutém oblouku, který vytvořil jakousi vstupní bránu, která měla asociovat babylonskou Ištarinu bránu. Přestavba mlýnů byla dokončena roku 1924, o dva roky později se realizovala ještě stavba přízemní budovy u vstupu do mlýna, taktéž podle návrhu Josefa Gočára.

Roku 1937 koupila mlýn akciová společnost Centrofarina, která mlýn dále provozovala pod názvem *Automatické mlýny*. Další stavební úpravy rozsáhlého areálu mlýnů probíhaly podle projektů pardubického stavitele Ladislava Matury. Firma Bratři Winternitzové zanikla v roce 1938 a téměř celá rodina zahynula v koncentračních táborech.

Roku 1949 byl areál mlýnů znárodněn. V roce 1954 vznikl namísto společnosti Automatické mlýny subjekt s názvem *Pardubické mlýny, n. p. Pardubice*. V 60. letech 20. století byl přistaven zadní trakt, v roce 1968 nainstalován elektrický motor, který zůstal jako jeden z mála technologických prvků zachován. Mlýny byly v provozu až do konce roku 2012. Čtyři roky poté získal do vlastnictví celý areál soukromý vlastník – manželé Smetanovi, kteří se rozhodli zachovat tento unikátní celek a využít jej ke společenským účelům a službám.

V roce 2018 došlo po dlouhých jednáních k dohodě mezi vlastníky a Pardubickým krajem o koupi hlavní budovy mlýna pro potřeby Východočeské galerie. Po obnově se bývalé Winternitzovy

automatické mlýny přemění v moderní galerii výtvarného umění. Tímto mimořádným počinem bude zachráněna, účelně využita a široké veřejnosti zpřístupněna tato ojedinělá industriální památka.

Při tvorbě architektonické studie přeměny Winternitzových mlýny v galerii, jejímž autorem je renomovaný Ing. Petr Všečetka a ateliér TRANSAT architekti, a která byla konzultována s architekty prof. Ladislavem Lábusem a Josefem Plestotem, se vycházelo z principu, že objekt bude v detailech a zachování několika fragmentů mlýnské technologie stále připomínat svůj původní účel. Ve dvou vstupních podlažích zůstane hlavní transmise, elektrický motor a několik dalších detailů, ve vyšších podlažích bývalá čistírna, šnekové pytlivé skluzy, obnoveno bude původní schodiště. Projekt také zachovává základní konstrukce – trámové stropy a ocelový skelet. Byla zvolena i primární barevnost vycházející z průzkumu prováděného Národním památkovým ústavem a ctící charakter Gočárový architektury, základem je cihlový a bílý odstín pláště, modrý nátěr zámečnických prvků a bílý nátěr podhledů trámových stropů, opláštění ocelového skeletu a výmaleb. To vše doplněno masivem v přírodním odstínu dřeva. Stálá expozice výtvarného umění i prostory pro krátkodobé výstavy budou pojaty jako flexibilní, vznikne i prostor pro odbornou knihovnu a badatelnu, výtvarnou dílnu a především také moderní depozitář odpovídající dnešním nárokům na uchování sbírkového fondu.

V roce 2019 byla vyhotovena projektová dokumentace, vydáno stavební povolení a zahájeno výběrové řízení na dodavatele stavby. Předpokládané náklady činí zhruba 330 mil. Kč, zahájení stavby je plánováno na jaro 2020. Stavba by měla být dokončena na podzim roku 2022 a nová galerie moderního umění otevřena na jaře následujícího roku.

Literatura a jiné zdroje

FRAGNER, Benjamin – KAŠÍKOVÁ Anna – SKŘIVAN Tomáš (eds.): *Mlýny bratří Winternitzů*. Praha, České vysoké učení technické 2013, s. 33–55.

Informativní zpráva pro zastupitele Pardubického kraje, *Obnova Winternitzových automatických mlýnů pro Východočeskou galerii v Pardubicích*. Pardubice 20. 8. 2019.

Architektonická studie Galerie výtvarných umění v objektu Automatických mlýnů v Pardubicích, TRANSAT architekti (Ing. Petr Všečetka, Ing. arch. Karel Menšík, Ing. arch. Tereza Novotná, supervize Ing. arch. Josef Pleskot), Brno 2017.

Obrazová příloha

Obr. 1. Pardubice. Indikační skica stabilního katastru 1839, graficky znázorněny pozdější dostavby areálu, MgA. Františkem R. Václavíkem (repro).

Obr. 2. Pardubice čp. 436, mlýny Bratři Winternitzové v roce 1921. Ze sbírky fotografií Východočeského muzea v Pardubicích, inv. č. P/3095.

Obr. 3. Pardubice čp. 436, mlýny Bratři Winternitzové po dostavbě v roce 1924. Reprodukce fotografie z časopisu Stavba 1923/24, 1911–12, Josef Gočár. Zdroj: <http://vodnimlyny.cz/en/mlyny/estates/detail/2144-winternitzovy-mlyny#tab-photogallery>.

Obr. 4. Pardubice čp. 436, Winternitzovy automatické mlýny. Foto M. Krištof, 2013. Zdroj: https://iispp.npu.cz/mis_public/preview.htm?id=332653.

Obr. 5. Pardubice čp. 436, 1. NP mlýnice s motorem a hlavní hřídelí. Foto Ateliér TRANSAT architekti, 2017.

Obr. 6. Pardubice čp. 436, 4. NP, které bylo přistavěno v letech 1920–21 po požáru mlýnice. Foto Ateliér TRANSAT architekti, 2017.

Obr. 7. Pardubice čp. 436, vizualizace areálu mlýnů po rekonstrukci (vpravo přestavba objektu pro potřeby polytechnických dílen – investor město Pardubice, dole a uprostřed soukromé objekty manželů Smetanových). Architektonická studie GVV v objektu Automatických mlýnů v Pardubicích Ateliér TRANSAT architekti, 2017.

Obr. 8. Pardubice čp. 436, vizualizace nádvoří galerie moderního umění s budovou bývalé mlýnice. Architektonická studie GVV v objektu Automatických mlýnů v Pardubicích, Ateliér TRANSAT architekti, 2017.

VYUŽITÍ GEOINFORMAČNÍCH TECHNOLOGIÍ PRO DETEKCI NÁHONŮ V KRAJINĚ

Jan Unucka

Úvod

Geoinformační technologie, mezi které můžeme zařadit zejména geografické informační systémy (GIS), dálkový průzkum Země (DPZ) a družicové polohové a navigační systémy (GNSS), jsou nesmírně dynamicky se rozvíjejícím odvětvím zejména pro široké možnosti použití v dalších vědeckých i aplikačních sférách. Limitujícími faktory byly po poměrně dlouhé období dostupnost dat a výkon výpočetní techniky, což v dnešních dnech už zdaleka neplatí. Dalším faktorem je i zvyšující se množství mobilních aplikací, takže s dnešním standardním mobilním telefonem lze pořizovat terénní data v uspokojivé kvalitě pro další zpracování. Využití těchto technologií v archeologii diskutuje v české odborné literatuře Kuna a kolektiv (2004, 2016) nebo Gojda (2017). Pakliže se zaměříme na problematiku náhonů jakožto z hlediska geoinformatiky liniových datových prvků, lze v případě archeologického pátrání po jejich zbytcích využít geoinformačních technologií velice efektivně. Není přitom ani nutné pořizovat nákladná komerční GIS řešení, i freeware a open source programové prostředky GIS nabízejí v tomto ohledu bohaté možnosti.

Použité nástroje, metody a data

Mezi funkcionality GIS, které lze využít obecně v archeologii či historických vědách, lze zařadit následující:

- Zpracování geodat, mapové výstupy (digitální kartografie), odtud i dlouhou dobu poměrně rozšířený termín „mapy v počítači“.
- Prostorové analýzy (překryvné analýzy, buffer, průchodnost terénu, viditelnost atd.)
- Modelování (digitální model terénu, povrchu, 3D, matematické modelování, např. odtok vody a eroze).
- „Nakládání“ vrstev, např. historických mapových děl s aktuálními, letecké snímky, CAD data.

Pro samotné analýzy zaměřené na detekci těchto terénních tvarů nad digitálním modelem reliéfu (konkrétně DMR 5G ČÚZK) byly použity následující programové prostředky GIS:

1. ESRI ArcGIS
2. SAGA GIS
3. GRASS GIS

První nástroj představuje komerční softwarovou platformu, která se již etablovala ve výzkumné, aplikační i správní sféře, takže ji lze do značné míry považovat za standard. Jedná se v současné verzi o komplexní softwarové řešení, které prakticky beze zbytku pokrývá spektrum standardních úloh GIS pro práci s geodaty včetně tvorby a základních analýz digitálního modelu reliéfu (ty zajišťují extenze SpatialAnalyst a 3D Analyst). Pro další rozšíření funkcionalit lze využít repozitáře uživatelských skriptů a extenzí, z nichž jsou mnohé šířeny coby free a open source SW. Popřípadě si lze doprogramovat vlastní rozšíření, přičemž je v současných verzích nejčastěji používán jazyk Python. Na druhé straně je faktem, že analýzy DMR jsou ve srovnání se SAGA GIS a GRASS GIS chudší a krom tvorby stínovaného reliéfu a nízkourovňové filtrace DMR nebyl pro samotnou detekci více využit.

Naproti tomu GRASS GIS a SAGA GIS lze označit za primárně rastrově orientované GIS nástroje a v tomto ohledu nabízejí takřka neomezené možnosti včetně pokročilých morfometrických, hydrologických a dalších analýz DMR. Mezi tyto lze krom ekvivalentů funkcí ArcGIS (tzn. stínovaný reliéf, sklony a orientace svahů, rastry směrů a akumulace odtoku, filtrace DMR) nalézt spoustu dalších funkcionalit, mezi kterými lze za velmi užitečné označit analýzy profilové a tangenciální

křivosti, derivace DMR ve směrech a V-Z (dx) a S-J (dy), velké množství vlhkostních indexů a další. Stejně jako u ArcGIS lze hovořit o bohaté dokumentaci, které je spolu se samotnými SW balíky zdarma ke stažení na webových stránkách těchto produktů. Mezi další výhody patří i fakt, že krom OS Windows jsou tyto SW k dispozici i pro OS UNIX/Linux. Oba softwarové nástroje jsou rovněž součástí platformy QGIS (starší název QuantumGIS).

Veškeré výsledky GIS analýz byly ověřovány v terénu kamerálním průzkumem nebo geodetickými měřeními (GNSS, totální stanice). Některé již značně pohřbené části náhonů byly ověřovány i měřením objemové půdní vlhkosti.

Pilotní lokality

V rámci studie byly vybrány tři pilotní lokality, u nichž jsou v terénu lépe či hůře zjištělné jednotlivé části náhonu či ruiny funkčních objektů.

Náhon ve Žďárském potoku u Rýmařova se nachází na Stříbrném potoce nad soutokem s Podolským potokem. Do současnosti přetrvalo již jen torzo z původně o poznání rozsáhlejší víceúčelové soustavy náhonů a vodních nádrží v povodí Podolského potoka a jeho přítoků, která sloužila k splavování dříví (odtud i německý název jednoho z přítoků Klautzenbach), pohonu pily (do roku 1885, kdy byl instalován parní stroj) a mlýna níže po toku a zejména k výrobě energie v Anenské huti, ve které byla v letech 1885 až 1955 v provozu Girardotova turbína (Karel 2008). Mezi technické zajímavosti Žďárského potoka (tehdejšího Brandseifenu) můžeme zařadit i lesní úzkokolejnou železnici s rozchodem 700 mm, z níž se v terénu dochovaly už pouze ojedinělé zbytky ve formě terénních úprav (náspy, terénní zářezy apod.), protože po zrušení trati byly komponenty železničního svršku rozebrány místním obyvatelstvem na stavby. Samotný náhon je v současnosti dlouhý 0,88 km, rozdělovací objekt je situován na Stříbrném potoce (2-02-02-0150) v nadmořské výšce 691 m n. m. Končí pak soustavou výrazně zasedimentovaných nádrží a přivaděčem na již neexistující akvadukt přes silnici ve výšce 684 m n. m. Převýšení oproti korytu Podolského potoka v místě bývalého ústí činí zhruba 11 m. Z druhé strany do vyrovnávacích nádrží dodával vodu Podolský potok tunelem dlouhým cca 0,8 km, který byl zbudován během 1. světové války, přičemž se jedná o nesmírně zajímavé vodní dílo, které na severní Moravě a ve Slezsku nemá obdoby. Samotná Anenská huť byla významným dodavatelem železa na Moravě, postupně však díky silicím vlivu Vítkovických železáren docházelo k útlumu, takže v roce 1881 došlo k odstavení pece a v roce 1955 pak k úplnému zániku hutí včetně částečných demoličních prací.

Petrovický náhon je z části zachovalý původní vodní náhon na povodí Osoblahy (popř. pomístně či ve vybrané literatuře Petrovického potoka) v centru katastru obce Petrovice (hydrologické pořadí 2-04-02-001). Náhon byl zbudován zřejmě v období rekonstrukce toku bývalé „Ossy“ (kolem roku 1910) za účelem zásobování jednotlivých hospodářství vodou a rovněž jako zdroj vodní energie pro mlýn. Dalším neméně významným účelem byla regulace odtoku během povodňových událostí či naopak přívodu vody do části obce během suchých období. Na trase náhonu se nacházelo několik hospodářských stavení, jeden zájezdní hostinec a zmiňovaný mlýn. Odběr vody z Osoblahy na staničení 7,16 km ve výšce 474,3 m n. m. je řešen vtokovým otvorem v původním kamenném opevnění a železobetonovým stavidlem, kde docházelo k regulaci množství napouštěné vody. Těleso náhonu je vyhloubeno v úrovni povrchu, bez hrází a po celé délce je uvnitř opevněno suchou kamennou zdí z místního štípaného kamene, dno je vyloženo velkými plotnami (až 50 x 60 cm), ze kterých jsou zhotoveny i přemostění. Délka celého náhonu byla dle zjištěných údajů z dostupných podkladů přibližně 0,55 km. Těleso náhonu končilo u mlýnského kola, kde bylo vyústění přepadem do bezejmenného levostranného přítoku Osoblahy. Současná podoba a funkce vodního náhonu byla poznamenána značnou antropogenní činností a změnou způsobu hospodaření, jako takového v obci. Větší část tělesa náhonu je dnes zatrubněná s povrchovou úpravou (zatravnění). V oblasti vodohospodářství plní funkci při svádění srážkových a povrchových vod. Vzhledem k zařazení obce

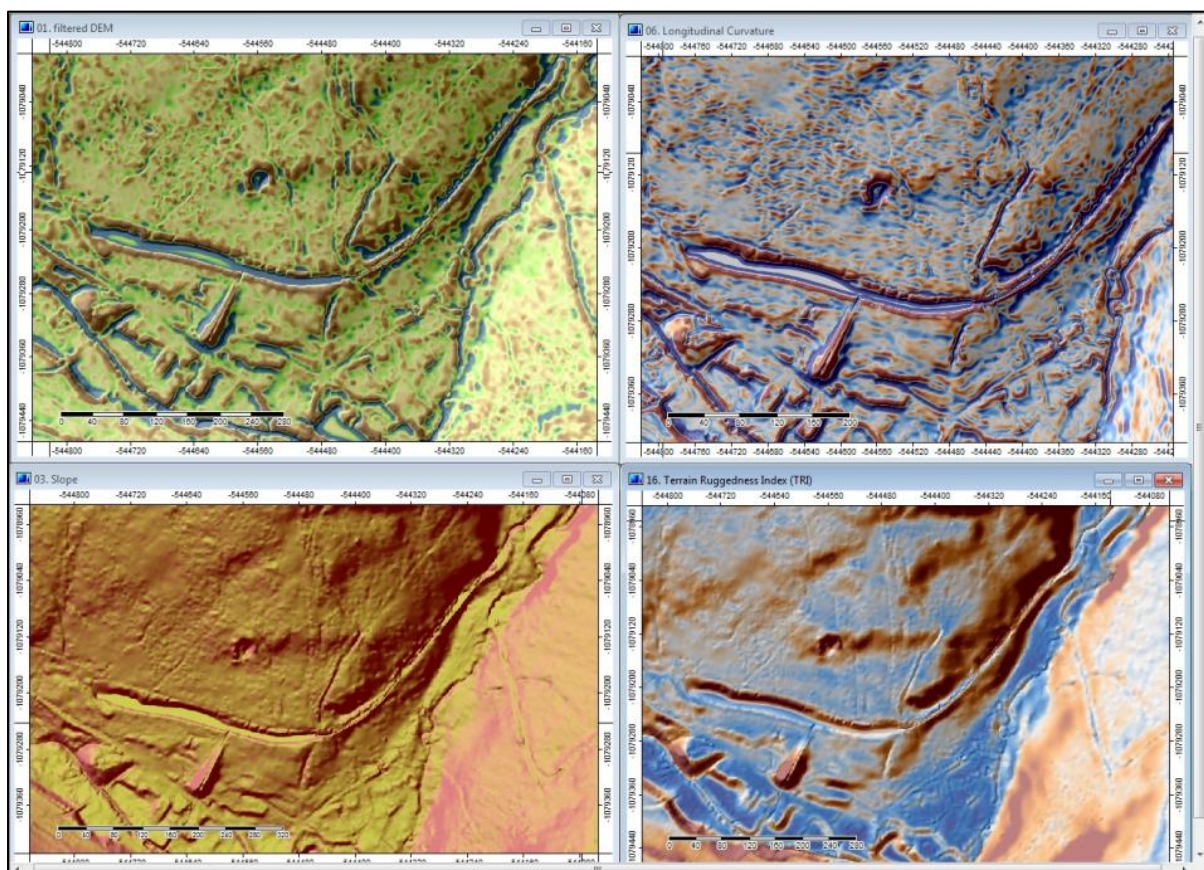

do vesnické památkové zóny a zachování původního vesnického rázu je aktuálně uvažováno o částečné revitalizaci původního objektu vodního náhonu, jako dokladu jednoho z možných způsobů hospodaření s vodou.

Z náhonů na Černé Opavě (Horní Údolí, Brandlův mlýn) zbyla již jen naprostá rezidua, navíc dost obtížně rozeznatelná v terénu. Stejně tak je i literatura velmi skoupá, zmínit lze však práci Joanidise (2007). Z jiného pohledu se však jedná o pilotní plochu zajímavou z hlediska detekce těchto terénních tvarů nad DMR. Pravděpodobná datace vzniku náhonu na Černé Opavě je konec 16. století (Joanidis 2007). Ten přiváděl vodu na vodní kolo (viz dále v textu), pro zlatorudné doly a níže pro mlýn na Horním Údolí. Tento náhon začínal nejspíše na rozdělovacím objektu na Černé Opavě pod Lurdskou jeskyní (nad Wurzlůvým mlýnem) a lze předpokládat, že na povodí Černé Opavy existoval systém dalších náhonů, z nichž nejzachovalejší nalezneme pod Koberštejnem u Brandlova mlýna nebo nad Mnichovem u Josefského hamru.

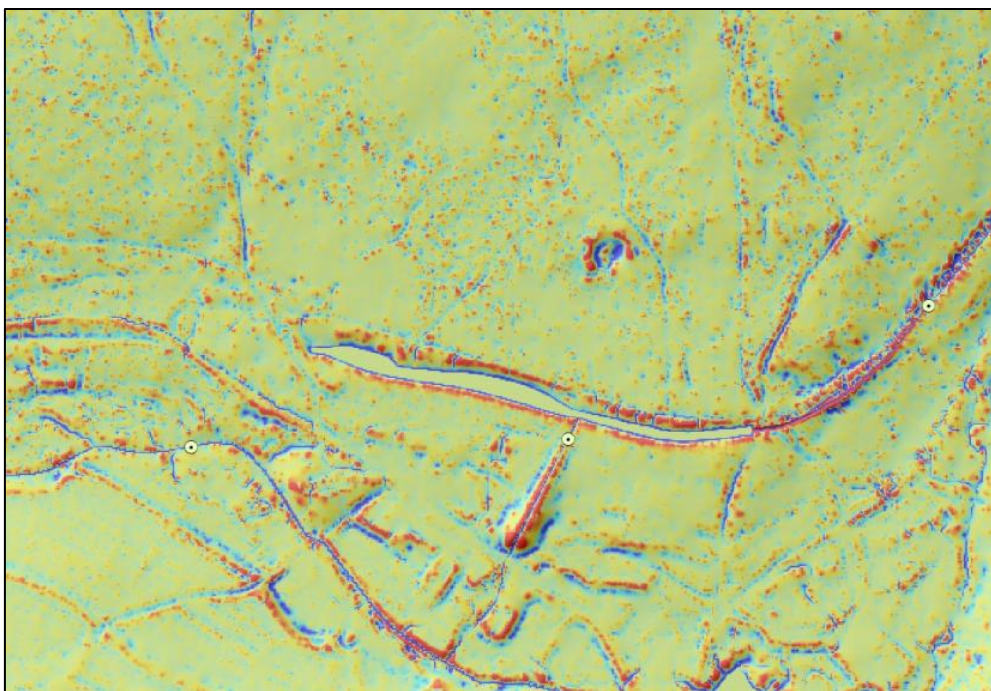
Výběr z výsledků

Na několika obrázcích níže jsou znázorněny výsledky analýz DMR ilustrující možnosti nástrojů GIS pro detekci těchto objektů. Na obrázku 1 jsou znázorněny postupně analýzy křivosti a vlhkosti terénu pro detekci náhonů na Žďárském potoce včetně akumulčních nádrží.

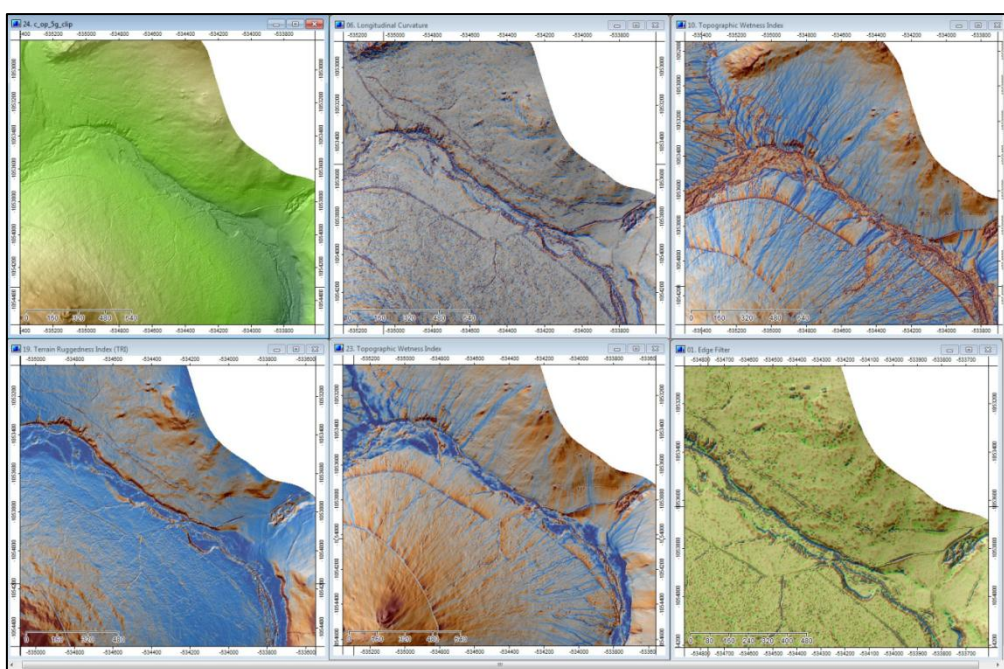
Obr. 1. Detekce náhonů a akumulčních nádrží na Žďárském potoce.

Na obrázku 2 je pak detail akumulční nádrže, přičemž je dobře patrné vymezení hladiny a pobřežního pásma včetně povrchové části náhonu od Stříbrného potoka, jehož trasa je označena i bodem, na kterém probíhají standardní hydrometrická měření.

Obr. 2. Detail akumulčních nádrží a náhonu ze Stříbrného potoka.

Na obrázku 3 jsou zobrazeny analýzy pro území bývalého náhonu z Černé Opavy na Horní údolí (nad Wurzlovým mlýnem). Joanidis popisuje tento náhon jako obří vodní dílo s několika akvadukty, z nichž se díky použitému materiálu (dřevo) nedochoval ani jeden. Dle dostupné literatury se mělo jednat o 3.5 km dlouhé vodní dílo přivádějící vodu na vodní kolo u Hackelberské štoly. V literatuře uváděné rozměry vodního kola jsou z dnešního pohledu těžko uvěřitelné (někdy až 20 m průměr), nicméně existenci samotného náhonu jak GIS analýzy, tak následný terénní průzkum potvrdil, včetně trasování. Bohužel se však díky stáří díla a neprostupnosti terénu nepodařilo prozatím zaměřit celou předpokládanou trasu tohoto náhonu.

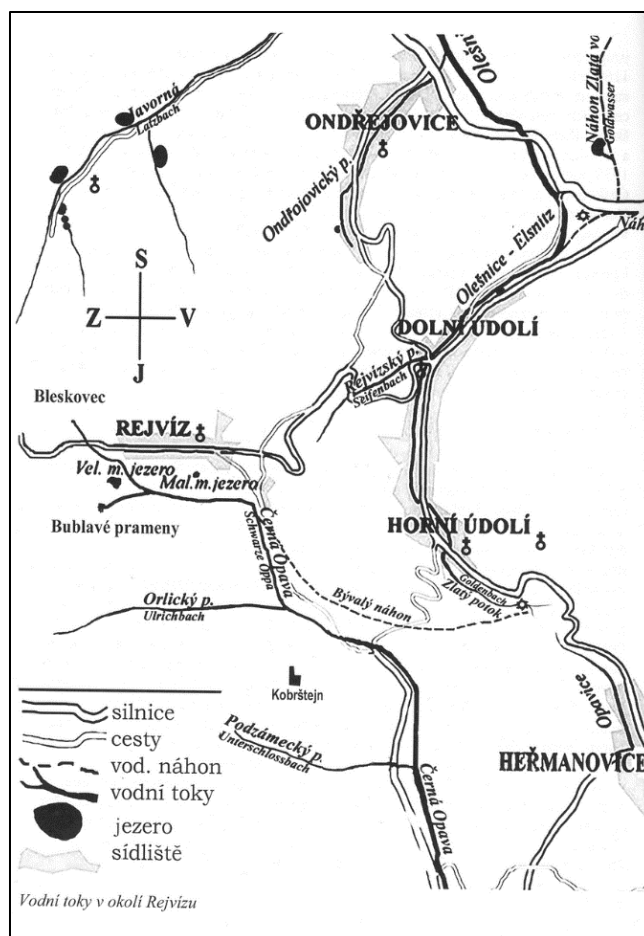

Obr. 3. Detekce náhonu na Černé Opavě.

Na obrázku 4 je fotografie zbytku náhonu pod rozdělovacím objektem. Na obrázku 5 je zakres náhonu převzatý z publikace Joanidise (2007).

Obr. 4. Počátek náhonu na Černé Opavě pod Lurdkou jeskyní. Foto Jan Unucka, 2018.

Obr. 5. Schéma náhonu na Černé Opavě podle Joanidis, 2007.

Závěr

Výše uvedené řádky se snažili nastínit možnosti geoinformačních technologií pro detekci zejména historických a již jen zčásti zachovalých vodních děl v krajině. Tyto analýzy lze provádět jak v komerčních, tak ve freewarových a open source programových prostředcích GIS. Je vhodné použít co nejkvalitnější vstupní data, přičemž DMR 5G lze za kvalitní datový vstup bezesporu označit. Možnosti těchto nástrojů jsou vpravdě široké, jen však nutné uvážit i nejistoty vstupních dat či samotných analýz a výsledky verifikovat v terénu. Mezi největší výhody tohoto přístupu lze ale zařadit to, že pakliže existují pochybnosti či absentují informace o lokalizaci daného vodního díla a souvisejících objektů, tyto analýzy nám minimálně pomáhají vytipovat pravděpodobnou lokalizaci těchto objektů v terénu. Což je aspekt, který šetří čas odborných pracovníků a zefektivňuje celý postup prací. Pakliže následně dochází k terénním geodetickým měřením, lze tyto výsledky dobře verifikovat přímo v prostředí GIS mapovou algebrou nebo vybranými geostatistickými funkcemi. Jedná se tedy bezesporu o technologie s velkým potenciálem, které v přírodních vědách našly své pevné místo, a lze tedy jen doufat, že nejinak tomu bude u adekvátních úloh ve vědách humanitních.

Literatura

- GOJDA, M.: *Archeologie a dálkový průzkum: historie, metody, prameny*. Praha, Academia 2017. ISBN 978-80-200-2644-6.
- JOANIDIS, S.: *Pracující potoky*. Zlaté Hory, Ruda 2007. ISBN 978-80-902929-8-4.
- KAREL, J.: *Příběh lesů a lidí Rýmařovska. Dějiny lesů a jejich užívání*. Rýmařov, Moravská Expedice 2008, 316 p. ISBN 80-86511-33-2.
- KMÍNKOVÁ, V.: *Analýza odtokových poměrů Osoblahy s pomocí GIS a matematických modelů*. Diplomová práce. Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava 2017, 64 p. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/10084/119985>.
- KUNA, M.: *Nedestruktivní archeologie: Non-destructive archaeology*. Praha, Academia 2004. ISBN 80-200-1216-8.
- KUNA, M. et al.: *Archeologický atlas Čech: vybrané památky od pravěku do 20. století*. Vydání druhé. Praha, Archeologický ústav AV ČR 2015. ISBN 978-80-200-2526-5.

KRÁTKÁ ZPRÁVA O 15. MEZINÁRODNÍM MOLINOLOGICKÉM SYMPOSIU

Rudolf Šimek

Každý, kdo se vodními či větrnými mlýny zabývá, ví, že existuje mezinárodní organizace The International Molinological Society (dále TIMS). Členem se může stát téměř kdokoli a za svůj členský příspěvek 32 Euro ročně získá dvě čísla periodika *International Molinology* a tradičně jednu publikaci v angličtině. TIMS své počátky datuje prvním symposiem iniciovaným v roce 1965 portugalským historikem industriálních staveb, Dr. João Miguelem dos Santos Simões. Ovšem samotná TIMS jako nezisková organizace byla založena až v roce 1973. Již na prvním symposiu se definoval pojem molinologie.¹ TIMS pořádá jednou za čtyři roky symposium, jednou za čtyři roky exkurzi po mlýnech v některé z vybraných zemí. Dvakrát do roka vydává výše zmíněný časopis, jednou za dva až tři roky knihu, dvakrát do roka vytvoří elektronický časopis E-News a spravuje webové stránky molinology.org. V posledních letech také zařizuje Mill Database, světovou databázi mlýnů. O všem se podrobněji dočtete na jejich webových stránkách.

O svém členství v TIMS jsem uvažoval již v roce 2015, kdy se mezinárodní kolokvium mělo konat v Rumunsku. Lákavá byla příležitost navštívit skanzen v Sibiu a především jsem chtěl prezentovat svou několik let fungující internetovou databázi www.vodnimlyny.cz. Tehdy to nevyšlo.

Novým impulzem se stalo vyhlášení termínu konání symposia v Berlíně. Nabídl jsem organizátorům svůj příspěvek a ti jej schválili. Navíc mě TIMS podpořili a místo 980 Euro jsem za účast zaplatil jen 480. Na první pohled se zdá částka 25 000 Kč za symposium příliš vysoká, ovšem opak je pravdou. V ceně byl týden v hotelu v centru Berlína, plná penze a několik exkurzí, kapesné nebylo téměř potřeba.

¹ **Molinology** (from Latin: molīna, mill; and Greek λόγος, study) is the study of mills and other similar devices which use energy for mechanical purposes such as grinding, fulling or sawing. Srovnej <https://en.wikipedia.org/wiki/Molinology> a <https://cs.wikipedia.org/wiki/Molinologie> (29. 3. 2021).

Celá akce proběhla velice hladce, bez vážnějších časových posunů či jiných organizačních chyb. Poděkování za to patří hlavnímu organizátorovi Geraldovi Bostovi a jeho spolupracovníkům. O vítání příchozích se celou sobotu 19. srpna 2019 staral sám předseda TIMS Willem van Bergen s kolegy. Po ubytování se v podvečer konalo první setkání v předsálí přednáškových místností. Byl to pro mne mírný kulturní šok, neb desítky neznámých osob se navzájem vítaly, oslovovali mne s otázkami, odkud jsem, jaká byla cesta, jestli vlastním mlýn apod. A tak jsem během chvíle pohovořil s Američanem, Japoncem, dalšími národnostmi a skončil v rozhovoru s kolegou z Polska. Následovala večere.

Druhý den se konalo symposium, za mírný poplatek přístupné i studentům a laické veřejnosti. Uskutečnilo se v kongresovém centru URANIA Berlin. Na tomto místě ještě podotknu, že v rámci symposia probíhala tzv. pre tour (12. – 17. srpna 2019) a post tour (25. – 31. srpna 2019) – exkurze po vybraných mlýnech Saska. Těch jsem se však nezúčastnil.

V následujících odstavcích představím jen několik příspěvků a přednášejících, kteří mi utkvěli v paměti, ovšem je třeba podotknout, že každá prezentace měla skvělou úroveň.

V kongresovém centru URANIA byl po úvodních proslovech Johanem De Punten představen projekt stavby funkční repliky středověkého vodního mlýna v Guedelonu ve Francii. Stefanie Wefersová z Německa pohovořila o vykopávkách v Ephesosu v Turecku, kde archeologové odkryli soustavu provozů na vodní pohon – jakousi mlýnskou kaskádu. Dietrich Lohrmann, taktéž z Německa, prezentoval nově objevený rukopis z Vatikánského archivu s názvem *De machinis et rebus machanicis*. Andreas Ney velmi erudovaně představil svou novou knihu o větrných a vodních mlýnech v pozdní antice a středověku v Evropě. Moslem Mishmastnehi z Iránu publikum zaujal přednáškou o větrných mlýnech v Persii. Fascinující bylo jeho pojednání o výrobě mlecích kamenů tavením písku ve speciálních pecích, které se v torzu dochovaly. Přesnou technologii dnes již nikdo nezná. Během těchto přednášek se ve foyeru prodávaly knihy, pohlednice a jiné molinologické materiály.

Další přednášky již probíhaly přímo v hotelu Park Inn, kde byla většina účastníků ubytována. V pondělí, středu, pátek a sobotu se každý den průměrně odprezentovalo devět přednášek. V úterý se konala exkurze po několika větrných mlýnech v okolí Berlína, kdy účastníci mohli spatřit i přenesenou větrnou „stodolu“ v Saalow. Exkurze zakončila večere pod širým nebem u větrného mlýna v Britzer. Ve čtvrtek jsme celý den strávili v areálu berlínského technického muzea, kde se uskutečnil generální mítink členů TIMS a byl představen plán na symposium, které se bude konat v roce 2023 v polských Katovicích.

V následujícím odstavci zmíním jen několik málo přednášek. Na začátku jsme se seznámili s nově vydaným Molinologickým journalem z Ukrajiny, který měla na svědomí Olena Krushynská. Tento pozoruhodný sborník se nabízel za symbolické 1 euro. Asi nikoho nepřekvapí, že z Ukrajiny do Berlína musel být propašován. Hostitel Gerald Bost hovořil o technické památce, plavebním kanálu Elblag v Polsku. Nesmírně zajímavá byla prezentace Jeana-Pierra Azema z Francie o tom jak mlýny postavily Evropu. Především zaujaly slajdy s mapami výskytu mlýnů s horizontálně či vertikálně uloženým vodním kolem a rozšířením lodních či větrných mlýnů; jsou výsledkem dlouholetého výzkumu. Azame o pár dní později hovořil ještě o různých molinologických kuriozitách vyobrazených na pohlednicích v jeho sbírce. Kolegové ze Švédska nás seznámili s kostními stoupami na větrný pohon a například Marius Florin Streza z Rumunska prezentoval poslední funkční kladivovou valchu ve vsi Dobra. Katsunobu Kosaka z Japonska hovořil o tom, jak vodní mlýny v letech 1896–1912 zásobovaly moukou hlavní město Tokyo. Osobně mne zaujalo povídání Gundolfa Schwelunga o mlýnech a jejich ochraně v Německu. Přednášející se zde, vedle stručné historie mlynářství za období 1600 let, zmínil o užití německého slova *Mühle*, které jako součást mnoha slovních složenin pojmenovává více než 180 různých provozů. Dále ukázal cíle německé sekce TIMS a některé příklady mlýnů zaniklých, opravených či jinak pozoruhodných. Schweling také v krátkosti představil

mezinárodní projekt Via Molina.² Jedním z přednášejících z USA byl Michael O'Shea. Ten přednášel o dějinách Taylorovi papírny v severní Kalifornii, první papírny na Americkém západě. Ansgar Rahmacher uvedl plénu novinky v projektu Milldatabase.org. Je jisté, že za tím vším stojí hodně práce, ale dle mého názoru by šlo ještě mnohé vylepšit.³ Tím se dostáváme k mému příspěvku, jenž měl kolegům z celého světa představit strukturu a funkce databáze vodních mlýnů provozované na webových stránkách www.vodnimlyny.cz. I přes značně nedokonalou angličtinu se podařilo databázi představit, a ačkoliv nikdo neměl žádné dotazy, zanechaly výsledky sedmileté práce několika desítek nadšenců z ČR na posluchačích velký dojem. Především možnost nastavení různých druhů map na mapě mlýnů či podrobnost s jakou mlýny sledujeme, byla předmětem několika následných rozhovorů. Z výše psaného vyplývá, že celé symposium bylo velice pestré, plné pozoruhodných osobností z mnoha desítek zemí světa. Jednalo se o majitele mlýnů, novodobé sekerníky, muzejníky, ale v mnoha případech i akademické a vědecké pracovníky. S každým se dalo pohovořit a s mnohými by bylo záhodno do budoucna spolupracovat. TIMS stojí za to sledovat a doporučuji stát se i jejím členem. Česká molinologie by se měla více rozhlédnout po světě a organizovaně se prezentovat. Příležitost bude v roce 2023 v polských Katovicích.

---

² Více viz <https://viamolina.eu/> [cit. 30. 3. 2021].

³ Databázi lze navštívit na těchto webových stránkách <https://milldatabase.org/> [cit. 30. 3. 2021].

Seznam autorů

Ing. Jan Doubek

předseda Sekce větrné mlýny při Technickém muzeu v Brně
doubek.mlyny@vetrnemlyny.info

Mgr. Michal Horáček

České vysoké učení technické v Praze, Fakulta stavební
michal.horatschek@gmail.com

Mgr. Miroslav Kolka

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Liberci
kolka.miroslav@npu.cz

PhDr. Magda Křivanová

Národní muzeum v přírodě, p. o., Muzeum v přírodě Vysočina
magda.krivanova@nmvp.cz

Mgr. Šárka Mašková Janotová

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy Praha a Státní okresní archiv Benešov
Janotova.S@seznam.cz

Mgr. Rudolf Šimek

Podbrdské muzeum, Rožmitál pod Třemšínem
rs@podbrdskemuzeum.cz

PhDr. Jan Škoda

Archiv hlavního města Prahy
Jan.Skoda@praha.eu

doc. RNDr. Jan Unucka, Ph.D.

Český hydrometeorologický ústav, Ostrava-Poruba
jan.unucka@chmi.cz

Vodní mlýny VII

Sborník referátů ze symposia konaného ve dnech 14. až 16. října 2019
v Městském muzeu Ústí nad Orlicí
Rudolf Šimek – Roman Tykal (eds.)

Text neprošel jazykovou úpravou. Za obsah jednotlivých příspěvků včetně příloh odpovídají autoři.

Vydalo Městské muzeum v Ústí nad Orlicí v roce 2021

ISBN: 978-80-907-184-1-8